

Litt om arbeidsliv og næringsgrunnlag i Hosanger herad.

Av Ola Tveiten

Hosanger

So langt attende folk kan minnast og her er segner fekk om, hev arbeidslivet, næringsgrunnlaget i Hosanger vore nok som mangslunge. Ein kan vel seia at gardsbruk hev vore grunnlaget. Men Hosanger hev mindre gode vilkår for jordbruk, dette var det same i eldre tider då det vart drive eit gjennomført haustingsbruk, og enno meir no i den seinare tidsbolken, då kravet var å dyrka vokstrar, ikkje berre på åker, men og på eng. Jamt over var gardane for småe til å livberga ein huslyd på, i heile ytre luten av heradet var beiti jamt over ringe, i indre luten, serleg innanfor Mulsfjorden var beiti betre, der var tildels gode beitegardar. Gardar som Fjelle og Sætre hadde vel knapt vore buande på om det ikkje hadde vore for dei gode beiti. I indre luten var og skog til gardane, både lauvskog og barskog, og gardane der hadde skog til husbruk og i mest alle hove noko til sal, og dette gav vilkår for noko onnorleis næringsdrift. I ytre heradet var og nokre gardar med skog, serleg på nordsida fjorden, og dei fleste gardar på båe sider fjorden der hev gode utmarker. Men desse var småe og det var lite som var skikka til dyrking. I eldre tider var mykje av desse utmarksviddene og nytta til utslatter, i alle hove dei beste partane. So var der for lite att til beite, og der var drive eit utstrekt sæterbruk. Storparten av dei beitelause gardane på søre sida fjorden hadde sætri sine i fjelli kring Storevatnet, dei fleste i Austrefjelli, men også vestanfor vatnet, heilt vestatt til Stongfjellet i Gjerstad. I Austrefjelli hadde Hosanger Kyrkja almenning, men denne kom ^{frå} Kyrkja noko før årsskiftet 1800, og seinare var mange av desse sæterrettar bygsla av mijelde skipreid alminning. Nokre få gardsbruk åtte sæterrettane sine. Dei beitelause gardane på nordsida fjorden hadde sætri lenger inne i fjorden, i fjellet millom Molvik og Eikefet er det ein botn som enno kallast Eknes-sætri. Eidsnes hadde i lang tid sætri sine i Raunhola under Fjelle. Siste opptaket til sæterdrift var kring 1890, då ein del gardbrukarar fra Eknes, Eidsnes og Eikanger kjøpte garden Eitrdal i No sokn. (No Modalen herad), og la den ut til sæter. Dei sætra der i 10 til 15 år, so vart det slutt med vanleg sæterdrift, og eigedomen er no nytta til sauebeite. Nest all sæterdrift i Hosanger var slutt kring århundradskiftet, og grunnen var alltid den same, det vart vanskeleg, - mest umogeleg å få hjelp til sæterdrifti, det vart for dyrt om ein fekk leigehjelp, dyrt med transport o.s.b.

I tidene med dette utprega haustingsbruk, når alt som

kunne tenkjast å vera brukande til før vart nytta, og kravi var so småe at me no vandt kan tenkja oss det, vart det korso for lite å få av garden til livberging, og folki måtte sjå seg om etter attåforteneste til å fylla ut det som ikkje gardane kunne skaffa, og det var ymse arbeid å taka seg ut på i dei bolkar ein husbonde kunne vera borte frå onnene, og etter som ein mann var framtøken og hadde tame til. Serleg i Yttrefjorden var det mest bygningsarbeid som vart det vanlege å taka seg ut på, og arbeidsmarknaden var helst Bergen,- men elles kvar det baud seg noko. I indre luten av heradet var skogen ei hjelp, og der var betre vilkår for fiske, serleg gode kastevågar for brislingfiske og gode lakseplassar. Utviklingi tokdifor ei noko onnor lei der enn i den ytre luten av bygdi.

Då Ostringane på jamn var rekna for dugande arbeidsfolk, var det i dei fleste hove råd for dei å få arbeid og soleis få den fortenesta som dei måtte hava i tilskot til det gardane gav. Dette for gardmennene å reisa på arbeid, er ei særsgamal form for næringsdrift i heradet. I koppskattmannatalet etter 1664 er det i Hosanger 24 mann som er "tømmermend". Det var folk som hadde gard og hadde tømmerarbeid som attåtnæring, og dei måtte betala dubbel koppskatt, Dette med å reisa ut på arbeid hev soleis mange hundrad års tradisjon, og dette arbeidslivet helt seg heilt fram til 1920 åri. Og denne måten vart so vanleg at det vart rekna som ein naturleg lekk i drifti, Dei småe bruiki var heimen, huslyden stellte med garden so langt dei vann, husbonden måtte oftast vera med eit bel i hardaste onnearbeidet. Og denne heimen var god å hava, det var mange gonger vanskeleg om arbeid ute, og det var vetersdag det som vanleg ikkje var so mykje arbeid å få soleis, då var husbonden heima, der var det alltid noko å gjera med å halda istand hus, husbunad og arbeidsvelde. Det var ikkje berre ein heim, i tronge tider var det ogso ei livlen-gja.

Imillom var det dugande framtøkne menn som dreiv det noko vidare enn berre å taka vanleg dagløna arbeid. Dei tok på seg større arbeid, var entrepenørar. Frå eldre tider er det tradisjon, seinare hev ein sikrare kjennskap til slike menn. Etter det som vert fortalt, var det ein mann frå Hanstveit som bygde ein av dei største gardane på Tyskebryggja i Bergen etter brannen i 1702. Seinare kan ein vita meir sikkert om mange av desse timmermeisterane. Den som truleg stod fremst i dugleik av desse mange meis-terar og fortener å verta nemnd, er Johannes Arnesen Øvsthus, (1818-1892) Johannes Arnesen som han kalla seg i sine beste dagar, eller "Største", som han vart kalla til kvardags. Han var fyrst

"Skoleholder", og hev attest frå biskopen at "han var særdeles bekvem", so godt vitnemål som ein "skulehaldar" sjeldan får. Han tok farsgarden på Øvsthus, og det vart med han som med mest alle andre, Garden var for liten og det vart å taka seg ut på arbeid. Det vart ikkje lenge før det synte seg at han var ein meir enn vanleg gåverik mann, dugande os skynsam. Han var sjølvlærd, lærde seg å teikna, og bygde mange hus både i Bergen og andre stader. Men det var som kyrkjebyggjar han vart kjend. Han teikna mange kyrkjor og bygde 7, alle i Sogn eller Sunnfjord. Var dugande å skriva for seg og å berekna, og når han bygde kyrkjor, so teikna han konstruksjonane av tak og tårn til minste detalj, og arbeidde so etter teikningi. Han teikna den gamle teaterbygnaden i Bergen, og det var Berge Aasgard frå Lindås (Myking) som bygde han. (Askild Eknes). Han teikna Åkra kyrkje på Karmøy, den var det Nils Jakobsen Mjøs som bygde (a.E.). Det var elles mange dugande menn som dreiv denne næringi, men han "Største" er sopass framom dei vanlege at han fortener å verta nemnd sæsskilt.. Denne arbeidsdelingi held seg fram til 1920, då ein kan rekna det var heilt slutt. Dette hadde mange grunnar, men det som var avgjerande var at i tidi framom hundradårsskiftet vaks det etterkvert fram industri kring i bygdene, og under første verdskrigen var det mykje anlegsarbeid i bygdi, gruvedrift på Litland, utbygging av Herlandselvi-utbygging på Tysse, og nokso mange av desse folki som måtte hava arbeid attåt garden, var anleggsarbeidarar. I nedgangstidi etter 20åri vart arbeidsmarknaden ~~xx~~ i Bergen so streng at han vart å seia få stengd, og alt dette gjorde at det måtte finnast nye vegar for næringslivet i bygdi.

I samband med soga om næringslivet i bygdi må nemnast trelasthandelen, timberhandelen, som igrunnen tangerar den same næringsvegen. Her er nokso sikre opplysningar om denne handelen frå langt attende i tidi, og då det for det meste var frå Vossebygdene materialen kom, vart han til vanleg kalla Vossahandelen. I desse eldre tider var det 3 sagbruk i Hosanger, eit på Tysse, eit i Bjørsvik og eit i Fotlandsvåg. I 1670- 71 hev det vore ymse saker føre på tinget som gjev noko greie på desse sagbruiki. I 1676 stemner Matz Klochei på hrr. Anders Garmans (presten) vegner og "Irettelagde en Regens stefhing ofuer Johannes Tøsøen, forme-dels hand haffde kiøbt Tømmer på Waas". Presten meinte å hava einerett på denne handelen til sagi si i Bjørsvik. Johannes Ol-sen møtte "og foregaff at han iche er lauglig stefnet til sitt Verne Ting, som er Rye Fylke i Staffuanger Lehn, til med er han borger i Bergen". Der vart ingi avgjerd i denne saki.

"Skoleholder", og hev attest frå biskopen at "han var særdeles bekvem", so godt vitnemål som ein "skulehaldar" sjeldan får. Han tok farsgarden på Øvsthus, og det vart med han som med mest alle andre, Garden var for liten og det vart å taka seg ut på arbeid. Det vart ikkje lenge før det synte seg at han var ein meir enn vanleg gåverik mann, dugande os skynsam. Han var sjølvlærd, lærde seg å teikna, og bygde mange hus både i Bergen og andre stader. Men det var som kyrkjebyggjar han vart kjend. Han teikna mange kyrkjor og bygde 7, alle i Sogn eller Sunnfjord. Var dugande å skriva for seg og å berekna, og når han bygde kyrkjor, so teikna han konstruksjonane av tak og tårn til minste detalj, og arbeidde so etter teikningi. Han teikna den gamle teaterbygnaden i Bergen, og det var Berge Aasgard frå Lindås (Myking) som bygde han. (Askild Eknes). Han teikna Åkra kyrkje på Karmøy, den var det Nils Jakobsen Mjøs som bygde (a.E.). Det var elles mange dugande menn som dreiv denne næringi, men han "Største" er sopass framom dei vanlege at han fortener å vertanemnd sæsskilt.. Denne arbeidsdelingi held seg fram til 1920, då ein kan rekna det var heilt slutt. Dette hadde mange grunnar, men det som var avgjerande var at i tidi framom hundradårsskiftet vaks det etterkvart fram industri kring i bygdene, og under fyrste verdskrigen var det mykje anlegsarbeid i bygdi, gruvedrift på Litland, utbygging av Herlandselvi-utbygging på Tysse, og nokso mange av desse folki som måtte hava arbeid attåt garden, var anleggssarbeidarar. I nedgangstidi etter 20åri vart arbeidsmarknaden ~~so~~ i Bergen so streng at han vart å seia få stengd, og alt dette gjorde at det måtte finnast nye vegar for næringslivet i bygdi.

I samband med soga om næringslivet i bygdi må nemnast trelasthandelen, timberhandelen, som igrunnen tangerar den same næringsvegen. Her er nokso sikre opplysningar om denne handelen frå langt attende i tidi, og då det for det meste var frå Vossebygdene materialen kom, vart han til vanleg kalla Vossahandelen. I desse eldre tider var det 3 sagbruk i Hosanger, eit på Tysse, eit i Bjørsvik og eit i Fotlandsråg. I 1670- 71 hev det vore ymse saker føre på tinget som gjev noko greie på desse sagbruki. I 1676 stemner Matz Klochei på hrr. Anders Garmans (presten) vegner og "Irettelagde en Regens stefning ofuer Johannes Tøsøen, formeidels hand haffde kiøbt Tømmer på Waas". Presten meinte å hava eimerett på denne handelen til sagi si i Bjørsvik. Johannes Olsen møtte "og Foregaff at han iche er lauglig stefnet til sitt Verne Ting, som er Rye Fylke i Staffuanger Lehn, til med er han borger i Bergen". Der vart ingi avgjerd i denne saki.

Samstundes er der usemje om eit sagbruk i Fotlandsvåg, men om denne sagi hadde noko samband med Vossehandelen, er det ikkje noko opplysningar om. I 1679 stemnde Lispet i Fotlandsvågen Rasmus Hanstued for grunneleiga, 2 Rbd. årleg, "der gifues av deres felliſz saug". Rasmus Hanstveit og far hans åtte til "midt udi elfuen som brugis til saugen som deris odel och eiendom", og meinte seg frie for grunneleiga. Saki vart vist til åsetesrett.

I Bjørsvik var elvi skifte millom Bjørsvik og Skår, og det ser ut som at presten Garman hadde fenge skøyte på grunn i Bjørsvik til sagi i 1668. Men i 1673 vart det sak om eigedomsretten til denne saggrunnen eller til elvi. Lensmann Mogens Esemb var i saman med Anders Bildøen eigarar av Skår den tidi, og saksøkte eigarane av Bjørsvik om eigedomsretten til saggrunnen. Vitni sa "at de aldri hafde hørt andet end som at Elfuen eller grafuen fra søen huor saugen staar och op til det ferske Vand huor Vandet nedrinder, io har veret agtet och holdet for rette schiftet imellem Schaar och Biørsvig". Skøytet som presten Garman hadde fenge på saggrunnen vart då endra.

Men so vart det vanskar for desse sagbruiki kring Bergen. I 1681 kom ein kongeleg resolusjon som sette forbod mot å driva sagbruk nærrare Bergen enn 5 mil, og desse 3 sagene i Hosanger fekk etter dette ikkje lov å driva, men måtte leggjast ned. Det var ikkje berre for Vossehandelen og for eigarane av sagbruiki dette var til skade, men det var og sær til meins for bygdefolket, som fekk timmeret dei åtte skåre på desse sagene, og på sumartinget på Eide i 1685 vart denne saki teki opp. "Almuen beklagede sig meget at de siden aller Nådigste Kongelige forordning om saugenes avskaffelse omkring Bergen liger stor nød for bord til deris husse behof at hilpe och forbedre deris husse med och til at begrafue deris døde med udi. I dens sted De nu må hugge och kløffue stocher, som når de sagdes vel kunde gifue 6-7 eller 8 bord, kund bekomme tuende". No bed dei futen få kongen til å vera nådig mot dei, so dette forbodet mot å halda igang sagbruiki kan verta teke bort. Men det ser likevel ikkje ut for at dei får lov å taka oppatt sagbruiki. Fyrst omlag 70 år etter vart det gjeve løyve til å byggja sag oppatt i Bjørsvik.

Fram gjenom tidene hev denne Vossahandelen helde fram, og etter det ein veit, vart mange av desse tingnihsmennene velstandsfolk. Det er ikkje so mange før 1800 ein veit namnet på, Men det er då ein og annan som er kjende. Soleis veit ein om Magne A. Bjørge på Bjørge (1698-1748), og broren Nils Bjørge (1693- 1776), som seinare vart buande på Myhr i Hamre. (A.E.) Serleg Magne Bjørge dreiv stort, og det var eit stort bu etter han.

Når ein kjem lenger fram i tidi, hev ein meir sikkert å halda seg til, der var då mange framtøkne menn som dreiv denne handelen, sume berre dreiv handel, men der var og sume,- byggmeistarar kan ein kanhenda kalla deim, som kjøpte timmeret, som dei nyttta til verksemndene sine. Nokon av dei siste som dreiv soleis beinveges, var eit lag på tri mann, Johannes Totland og Sevre Eide frå Hosanger og Berge AAsgard frå Myking. Dette laget var det vel som hadde største handelen i den seinare tid, og det var ikkje lite timmer dei fekk fløta frå Vosseelvi og omsette for året. Sovidt ein veit gjekk denne denne handelen føre seg soleis at når kjøparen henta timmer om vårane, so vart det avsnakka med ein eller fleire seljarar at dei rekna med å koma att "til vårane att". Når det so leid på haust eller førevetter, sende dei bod til seljarane at dei kom, og om det var nokon særlege dimensjonar dei gjerne ville selja. Seljaren dreiv skogen fram til elvi, eller truleg oftare til Evangervatnet. Når kjøparen kom, vart timmeret oppmålt og havt på vatnet. Her er ikkje pråsegner om at nokon tingingsmenn frå Hosanger kjøpte skogen på rot. Kor langt opetter Vossaelvi dei var etter timmer er og uvisst, men Gudmund L. Holme fortalte meg at han var med Arne Øvsthus, "Gamleådne", til Voss og helt oppgjerd for timmer med Vossingane i ei ølstova på Vangen. Gamleådne trakterte vossingane med øl og vin, og dei tykte han var ein gilde mann, men han knurra med seg sjølv at "de skal sjølve få betala". Uppgjerdet vart på og soleis at ølet og vinen ^{vart} dyrt for dei.

Timmeret vart mest alltid samla i Evangervatnet, og vart so elvalsypt til Bolstad, der det vart bunde i henkjer. Ei hank var vanleg bundi soleis at det fyrst vart lagd ei flo med kubbar, timmerstokkar, i fjøra, so mange jamsides til dei fekk den breiddi hanki skulle hava. Oppå dette vart so lagd ei flo på tvert, og oppatt på det ei ny flo på langs. I honki kunne det vera 3 eller fleire flør med stokkar. Det kunne ikkje vera altfor mange lag, hanki ville verta for djup og tung. Desse lagi vart feste på einannan med naglar, og dette måtte gjerast godt ifrå seg, ein flote kunne koma burt i mangslags ver og vind ut gjennom fjorden, og fløtarane skulle halda seg på flåten på ferdi. På flåten hadde dei ei hytta som gav livd for ver og vind, og måtte vera so bra at dei kunne halda seg der medan dei bytte for kvarandre, og sova ein og annan gong når det høvde. I denne hytta kokte dei, det var vanleg med ei steihella på golvet under eldsålet. Tingingsmenna ville mest mogeleg hava same folket med seg år etter år, og desse folki fekk god tame og vart særslig dugande

både til å binda flåten og på reisi ut fjorden. Til framdrifti
nytta dei árar, "fløtarar". Desse var øksa til av greid material,
kring 5" firkant, bladet øvar so eit par tommar tjukt og nokso brei-
are enn sjølve ári. I andre enden var ho avrunda og nokso tunn,
so ho skulle vera lettare å handsama for roarane. Det var 2 árar
på ein flåte, dei låg i bokkar som var oppsette ein på kvar kant
av flåten, og høveleg høge for roarane. Det var 2 mann om kvar
år, og når dei rodde, gjekk dei att og fram med ári. Til hjelp
hadde dei segl, som vart nytta so sant der var eit vindgræl, og
dei hadde båtar med å taka til. Dei var kjende på straumane i fjor-
den, og var meistarar til å nytta ut alt som kunne letta på det
slitsame arbeidet. Stundom kunne dei møta motvind, og vart då lig-
gjande i ei vik eller i livd attom eit nes. Mons Vikeholmen for-
tel at han fleire gonger såg at vestangjygra sende ein flåte som
var komen ut for Heimvik, innatt om Havgulneset i stor fart. Fol-
ki måtte i slike høve vera snåpe og taka båt og koma seg island
med trossor og få gjera fast, so var det å venta til det laga seg
med veret. Når det kneip hende det at dei måtte "landdraga" når
dei skulle framom ei vik eller ei bukt, og var der straum som bar
ut av vegen, so var det å ro fram med trossa so langt som ho rakk
og få festa i land. So var det for alle på flåten å hala i trossa,
det gjekk seint på det vis det var, uvanleg slitsamt og difor
berre nytta når ingi onnor råd var.

Når dei so kom ut i fjorden, vart flåten lagd inn i ein
våg eller attmed ei sag, og timmeret vart sortert til dei ymse
bruk. Ein stad som var mykje nytta til å leggja flåtar var Eknes-
vågen, der kunne mange gonger liggja timmer for i tusindvis med
dalar. Der kom det kjøparar som skulle hava material til eit eller
anna, ofte vart det levert timmer til heile hus, og mykje av det
gjekk til Bergen, der det vart nytta til bolverk under sjøbuer,
til peiling under hus, og til bryggjer. Var det større med kant-
materialar som var tinga burt, kunne dei hava folk standande må-
nad etter månad i ei liti fjøra og øksa materialar. Askild Eknes
fortel at faren hans, Lars Eknes, med to av sønene hans sto i
Skipparviki på Eidsnessida og hogde til kantmaterial. Denne han-
delen heldt seg fram imot århundradskiftet. Frå 1870 og fram om
århundradskiftet vart det arbeidt mykje kister på Mjøs. Der var
4-5 verkstader der det vart arbeidt kister. Desse vart selde til
Bergen, og gjekk for det meste til bygdene ute ved havkanten. Til
desse kistene vart nytta mykje Vossamaterial, den var særslag legg-
til dette bruket, og fleire av desse som dreiv med kistearbeid,
var til Voss kvar vår og forsynte seg med materialar. Den siste
av dei som dreiv det på denne måten, var Lars Mjøs. Han kom ilag

med Johannes Totland då dei andra som var ilag med han fall ifrå.

Ein annan måte som sameinte både arbeidsforteneste og handel med Material , var å byggja ferdige hus og selja. Ein kjenner til at det vart bygde sovorne hus i Mjøsvågen,- i fjøra ved Lusavågen. Dei siste som dreiv med dette arbeidet der var Ole J. Hole og Nils Jakobsen Mjøs. I bygdi kring Mjøsvågen var ikkje skog, og alle husi som var byde der, var av Vossamaterial. Den siste som dreiv dette arbeidet, var Haldor Urdal, han bygde både av skog han hogde i sin eigen skog på Stor-Urdal, og av skog han kjøpte. Han bygde mesteparten av husi på Langholmen ved Haukøy. Desse bygnadene var laftbygde og hyvebygde, dei var timra ferdige, med bjelkar og sperr. All bordmaterial, dørar og vindauge var også tillaga.

o. a. fl. partielle vare kun¹ *Intimationerne til den almene Restauration*, vi ovenfor nævnte som det *eneste* Radikalmiddel. Bliver Folkelærere! besætter Skolerne! giver enhver Undervisning det ophøiede, religiøse Præg! gjører Opdragelsen til Statens høieste Formaal, hvortil dens Skatte alene anvendes; men alt dette først, naar I have afskaffet af Religionen alt det Menneskelige, som støder den menneskelige Fornuft; men fremstaae som *Talsmænd for en almeanantagelig Lære, for en Tro-Harmonia!*

Skeer dette i det 19. Aarhundrede: da forvandler Historien sig fra en sørgelig Fortælling om Lysets og Mørkets, Friheds og Trældoms altfor langvarige Kamp, for ikke at sige (hvis vi antage den betydningsfulde Drøm om en Guldalder) om en uhyre Reaction, — til Menneskehedens Seiersepøs: *da lad Aarhundredet rose sig af, at det fuldendte, hvad det 18de begyndte*, af de forbausende Fremskridt, Menneskeheden i det gjør: — da var *Alt vel!*

Cosmopolita.

Johan Sebastian Welhaven

BILLEDER FRA BERGENS-KYSTEN

(1842)

1

De tæt-sluttede Ø-Rækker, der udgjøre Norges yderste Vestkyst, og som synes at være voldsomt løsrevne fra det høie Klippe-System i Bergens Stift, danne ogsaa efter deres Natur-Fysionomi og efter Indvaanernes Væsen og Leveskik ligesom et Rige for sig selv. De smale Sunde og Søbelter, der adskille dem fra det sammenhængende Land, synes at virke som store Vidder. Fastlandets steile Kyst er en mægtig Skranke; udenfor den opslaar Søtaagen sit Telt over Bølger og Klipper. Ved hine dybe Strømme er den lille Ø-Verden indmanet i Hav-Regionen, og i denne Adskillelse er dens Liv fra mange Sider saa afsluttet og eiendommeligt, som om den laa henkastet langt ude i Vandenes Ørken.

Flere af disse Øer ere, som bekjendt, af betydelig Udstrækning. Sartor, Askøen, Holsenøen, Radøen, kunne efter Størrelsen sammenlignes med Langeland, Malta, Wight, Ithaka. Og enhver af dem afgiver i sine Hovedformer et Norge i det Smaa. Det Hele er Fjeld med Dalstrøg og Myrstrækninger, med Indsøer og Elve, og med skarpt indskaarne Søbugter. Men alt dette har dog et eget Præg. Træer og Planter skyde frem af dybe, fugtige Mos-Leier, en broget Flora af Lav-Arter ansætter sig paa de snoede Grene; Engen har tyndt Græs, og er arm paa Markblomster. Ved Stranden har Klippevæggen ofte en høi Bord af levende Farver; men inde paa Øen hæver Fjeldet sig sortladent og strengt. Selv paa klare Dage svæver der over disse Egne et fint Dugg-Slør. Paa Bjerg-Skrenten ser man dets fugtige Glands, og over

¹ Vor Tids St. Simonister i Frankrig ere mærkelige som Saadanne. De ville udrette mere end Filanthropene i Tydskland og Frankrig i sin Tid udrettede, saasom de kalde deres Filanthropisme Religion — dette den og virkeligen er.

Landskabets Grunde spredet det en skuffende Tone af Henvinden og Fjernhed.

Det giver et uudsletteligt Indtryk, naar man stiger op til nogen Høide paa en saadan Ø, og derfra overskuer de underliggende Strækninger. Ved første Øiekast ser det Hele ud som en kaotisk Masse af sammenstørknede Bølgerygge. Man betragter det som en trøstesløs Oase i Kanten af den store Hav-Ørken. Her føles Ensomhedens Gru, medens Taagelegemer hænge vaklende mellem Himmel og Hav, og medens den klamme Luftning stryger hen over Lyngen. Herhid bæres de tungsindigste Toner, naar Brændingen drøner i det Fjerne, og naar Søfuglen omflagrer Klipperne med sit klynkende Skrig. Stormen feier disse Bjerg-Aaser glatte, og Øiet har i sin Nærhed et armt Felt at dvæle ved. Sjeldent træffer man en grøn Busk i Lierne, — kun den kraftige Ræveklokke staar kneisende i Klippevraaen, og afbryder paa en enkelt Plet, det sørgelige Øde med sin ensomme Pragt. Men naar man har overvundet den første Modløshed, og ordnet Masserne til bestemte Partier, vil man ogsaa finde noget Tilstrækrende ved disse Landskaber; man bemærker nu de storartede Linier i denne Ødemark, hvorpaa der sjeldent mangler isolerede, stolt formede Klippeblokke, der tegne sig skarpt mod Horisonten, og synes at skue hen over Havet som halvsunkne Sfinxer. Man begynder endog at blive fortrolig med de vide Torvgrunde og Lyngsletter, der indtage en lave Strækning; thi de bringe Afvexling i den monotone Farving, og danne Overgangen til blidere Scener. Og hvor rigt er ikke det lange Fjernsyn over alle Høider, over alle Holme og Skjær, til den aabne Sø, hvor man tæller Skibene, og følger deres Baner, og lader de mangehaande livfulde Tanker flyve hen med de hvide Seil. Paa en solblid Dag, naar Straalerne lege paa Vandet og give alle Gjenstande derude et gylsent Skjær, kan man foretrække det golde Ø-Fjeld for et hvert andet Hvilepunkt. Snart ser man Skibene ved Kysten i kjendelige Omrids, og man tænker paa de gamle Sangeres Glæde over de kongelige Snekker, der gik under Ø med «forgylde Branded», — snart øiner man i Havbrynet en enkelt Seiler som et tindrende Fnug, — og atter ser man hele Fla-

der dukke frem af Horisonten og søger ind mod de dybe Fjorde.

De frugtbare Trakter af disse Øer give sig i Almindelighed ikke saa snart tilkjende fra de høie Bjergplaner. Dalene ere smaa og splittede. Nede mellem Klipernes Sænkninger ligge hyppigt Rækker af rolige sorte Kjern med grønne Bredder. Klare Smaa-Elve risle fra det ene Bassin til det andet, og glide videre til Strandens. I dette Strøg gaar det smale Dalføre. Fra Fjeldsiden luder Hæggen og Rognen og den vilde Rosentjørn ned mod denne Herlighed, og vil ligesom frem til det blanke Vand, der har kunnet nære de tættere Lunde af store Løvtræer, som staa ved Bredden og ere den fattige Dals bedste Pragt. Hernede ser man de smaa Gaarde med talrige, plumpe og meget snevre Indgjerdinger af dygtige Kampestene. Indenfor disse Ringmure er der Agre, som ligne et Barns Haveanlæg, og Engstykker, der have et Areal som en almindelig Hustomt. Hytterne ere dog det Selsomste her. Man antager dem, ved det første Blik, for store Tuer eller overgroede Markstene; thi deres forvitrede Vægge ere overordentlig lave, Tagene hænge side over dem, og antage ukjendelige Former under deres yppige Vext af Mosser, Stenpryd og alskens leveragtige Fjeldplanter. Men man ser Røgen stige op af Lyren og svæve hen mellem Aspetræernes bævende Blade.

Hvor Dalstrøget udvider sig noget, eller nær Søen, hvor der er Engbund mellem Klipperne, ligger Kirken, lav og ydmyg, og dog saa stærkt fremragende mellem de andre Tage. Her stimle Hytterne tættere sammen, og vove at hæve sig noget mere fra Jorden i Lyet af det hellige Hus. Ved Præstens Bolig mangler der sjeldent en Have og Træ-Plantninger, — ja, man træffer paa flere Steder i saadanne indfredede Strøg kæmpemæssige Asketræer, der kunde tjene som Sø-Mærker med deres fyldige, høit opskudte Kroner. Men vil man betragte disse Øers rette Herligheder, da maa man være lige ved Kysten. Der bor den rigere Fisker i et vel tømret Hus paa det nøgne Svaberg. Hans største Skat, Noten og Garnet, ligger prægtigt udbredt over den rundladne Klippe, eller de hænge inde i Nøstet, malerisk draperede over de

lange, letbyggede Baade. Ved disse Ø-Strande svulmer Sø-Vegetationen i sin hele Fylde. Tætte Ansamlinger af Albue-Skjæl omgive Klippefoden som en Brem af sammenføiede Skjoldbuler. Under dem hænger den gule Tang i de rigeste lag, glindsende og uigjennemtrængelig. Den hæves og synker under Hav-Skvulpet, og strækker sig hen efter de vigende Bølger. Det lønner Umagen paa en stille Dag at se ned i det klare Dyb under Kystkanten. Hvilken fabelaktig Mangfoldighed af Asterier og Bløddyr og Hav-Vexter klæbe dermede ved Klipperoden! De store, stammede Tang-Arter fremskyde der i uendelige Sammenslyngninger, og udfolde en gigantisk Bladform over de smekre Stengler. Man skal ikke vente længe, inden man ser kraftige Fiske glide ud af disse Plantefletninger, og man har da en egen Genre af Grotesker, der i eventyrlig Fylde kan overbyde Fantasmerne i Pompeji og i de vatikanske Loggier.

Den største af de ovenfor nævnte Øer, Sartor, med en Længde af tre norske Mil, har en mystisk Indvaaner, om hvem troværdige Folk kunne berette selsomme Ting. Der er paa Øen et stort afsidesliggende Vand, som kaldes Kurelen. Dets Bredder ere ubeboede, paa to Gaarde nær, som dog ere vidt adskilte. Man siger om Dybet her, som om flere norske Indsøer, at der paa visse Steder ei kan naaes Bund. Men der siges desuden noget Andet, som er langt mere mærkeligt. Man har nemlig gjennem en lang Række af Aar, til forskjellige og ubestemmelige Tider, iagttaget et Uhyre, der hæver sin hælvede Ryg over det mørke, ensomme Kjern, og bliver liggende der som en glat Holme. Dets opskydende Bevægelse driver mægtige Bølgebuer mod Strandens; men siden er det stille, og man ser kun en Art Bæven om dets Sider, som naar den bløde Medusa hænger i Vandfladen. Man har ofte forsøgt at vente Uhyrets Komme, og dvælet i mange Dage ved Bredden; men dette Væsen holder ingen Tidsregning, og det kan være borte i flere Aar. Engang roede tvende Mænd i en liden Baad over Vandet, – da laa med Et den glatte Holme der. Bønderne vendte just Ryggen til, og vare nærværet at røre Dyret med Aaren. Man kan tænke sig dere§ Angst, da de mærkede det. De søgte Strandens af al Magt, og

kunde derfra se den svære Masse dukke ned igjen i Dybet. Aldrig hører man Nogen forsøge paa at beskrive andre Dele af Uhyret end netop den hælvede Ryg, som stedse giver sig tilkjende. Man udmales ikke det selsomme Syn, – og derfor stemme alle Vidner overens i deres Udsagn. Men dette er et Træk, der udmaerket denne Beretning fremfor de almindelige Almue-Sagn om lignende Væsener. Hvad skal man tænke? Mod dette Fænomen er Sø-Ormen og Kraken som Intet at regne. Disse have Verdenshavet til Bolig; men Sartor-Øens Leviathan er sat i Fængsel, hvor de omsluttende Fjelde holde Vagt.

2

Det er et Folkefærd, som heder Striler. De bebo et Stykke af Bergens Stift, der kaldes Strile-Landet. Denne Angivelse er næsten ligesaa usikker og løs som Bestemmelsen af de germaniske Stammer hos Tacitus. Men det er ogsaa vanskeligt at komme Tingen nærmere. Der er noget Gaadefuld ved Strile-Navnet. Snart vil man have det udstrakt over den hele Vestkyst lige til Stat, og snart indskrænkes det til Bergens Omegn. Men i begge Tilfælde har det hos alle Fortællere en egen Klang. Tydske Forfattere glemme sjeldent Strilerne, naar de tale om det høie Norden. Gamle Hübner, der ved Besked om Alt, sætter dem i sin Geografi med udmaerkede Typer, og beretter, at de have, ligesom Vosserne, en Dragt, der adskiller dem fra alle Andre. Med alt dette ved man endnu ikke Grænderne for denne mærkelige Nation. I Bergen tror man helst, at den indskrænker sig til Hordeland. Men hvad skal man da tænke om det almindelige østlandske Sagn, hvorefter den hele Strile-Slægt er et Indbegreb af 99 Arter?

Der er Grund til at tro, at Udtrykket Stril er nærværet at være et Øgenavn; thi vedkommende Bønder høre det ikke gjerne, og man har, ei uden Medhold i det oldnorske Sprog, tillagt det en Betydning af Stivhed og Stridighed. Traditio-

nen vil ogsaa understøtte denne Fortolkning, saa længe Folk vide at tale om de tvende Opløb i Bergen, der ligefrem kaldes Strile-Krige. Naar man i Øvrigt vil inddøle denne Stammme, da slipper man lettest ved at skjeldne mellem Land-Striler og Hav-Striler. Den sidste Gruppe henføre vi nærmest til den ovennævnte Ø-Række og til de nærliggende Smaaøer.

Hav-Strilerne ere mærkværdige Folk, og Hübner har Ret, naar han kalder deres Dragt særegen. Deres egentlige Stads-Kostume er en bredskygget sort Uldhat, en blaa rundskaaren Kofte, hvorunder et ubestemmeligt Antal Veste, — et Par umaadelig vide, graalige Buxer, der slutte om Midjen og Knaet, — desuden Strømper og Sko. Kvinderne have ofte Hat og Kofte næsten ganske som Mændene; Skjørtet er deres Pragtstykke, — det er sort, sidder smukt om Hoften, og er lagt i smale, sirlige Folder. Saaledes gaar dette Folk til Kirke og til Gilde. Men naar Hav-Strilen har sit rette Arbeide, da er han fra Top til Taa svøbt i brunt Skind. Han ser da ud som om han havde været paa Søbunden og hentet sig en Dragt af de mægtige Tangplanter. Disse Øboere ere almindeligt af en lav, firskaaren Bygning, og man har bemærket, at deres Overkrop er uforholdsmaessigt udviklet; men de hale ogsaa mest ud med Armene og Ryggen. Man maa se disse Karle ved Aaren, for at vide hvad det er at ro. Bergenserne have Onsdag og Løverdag den prægtigste Regatta i deres Havn, naar den hele Flaade af Fiskere løber ind, i Kappestrid om den første Plads ved Torvet. Lange Kister med levende Fisk slæbe efter de skarpe Baade, Kvinder og Mænd ro lige rappe, Søen bliver som en skummende Elv. Paa Skibene staa de dovne Matroser med Latter og Grimaser, — men Fiskeren agter det ikke; nu vil han blot frem, der er Dampkraft i hans Muskler, han gjør elleve Mil i Vagten.

Naar Hav-Strilen kommer til Byen, er han med Et Billede af urokkeligt Flegma. Medens man fra det mylrende, skraalende Torv kjøbslaar med ham, farer der en Hagl af de groveste Eder og Forsmædelser om hans Øren. Men han vender Fiskenaturen ud, og er meget rolig. Han rækker blot Øsekaret frem, for at modtage Penge hver Gang en Handel er sluttet. Naar han siden gaar op i Staden, begynder der

nye Prøvelser. Nu har han en Flok huiende Gadedrenge efter sig:

«Strilen med sit lange Skjæg,
hvor han gaar, der verper han Æg».

Det nytter ikke; han ser Intet og hører Intet. Er det Vinter, har han det endnu værre. Drengene tage Sigte af hans brede Ryg, og gjøre ham til en vandrende Snemand. Alligevel bliver han roligt gaaende. Hav-Strilen i Land er et underligt Væsen. Han vegeterer blot; thi han kjender kun faa Opvækkelser paa det Tørre. Men man forsøge blot at haane ham, hvor han er ude paa Søen med sit Stel! Da er han en ganske Anden. Man tirrer ham sædvanligt ved at lade som om man hakkede Muslinger, — og dette forslidte Middel er næsten aldrig uden Virkning. Han kan slippe Aaren og Snøret af Arrighed, og da ser man ham optræde som Mimiker med de mest burleske Fremstillinger.

I en Storm er Hav-Strilen glimrende. Thi hans Baad er intet rigtigt Sø-Fartøi; den er tynd og rank, og fornemmelig bygget til Roning. Men nu skal den dog holde Stand i den høie Søgang. Manden er da ligesom groet sammen med sin Snekke. Han har et barket Sprydseil af den simpleste Indretning, — han holder Roret i den ene Haand og Skjødet i den anden. Saaledes jager han afsted med de rullende Vandbjerge; han er inde i deres Leg, og forudser deres Luner. Hans Baad ligner en stor, sortladen Fugl, der ustadigt henflager over Bølgen og dypper Vingespidserne deri. Under de haarde Vintermaaneder, naar Silden staar til Kysten, er Fiskeren ideligt ude i denne prægtige og farlige Dands. Da har han et Dagverk, mellem de barske Styrninger, hvorom en Landboer blot kan gjøre sig et svagt Begreb. Ofte maa han seile paa Liv og Død, og dertil tænke paa Garnet og Noten, hvori hans vaklende Velsærd hænger. Overalt er han omgiven af det vildeste Liv. Delfiner og Størjer bolstre sig og springe i hans Kjølvand, de fnysende Hvaler krydse hans Kurs, — under ham myldrer det af sammenstimede Fiske, og tæt over hans Hoved neddale hele Skyer af skrigende Søfugle. Naar Havets Velsignelse skal paa Land, udvikle Fiskerne for Alvor de mageløse Kræfter i deres Amfibienaturer.

Langt ude i Stranden staa de rækkevis, ofte til Beltet i Vand, og trække den bristefærdige Not, uden at blive trætte. Mangen Gang er Landet kun en gold Holme med en eneste skrøbelig Hytte; der drage de ind, naar Mørket falder paa. De holde sig sammen ligesaa tæt som de indestængte Sild udenfor. Det ene Legeme støtter sig til det andet, og saaledes sove de Natten over i deres dampende Sødragt.

Hav-Strilen er, som man kan tænke sig, kun en maadelig Jordbruger. Den romerske og den engelske Plov ere for ham lige gode; thi han bruger ingen af dem. Hvis han har lidt Jord, stanger han af og til deri med en usel Spade. Han kaster alskens Fiskelevninger ud til Gjødsel, og for Resten lader han Naturen hjelpe sig selv. Der er paa disse Øer nogle beboede Trakter, som man har vovet at kalde Bygder. De ere meget stakkede i alle Dimensioner. En Odelsmand fra Totn eller Smaalenene vilde le dem ud. Men den fattige Fisker, der bor ude ved Brændingen, har ogsaa paa sin Maade Ret, naar han anser dem som fagre og velsignede Egne.

I en saadan Bygd er der i det Hele en ganske egen Landhusholdning. Man ser snart, hvorledes Sølivets Elementer raade ogsaa her og trænge igjennem overalt. Selv de egentlige Land-Dyr finde sig deri, og forandre deres Leveskik. De ere alle formindskede Udgaver af deres Arter, og de leve her om hverandre i et meget tættere Samfund end andensteds. Hesten er dog den snurrigste Figur af dem alle. Naar man ser den komme ud af sin Stald, der er noget større end et almindeligt Hundehus, ved man neppe, til hvad Slægt den skal henføres. Den er kortbenet og plump, og har ofte et Ragg som en Bjørn. Den er nærvædt at føre et Svins Leve-maade, og synes derved at have antaget meget af dette Dyr's Former. Koen er her let at føde. Den spiser Sildehoveder som en Sælhund, og man kan byde den Tang som Græs. Det er troligt, at en Hvalros-Unge endog vilde finde dens Melk meget velsmagende. Hav-Strilens Yndlings-Dyr er Svin og Høns. Han har paa en Maade indlemmet dem i sin Familie, thi de tilbringe en stor Del af deres Liv i hans Stue. Svinet vises dog i Almindelighed ud, naar dets Natur rigtig har utfoldet sig. Men Hønsene have et stadig Tilhold i Fami-

liens Skjød, og føre saaledes et lunt Stueliv den hele Vinter. Bonden ved at drage Nutte af denne Ømhed, og ved Jule-tider gjør han gode Affærer med sine friske Æg.

Man kan gjette sig til, at Renlighed ei er Hovedsagen i disse Folks Boliger. Der er heller ikke nogen norsk Almue, som er mere berygtet for sit Søleri end Hav-Strilerne. Man lugter deres Stel paa langt Hold. Deres lave Huse ere omgivne af denne Husholdnings Attributer og Herligheder; paa Taget, paa Væggene og paa Stænger ved Indgangen hænger der flækket Fisk og Pjalter af Sildegarn. Indenfor er der en eneste Stue, med Grue og Røghul. Man studser ved dens ubetydelige Omfang, naar man overveier, hvor mange Individer der ofte ere samlede i et saadant Rum baade Dag og Nat. Der er ved disse Røgstuer Intet af den Behagelighed og Orden, som man ofte træffer i lignende Bygninger hos den rigere Bonde paa det faste Land. De glat bearbeidede Tømmerstokke og den egne kniplingsartede Bord af Kridt-Tegninger, der løber om en smuk Røgstues Vægge i de anselige Fjeldbygder, ser man kun sjeldent ude paa Øerne; thi her bruger man kun ved enkelte højtidelige Leiligheder at skure den hele Stue med Sand. Hos Hav-Bonden er det snevre Rum end mere indskrænket af alskens plump Bohave og Redskab. Paa Bænkene langs Væggen er der neppe Plads til et Sæde; man træffer de smaa Børnesenge mellem Saltekær og Tjærebøtter. Ved Gruen hænger ofte den hele Families vaade Sø-Klæder. Paa Gulvet kan man blive hildet i Bunkerne af et Garn, der just skal repareres. Men Lysfaldet gjennem Taget over alt dette er af en ypperlig Virkning. Naar den gamle Hav-Stril i sin maleriske Dragt, med sit lange Graaskjæg, sidder i Røgstuen under Lyren, da minder han levende om mangt et prægtigt Billed af den uforlignelige Rembrandt.

3

Man ser snart, at Jordsmonnet paa disse Øer overalt har en underordnet Rang. De dyrkede Egne sætte kun faa Kræfter i Bevægelse, og det milde Kyst-Klima hviler over mangen

brugbar Strækning, som uden Tvivl bestandig skal blive en Ørken, skjønt Naturen ogsaa der har henstrøet sine Yndigheder i den vilde Abild, i de krybende Rankevexter og i Lyng-Arernes glinsende Bær. En Fisker, der rigtig er ved Magt, vender ogsaa gjerne Ryggen til alskens Løv og Grønsvær, og vælger sig et Sted paa Stranden, hvor det blot er god Landingsplads og dertil noget Ly for Huset. Den solide Strandsidder bruger ikke Røgstue. Hans Bolig har Ovn og Skorsten og et Vindue, der vender mot Søen. Han taler med en vis Selvfølelse om sin «Glas-Stue»; thi med dette Udtryk vil han tillige vække Forestillingen om en større Bekvemmelighed og Orden i hans hele Økonomi. Huset ved Stranden er et Observatorium, og fra dets lave Vindue udspeides Hav og Himmel af meget aarvaagne og kyndige Blik. Naar Fisken staar med sin korte Kridtpibe bag de smaa Ruder, da er han ingen ørkeslös Betragter. Han ser ind i Skyernes Vugge, og forudsiger deres Vext. Han tager ubedragelige Varsler af Fuglenes Flugt. Ved den første Morgenlysning læser han allerede i Havbrynet den kommende Dags Historie. Man kan vide, at Vandenes Dyb maa for disse Strandboere afgive et uudtømmeligt Tankestof. Naar en Hav-Stril taler om Søen, har ogsaa hans Sprog en egen Fylde, og han giver den en Mængde metaforiske Betegninger, af hvilke flere have den legende Fortroligheds humoristiske Anstrøg. Oftest kalder han den «Blaamyren», og man kan da tænke sig den som en Udmark, hvor hans vrimplende Hjord færdes. Han kjender godt dens Samlingspladse derude, thi Bølgen er ham et luftklart Dække, og under den har han sine urokkelige Grændeskjel for Grunde og Med. Hans Blik dvæler altid med Forkjærlighed paa Blaamyren. Men ved Hellig-tre-Kongers Tider betragter han den dog med den mest spændte Opmærksomhed. Han venter da Hvalen, og han sender sine Børn ud paa alle Klipper, for at speide efter dens Komme. Thi Hvalen er for ham en Hyrdehund, der driver den vilde Hjord nærmere mod hans Enemærker.

Hos dette Folkefærd finder man endnu friske Levninger af en forlængst henrunden Tids Sæder og Leveskik, og der er vistnok kun faa norske Almuer, som vise en saadan Fast-

holden ved det Gamle. Indvirkningerne fra den nære By maa engang, da Borgernes Skik var mere enfoldig og drøi, have været meget stærke og kjendelige; thi den rige Hav-Bonde viser i sit rette Optog mangt et Træk af Middelalderens By-Liv. Man kan let forestille sig, at de følgende Tiders overdrevne Modeformer, og endelig Rokoko-Smagens Finheder og Forvridninger ganske maa have ophævet dette Slags Tilnærmelser og Overgange. Men Øboerne synes ogsaa i deres Selvudvikling at have mindre Bevægelighed og Foranderlighed end deres Naboer paa det faste Land. Hos Hav-Strilen ere saaledes alle de Egenheder, der blandt Bønder i Almindelighed hentyde paa forældet Skik, særdeles skarpe og fremstikkende.

Man ved, at Bryllupsfærdens, med Alt hvad dertil hører, danner et af de mærkligste, mest brogede Oprin af de bergenske Bonde-Almuers Liv. En Bondepige der, som «staar Brud», er i sin fulde Pragt et eventyrligt Væsen. Hun har en vigtig, forgylldt, med Stene besat Sølvkrone paa Hovedet; hendes Haar er udkæmmt over Ryggen. Paa Brystet har hun en svær Besætning af Mynter og drevne Sirater. Fra hendes Belte, der bestaar af firkantede, tæt sammenfiedede Smykker, nedhænge brede, vel-beslagne Læderremme, og al denne skinnende Pragt er, ligesom Kronen, af forgyldt Sølv. Man kan ikke tvivle om, at en saadan Skikkelse har sit Forbillede i en meget fjern Tid. Saaledes maa Margrete Fredkulle have seet ud, da Magnus Barfod fremstillede hende som sin Brud og Norges Dronning. Eller om man ikke vil gaa saa langt tilbage, ved man dog af Magister Absalons Kapitelsbog, at Jomfru Brynhilde Benkestok omrent paa denne Maade viste sig brudeklædt Anno 1565 i Bergen. Thi det heder, at hendes Haar var udredet paa Spansk, og at hun var udstafferet med en Krone og med Guldkjæder, der hang ned mod Jorden. Ude paa Øerne vil dette forældede Kostume uden Tvivl holde sig længst, og allerede nu maa man være der, for at se disse Festligheder ret besynderlige og ublandede. En Fremmed, der træffer Brudebaaden paa dens højtidelige Fart, maa blive forvirret og ør ved Alt hvad han da faar se og høre. Man kunde tro, at dette var Krigsbud og

Nød-Signaler, eller at de onde Landevetter nu skulde drives fra Kysten. I Forstavnens er Trommeslageren høit opsat med sit Larm-Instrument, som han bearbeider med overnaturlig Udholdenhed. Midt i Baaden sidder den fabelagtige Brud, stiv og blank som et udmaiet Afgudsbillede. I hendes Nærhed hviner og skurrer Violinen under Trommehvirvlernes Pause. Men den egentlige Knald-Effekt kommer fra Bagstavnens. En Vovehals af en Skytte har der sin Plads; han svinger en gammel Rytter-Pistol, og fyrer med den langskibs over Selskabets Hoveder. Brudehusets Larm og Stads passer godt til dette Optog. Her udslettes Hav-Strilens Apathi ved Strømme af Øl og Brændevin. Han kan dansse her, med sine tykke Sko, i det snevreste, kvalmeste Rum. Han begynder med matte Bevægelser, hængende Arme og underligt nedslagne Miner. Men efterhaanden bliver Dansen levende. Tilsidst dreier Parret sig om, tæt sammenslynget, i ensformige Hvirvlér, men med sikkert Fodskifte, — og paa dette Punkt har Hav-Strilens Dands Tarantellens Heftighed og forcedede Takt.

I enkelte Sogne viser Ø-Folks Kirkegang og Kirkeskik visse antike Former, der selv i tilgrændsende Egne ere afslagte. Fjelds Kirke, paa Sartor, er et lidet hæsligt og skrøbeligt Guds-Hus. Alt dens Udstyr er plumpt og fattigt, og paa dens ujevne Vægge ere kolossale Billeder af hellige Mænd raat henmalede. Til dette Hus gaar Veien fra Strandens gjen-nem et trægt Dalføre. Og her ser man Folket henvandre, som paa en Pilgrimsgang, med særegne dertil dannede «Kirkestave». Naar denne Menighed er indtraadt i Kirken, falder den ned med Brag paa Gulvet, og ligger der nogle Øie-blikke i en katolsk, mumlende Tilbedelse, derpaa gjør den Korsets Tegn, og reiser sig, for at istermme sine forældede Psalmer. Men inden Almuen gaar over den hellige Tærskel, drives Kirkestavene med de skarpe Jernpigger fast i Kirkens Bordklædning. Ved alle disse udstaaende Spær faar Huset et Udseende som et uhyre Pindsvin. Man optager uvilkaarligt dette Billedet i den hele Betragtning af Hav-Bondens sel-somme religiøse Liv. Indenfor det viede Hegn ruger en dun-kel, overskyet Andagt, og Kirken selv staar som en mystisk Fetisch i den vilde, tungsinde Dal.

En Kirkefærd, hvorunder en rig Afdød føres til Graven, giver dog maaske det mærkligste Træk af disse gamle Skikke. Thi her anvendes stundom Græde- og Hyle-Koner. De sidde, indtil otte i Tallet, omkring Kisten i en egen Baad. Deres Dragt er sort, med hvide nonneagtige Hovedklæder. Man kan høre deres Jammer paa Afstand, medens Farten gaar sagte over Vandet. Naar de stige i Land, tiltage deres Klage-Hyl. De græde virkelige Taarer, — thi det er deres Fag, og denne embedsmæssige Sorg har gode Sportler. Disse gamle Kvinder have en egen Stil i Hændervridninger og Gebærder. Det er et kristeligt Eumenide-Chor, der giver Begravel-ses-Ceremonien en vild, dramatisk Virkning, bag hvilken Sørgehusets Ligegyldighed eller Kummer kan unddrage sig Mængdens Blik. Denne Pomp er dog en Sjeldenhed, og man taler længe efter om den lykkelige Hensovede, der havde Græde-Koner ved sin Grav.

Men den rige Hav-Stril søger i Livet, ligesaa vel som i Døden, selsomme gammeldags Vidnesbyrd om og Afløb for sin Overflødighed. Naar han i lange Aar har været heldig paa Havet og tilkæmpet sig ret meget af dets Velsignelse, tænker han dog ingenlunde paa at udvide sit træne Hjem, eller udstyre det med Midler til et større Velvære. I hans Husvæsen mærker man kun lidet til hans gode Kaar. Thi han har intet Begreb om, hvorledes hans Levemaade skulde kunne mærklig forandres eller afvige fra den nedarvede Skik. Men han ved godt, hvad Besiddelse er, skjønt hans Forestillinger derom ere ligesaa naive som om de tilhørte Saga-Oldet. Hans Higen gaar ud paa at samle Liggendefæ, og han kjender Intet i Verden, der kan lignes ved forarbeidet Sølv. I svære, broget malede Kister indpakker han stedse nye Erhvervelser af dette Gods. Her er Skeer med runde, skaalformige Blade og tynde, snoede Skafter, Kander og Støb af eiendommelige Former, tæt besatte med frit-hængende Si-rater og alskens Ringel-rangel, og endelig den høieste Gjen-stand for hans Stræben, en Brudekrone med Tilbehør, som han kan udleie og gjenkjende i Kirken. En saadan Rigmand i Hytten har paa denne Maade en af den Gjerriges Egen-heder, uden at han derfor behøver at røbe noget Hang til

egentlig Gjerrighed. Han kommer maaske aldrig til at bruge sit Sølv, og han finder sig i, at det bedækkes af Smuds og Spanskgrønt, uden at det derfor i hans Øine taber noget af sin Pragt eller Mærkværdighed. Men hans Lyst til disse Skatte ligner mere en Raritet-Samlers Glæde end en Gniers Tørst efter Eiendom.

Hav-Strilen er, med alle disse Træk, en underlig isoleret Skikkelse. Men snart vil han ophøre at være det. Thi vor Tid er godt skikket til at indføre sit almindelige Oplysningsvæsen i alle Bugter og Kroge. Og dette maa man glædes ved, om ogsaa alle maleriske Strøg og Halvskygger derved for det Første skulde gaa i Løbet. Øernes Beboer viser sig nu som en Efternøler paa et Kultur-Stade, der i mangen nærliggende Bygd forlængst er tilbagelagt. Naar han først er kommen rigtigt ind i den almindelige Bevægelse, bliver han maaske mindre interessant og mere bøelig. Men han vil alligevel have vundet ved Byttet.

Camilla Collett

STRIKKETØISBETRAGTNINGER

(1842)

Det er underligt, at det nutildags, hvor der skrives om alt og ingenting, dog aldrig falder nogen ind at skrive noget om vore herrer. Hver tredje nat skyder der føljetoner op i vore blade, så spraglede og giftige som fluesop (skjønt fluerne just ikke altid dør deraf), — og man kunde dog så let også slumpe ind på dette stof. Man skriver om Meinertz og om Münchhausen, om elefanten og om gamle Schmahr, om midler mod tyndt hår og mod tynde kår; men det er endnu ikke om vore herrer; — om skjonne udsigter og lange udsigter, om fremmede notabiliteter og andre notabiliteter, om byens se- og merkværdigheder; men det er endnu slet ikke om vore herrer; om småting og Storting, om repræsentanter og om fanter, om Hermann og Hanswurster, om Per og Pål; — men det er altsammen endnu ikke egentlig om vore herrer. *Vore herrer!* Jordens førstefødte, himmelens begunstigede, løverne her i vor nordlige sone! Det var et tema! Underligt, siger jeg, at der ingen skriver om dem? Nei, visselig ikke underligt; thi hvem skulde vel falde på det? At tiltro dem selv den upartiskhed, der hører dertil, vilde næsten være for meget at vente, og hvor skulde de desuden få tid til at forlade scenen for at tage betragterens griffel? Thi hos os er den bestøvlede del af menneskeslegten de eneste handlende. Men *damerne?* Ja, damerne har god tid og hører slet ikke til de handlende. Fra den side kan man imidlertid være ganske rolig; jeg kender dem godt. De ender alle sine breve eller billetter om tak for sidst eller lån af et nyt kravemønster med den klassiske

Historisk årstavle for målreisinga

1. Vitskapeleg og litterær fase. 1835 - 1890

- 1836 Ivar Aasen formar målprogrammet sitt
 1842 - 1847 Aasen dreg ut på målferder landet rund
 1853 "Prøver av landsmalet i Norge". Aasen
 1858 A.O. Vinje startar målbladet "Dølen"
 1864 Norsk Grammatikk. Aasen
 1868 Det Norske Samlaget og Vestmannalaget skipa
 1873 Norsk Ordbog. Aasen
 1877 Arne Garborg tek til med målvisa "Fedraheimen" →
 1881 Blix - salmane utgjevne
 1887 Norsk Barneblad skipa
 1887 Mons Litleres Landsmålsforlag i Bergen
 1894 Riksavisa "Den 17de Mai" og tidsskriftet "Syn og Segn" kjem i gang

2. Politisk og organisatorisk gjennombrotsfase (1890 - 1910)

- 1878 Dialektene tillatne som talemåte i undervisninga i skulen
 1885 Måljamstellingsvedtaket i Stortinget
 1892 Landsmålet lovfest som skriftleg opplæringsmål i folkeskolen
 1892 Dei første skulekrinsane tek til å gå over til Landsmål
 1896 Noregs Ungdomslag skipa
 1899 Nynorskprofessorat ved Universitetet i Oslo. Marius Hægstad
 1899 - 1905 Organiseringa ved målrørsla tek form
 1901 Nynorsken får si første offisielle skulerettskriving ("Hægstad- normalen")
 1902 Nynorsken jamstelt skriftmål ved lærarskulane
 1906 Noregs Mållag skipa
 1907 Sidemålsstilen vedteken av Stortinget
 1908 Nynorsken godkjent som bruksmål ved Universitetet i Oslo
 1910 Mindre rettskrivingsendringar i nynorsk

3. Nynorsken vert bruksmål i samfunnet. 1910-40

- 1915 Ny skulelov gir nynorsken betre rom
 1918 Fornorsking av stadnamna
 1917 - 19 Ny rettskriveng for nynorsk og bokmål
 1921 Heile Bibelen omsett til nynorsk
 1925 Nynorsk Salmebok ferdig
 1929 *Nynorsk og bokmål* offisielle namn på dei to riksmåla
 1930 Lov om målbruk i statstenesta vedteken av Stortinget
 1930 - 31 Nidaros- striden
 1933 Diskusjon om ny rettskriving kjem i gang
 1935 Sidemålet inn på realskule/middelskule
 1938 Ny rettskriving for nynorsk og bokmål
 1938 - 40 Stor framgang for nynorsk skulemål

4. Tilbakegang og konsolideringsfase. 1945-1970

1942 - 45	Målorganisasjonane lagde ned
1949	Riksmålreaksjonane tek form
1951	Norsk Språknemnd skipa
1955	Kringkastingsringen skipa
1959	Ny læreboknormal for nynorsk og bokmål
1959	Landslaget for språklig samling (LSS) skipa
1961	Noregs Student- og Elev mållag (NSEM) starta
1962	Dag og Tid kjem i gang
1964 - 66	Vogt-nemnda sett ned av KUD. "Språkferden" vert lansert
1967	Nytt målprogram. " <i>Målreising 67</i> "
1968 - 70	Stortingmelding nr.15 om språksaka
1969	Obligatorisk sidemål i ungdomsskulen (8.-9.kl.)

5. Nyvaknings- og jamstelligsfase 1970-

1970	Stortinget påbyr 25% nynorsk i NRK
1971	Lærebøker til same tid og pris i grunnskulen
1972	Folkerøysting om EEC. NM seier NEI
1972	Norsk språkråd skipa
1974	Lærebokjamstelling for vidergåande skular
1975	Dialektaksjonane startar
1976	NM/NMU vedtek nytt prinsippprogram for språkleg frigjering
1978	Nedgangen for skulemålet stoggar
1980	Ny mållov vedteken av Stortinget
1981	Ny bokmålsrettskriving med gammaldagse former
1983 / 84	Drøftinga om ny felles salmebok i gang
1983 / 84	Framlegg om ny stadnamnlov
1984	Måljamsettingsvedtaket 100 år
1985	Det Norske Teatret opnar nybygget sitt
1992	Dei Nynorske Festspela vert skipa
1993	Landssamsnslutninga av nynorskkommunar vert skipa
1996	Ivar Aasen-året 1996
1996	Grunnsteinen til Ivar Aasen-senteret vert lagt ned

LOVREGULERING

Desse lovene seier noko om språklege rettar:

Gsl	- grunnskulelova
Lvgo	- lov om vidaregåande opplæring
Lmål	- lov om målbruk i offentleg teneste
Luoh	- lov om universitet og høgskular

Anna

- forskrifter til lovene
- fagplanar
- praksis

Det språklege Noreg

Kommunar: - 165 (37,9 %) bokmål
- 188 (35,6 %) nøytral
- 115 (26,4 %) nynorsk
435

Skulekrinsar
1. - 7. - 1969 (70,8 %) bokmål
- 805 (28,9 %) nynorsk
- 8 (0,3 %) samisk
2782

Kyrkja: - 760 (66,9 %) bokmål
- 370 (32,6 %) nynorsk
- 6 (0,5 %) begge målformer
1136

Nynorskbrukarar:

- Grunnskulen	16 - 17 %
- Vidaregåande	10 - 11 %
- Rekruttar	10 - 13 %
- Sjølvmelding	11,03 %

Skulemålet i grunnskulen

Emne	Lov	Foreldre	Elev	Forbrukar	Kommunen
Opplæringsmålet	gsl § 31	Røysterett i <i>rådgjevande</i> røysting		Ålmenn røysterett for alle over 18 år i krinsen i <i>rådgjevande</i> røysting	
Røysting <i>rådgjevande</i>	gsl § 40.4			$\frac{1}{4}$ av dei røysteføre i krinsen kan krevje røysting	Iverksetje røysting
Fastsetje opplæringsmålet	gsl § 40.4				Vedtak om opplærings- målet etter røysting
Kringsgrenser, skular og namn på skular	gsl § 3.2				Vedtak
Kringsgrenser		Skipe eigen skule i språkblanda distrikt			

folkerøysting berre um språk
 190% av røystingaas fylger
 nesto kommunane folketal
 røysting i Vest-agder.
 50% deltagning i dag. For 2-3% sidan
 30% deltagning

Oreis & Lært i
I amsgård

Bokmål eller nynorsk i grunnskulen

Emne	Lov	Foreldre	Elev	Forbrukar	Kommunen
Lærebok	gsl § 39.2	Velje målform i lærebøker utanom i <i>norskfaget</i>			Velje lærebok
Parallelklasser	gsl § 40.6	Velje anna skriftleg <i>opplærings-</i> <i>mål</i> og <i>skule</i> for minst 10 elevar på klassestega 1 - 7			
Elevlister for å arbeide fram parallelklasse	gsl § 40.6 forskrift	Elevlister for dei aktuelle skulane			
Hovudmål	gsl § 40.5		Velje hovudmål frå 8. klasse		
Sidemål	gsl § 40.5		<i>Rett og plikt til</i> <i>opplæring på</i> <i>den andre</i> <i>målforma i 9.</i> <i>og 10. klasse</i>		

Foreldri har rett til nynorsk bøker
for barni sine, trass i at dei
gjeng i parallelklassar.
Å språkutvyrede skular
måssedeling dyrkt. Varantgifter

Språklege rettar
Studentmållaget i Bergen 19. februar 1997

Namnlos parallellklassar

Skulemålet i den vidaregåande skulen

Emne	Lov	Foreldre	Elev	Forbrukar	Kommunen
Eige mål	Praksis		Rett til å velje hovedmål		
Opplæring	Fagplan		Rett og plikt til opplæring i begge målformene		
Lærebøker	lvgo § 38		Lærebøker og andre læremiddel på eige mål til same tid og pris		

Kor god skal opplæringa vera?
 Fagplanane legg upp til språkutnöying
 Nesten fullvarmedelde vening
 Andevarleg redaktør sparker
 ↳ statssstudnad

Opplæringslovi i ~~opp~~ mars
 parallelklasseretten 1-10 klasse
 neppe gjennomslag framleis berre
 ↳ ~~kl~~ Sandal medlem i NM

Språklege rettar

Studentmållaget i Bergen 19. februar 1997

Ø den - ~~for~~ opplæringslovi i mars

Høgskular og universitet

<i>Emne</i>	<i>Lov</i>	<i>Foreldre</i>	<i>Elev</i>	<i>Forbrukar</i>	<i>Kommunen</i>
Undervisning	Luoh		Undervisninga skal til vanleg vere på norsk		
Eksamens-	Lmål forskrift		oppgåver på begge målformer		

Mållova med forskrifter

Emne	Forbrukar	Kommunen	Regionalt statsorgan	Sentralt statsorgan
Jamstelling			Bokmål og nynorsk er likeverdige målformer og jamstelte skriftspråk	Jamstelte skriftspråk, unntatt <ul style="list-style-type: none"> • Stortinget • Riksrevisjonen • Stortingets ombodsmann • internt arbeid • munnleg bruk
Namn			Begge målformer	Begge målformer
Kunnskap			Plikt til å nytte bokmål og nynorsk	Plikt til å nytte bokmål og nynorsk
Skriv og faste formular	Rett til å motta på eiga målform		På begge målformer	På begge målformer
Personleg målform til forbrukar eller kommune	Rett til å motta skriv og materiell på eige mål	Rett til å fastsetje målform til <i>nynorsk, bokmål eller nøytral</i>	Plikt til å nytte målforma til mottakar	Plikt til å nytte målforma til mottakar
Område eller tenestekrins		Rett til å motta skriv og materiell på eige mål	Plikt til å nytte fleirtalsmålforma som tenestemål.	Språkleg nøytral. Plikt til å nytte målforma til mottakar
Heile landet som tenestekrins				Veksle mellom målformene. Inga målform representert med mindre enn 25 %.
Klagerett	Klagerett til overordna organ eller Kulturdep.	Klagerett til overordna organ eller Kulturdep.		Kulturdep. avgjer klagesaker

det viktigste organet fastsett målform
Språklege rettar

Studentmållaget i Bergen 19. februar 1997

Stortinget intervensjonsrettat om mållova
Telenor,

Tyskland
og ~~Engeland~~
Sverige

SKYLDIG
TILL
SKULD
EN NORSTEDTS
EUROPEISK
RESA I NAZI-
TYSKLANDS
SKUGGA
HENRIK
ARNSTAD

A. O. Vinje

Om vårt nationale Straev

Om vårt nationale Straev. Fyredrag halde i Bergen til Intekt for Taarnet paa Bergenhus af A. O. Vinje. Bergen 1869.

Godtfolk!

Eg vil i Kveld tala om vårt nationale Straev og svara på det Spursmål:

Kvat er det me vilja?

Me vilja det, som stend i den fyrste Paragraf i vår Grunnlog: at Kongeriket Norge skal vera eit fritt, sjølvstendigt, udeilelegt og uafhendelege Rike.

Ja, det vilja me alle, svarar kver og ein, og dette er netup det rimelege i vårt Straev, at alle norske Folk må vera med på det. Men dette er berre solenge der er Tale i det ålmenne og blåe. Sosnart Tinget verdt utgranskad, so koma der mange Tvistemål, og det er desse eg her vil greida litt ut.

Me vardt, som det heiter, eit fritt Folk og eit sjølvstendigt Land i 1814. Dette er Tanken i vår 17de Mai, og det er ein stor Tanke; for då kom det, som var Hovudsak, nemlig at Landet vardt eit Land for seg sjølv med serskilt Riksstyre, og liksom fekk etter sit Rikssverd, som i gode 300 År hadde voret gjevet Danmark i Hånd. Sosnart dette Rikssverd kom i vår Hånd, so fylgte det andre af seg sjølv. Det var berre Spursmål om litt Tid, og den nationale eller sjølvstendige Tanke måtte koma til sine ytste Endemål, eller den nationale Logik og vår historiske And måtte draga si Tankefylgja eller Consequense. Det logiske og historiske Jernbanetrain vardt sett i Fart, og det måtte koma til sit Mål.

Me såg og straks, at det ikke var nok at me hadde

eit norskt Statsråd og eit norskt Storthing og ein norsk Ombodsbolk eller Embættesstand med heile det utvordes politiske Regelverk. Dette var ein Adam, skapt af Leir, før Livsens Ande vardt blåsen i honom. Der måtte koma eit indre, eit nationalt Liv i desse utvordes Former, og dette Liv måtte ganga ut ifrå Folkets eget Tungeomål og Tenkning og heile Livskrav. Det måtte vera eit Folk, både i Form og i Innehald; det måtte vera det heile Folk, soleides som det gjekk og stod. Det måtte setjas i Stand eller restaureras, likso vel det som Kongshall og Tårn på Bergenhus. Der var mangt forfallat af det nationale Liv i vår Utlendings-Tid. Der var komet in Utlendingar med utlendskt Tungeomål og Stell. Desse hadde styrt os og aukat seg i Byar og fengjet eit Ombodswerk i Stand med sine Prentehus, sine Bøker og sine Rettarbøter frå eit annat Land. Men det store Folk hadde livt sit nationale Liv for seg sjølv. Der var vel Bygder, mest på Austlandet og nær Byar, som hadde lært eit og annat af denne hitsende Riksmagt, men jamvel i desse Bygder var der so myket atter af det gamle norske, at Grunntonen og Grunnfargen var norsk, med all den ytre Påsmurning, som der var komet til i eit og annat. Det var liksom med ein utvordes Sjukdom i Led og Limer; dei indre Livsreidskapar våro friske, den gamle norske Ryggmeng og det norske Hjarta våro ikke helse-lause. Der skulde ein Kur til, og det er denne Kur me no ganga igjenom.

Denne Kuren byrjad som vanlegt fyrst med små Dosser. Bokriket eller Literaturen er eit Uttryk for det finare og hægre åndelege Liv i eit Folk. Eit sjølvstendigt Folk er det då, når det har eit sereiget Land med sit sereigne Tungeomål og sine sereigne Tankar. Der er ingen Grunn til, at eit Folk skal vera eit Folk for seg sjølv, dersom det ikke har desse sereigne Vilkor til eit sjølvstendigt Liv, so at det kan vera til Uplysning for det store Samfund af dei mange Verdsens Folk, som netup hava eit sjølvstendigt Liv kvert for seg, for at dei skulle leggja sin Skilling til det store åndelege Sameige, som den heile Menneskeslægt liver af. Eit Folk, eit Samfund er ikke ei Grille. Det er ikke slik ein Kile, som du kan slå ned og reisa up atter. Det er ein åndeleg Vokster eller Or-

ganisme, som har si Livsgjerning i det store Menneskesamfund. Og ei slik Organisme er vårt Land. Det var so i gamle Dagar og er so den Dag i Dag; for det har alle Livsvilkor til at vera so. Og det ligg soleids til på Landkortet, at du måtte segja om det, som ein Franskmann sagde om det hægste Væsen: «*Si dieu n'existe pas, il faut l'inventer*», eller dersom der ikke var slikt eit Væsen, so måtte du finna på eit. Det trengst nemlig til.

Ja, me sjå på Landkortet eit slikt Land, og me kunna, utan at vita om det, draga ut, at det med alle dei Fjell og Fjordar må hava eit Folk, og at dette Folk må i Tungemål og Tenkning vera nokot framifrå og leggja sit Ord med i Laget i det store Ordskiftet eller Debatten millom dei andre Folk. Det må i det minste hava ein original Tanke i Motsetning til det vesle Slettelandet der lenger sud.

Og det låg i Grunntanken af vårt Folk, at me hadde eit slikt originalt Ord at segja. Straks etter Skilnaden frå Danmark vilde våre Bokmenn liksom utan at vita af det hava ein norsk Literatur. Dei vred og dei vred seg under det gamle literære Samband med Danmark og vilde få fram nokot norskt. Men det såg endå nokot uliklegt ut. Vår gode bergenske Mann Lyder Sagen sette ihop ei «dansk Læsebog», men Mauritz Hansen, som for si Tid var ein merkjeleg norsk Målmann, han tyktes, at dette ikke var i den beste Samanheng, og han kom med ein «norsk Grammatik». Det var dansk eller Bokspråk, det som han foor med, men Mannen kjende liksom på seg, at han måtte vera norsk. Det er sorglystigt eller tragikomisk, men so gjeng det, når ein stor Tanke arbeider seg fram gjenom alt det uklåre. So skreiv Schwach sine norske Nyårsvers f. Ex; det var dansk, men Mannen vilde vera norsk. Blodet var tykkare en Vatnet, som det heiter. Og so skreiv Bjerregaard «Fjeldæventyret». Han var med i denne Bokring, som stod med den eine Fot ned i Danmark og den andre up i Norge; men den tyngde so over på den norske Fot, at Hovud og Hjarta låg der framme nord mot Heimlandet.

Desse gilde Menn våro Born af si Tid, og du kjenner ved at lesa deim liksom ein Understraum up imot den

Norske Kyst, om so Overstraumen endå gjekk ned mot «den gamle Moder med Fjord og Sund, med Belter og med Floder», som Øhlenschläger so yndefullt skriv.

Og so kom desse two Stormenne, Wergeland og Welhaven. Det er lik two Skybankar, som koma in af Havet. Du seer Lynglimt og høyrer Toreslåttar langt burte. Det kjem ein Storm. Du kan ikke skyna desse Lyn og desse Hagl, for dei fara for langt burte. Der er mangt, som du ikke kan tyda, for det heng ihop med hitt Liv, som ikke lenger er her. Det er det politiske Liv, det er Samfundslivet, det er Smak, det er Poesi. Alt dette, og meir til, er no i so mangt omskift, at du ikke rett kan forstå den blodige Strid millom hine two Hovudmenn, kver i Brodden af si Fylking. Og dei våro nationale på si Vis både two. Store Folk må altid vera det; for det er det historiske Blod i Folket, som pulserar igjenom deim. Og om sume store Menn ikke kunna vera nationale af Theori eller Læresetningar, so ero dei det af Instinkt, for det er netup det, som gjør Mannen stor, at han liver i Samanheng med sit Folk og er ein Reidskap for det. I og for seg sjølv og i Motstrid med si Folke-ånd vardt ingen Mann stor i den heile Heimssoga.

Det vilde vera nokot at halda Fyrelesningar over Wergelands og Welhavens Forhold til kverandre, og deires Forhold til det norske Samfund og vår nationale Framvokster! Det er utan Samanlikning våre største Poeter og literære Menn etter 1814. Kort og godt vil eg segja, at Welhaven var national liksom imot sin Vilje. Norskdomen taut liksom ut millom Sidebeini hans. Wergeland derimot var meir national af Instinkt og i sit heile Liv. Han livde med sit Folk i godt og vondt, medan Welhaven liksom stengde seg inne i ein fin Ring. Og so var Wergeland national liksom i Ord eller Glosar i Språket, medan Welhaven meir var det i Construction eller Ordstillingar. Og Utbytet for det norske Bokriket af desse two Menn var stort.

So kom Asbjørnsen og Jørgen Moe med sine Æventyr, og med desse kom der myket af det liksom meir huslege i det norske Tungemål in i Literaturen. Det var eit stort Framstig, og det er gildare Folk desse two Menn, en mange tru. Det norske Språk, som før var trutt ubru-

kelegt i Bokmål, so nær som eit Ord her og der og eit norsk Ordalag imillom, det vartt no sagt at kunna bli brukat til *Æventyr* og simple Historier. Tenk simple! Lenger kunde det umogelegt komal Nokot slikt veit eg, at f. Ex. Professor Monrad sagde, og han er ein Filosof. Men so måtte det og folkast på eller civiliseras litt i Stavemåten, so som det var gjort i desse *Æventyr*. Der var den rette Mönsterform funnen; ja men var den so. Og Asbjørnsen og Jørgen Moe tykte det sjøvel Dei synes reint liksom at bli sinnad, når nokon vågar at draga Tankefylgja vidare. Mannen trur gjerne at Livet aldri kan koma lenger en han sjølv kom. Dette er ei af dei mange «Lyksaligheter» for Dårar, som Holberg talar om.

So kom då Professorarne Munch og Keyser. Keyser var so danskslikkad i sine Læresetningar om Språket, at eg hadde min største Gaman af at høyra under hans Fyrelesninga denne grundige og gode Mannen. Men der flaut norske Ord frå hans Munn rett som det var; og seer du i hans Bøker, skal du finna, at der er utruleg mange norske Ord og Ordstillingar. Naturen var sterkare en Uptuktselen, og han lærde af Mor si meir en han viste af. Munch, denne overveldande Kjempa, som var til slik ei Rædsla for alle danske Bokmenn, han gjekk vidare i sine Læresetningar om vårt Målstræv en nokon annan Mann. Då nemlig Ivar Aasen i 1848 kom med det fyrste Uplag af si Språklære og straks etter med si Ordbok, so skreiv han, at me burde fara tilbake til det trettande Århundrad med vår Literatur og Bokmål, og so utfylla vår nationale Utlendingstid, og på den Måte knyta ihop den historiske Tråd, som var afklypt. Denne store Mannen vartt agad eller imponerad af so mørstergylde Arbeid som Aasens. Han skulde hava livt no og seet det andre Uplag af Aasens norske Grammatik og snart det andre Uplaget af hans Ordbok, so skulde han hava helsat endå djupare på det mørstergode Arbeid og det rike Tungemål. Men so døydde han, og før han gjorde det, so talad han att og fram om denne Målsak, so at både Partar no taka denne Mannen til Intekt. Han var livleg; og ein Mann med mange Tankar er ikke pruten på ei ny Meining, likso litet som den rike Mann på Skillingen.

Overlærar Knudsen i Kristiania har no i snart 30 År arbeidt for Norskdom i vårt Bokrike. Han held seg mest til det grammatikalske og det, som han kallar det «dannede Bymål», og når alt verdt upsummerat, so er Utbytet af hans Gjerning ikke litet. Han er netup ein Mann, som det trengdest til for at gjera ein Overgang. Det sokallad dannede Talespråk måtte få sin Talsmann, og om det just ikke seer godt ut på Prent og heller ikke er synderleg velklingande, so må det leggja sit Ord med i Laget, og der verdt nok hangande etter eit og annat af dette i det endelege Literaturspråk, som arbeider seg fram. Og i Samanheng med Knudsen må Folkeskribenten Ole Vig bli nevnd. Han gjorde myket godt. Det var eit stort literært Talent, og her er enno etter honom ein national Skole, som er all *Ære* værd.

Der er Samanheng eller Logik i alt slikt. Det vil koma til sit Endemål, når det er sett i Fart. So kom då det eigenlege Målstræv. Eg trur mest det er eg sjølv, som har kristnad det med dette Navn.

Ivar Aasen skreiv sine Prøver af Landsmålet og gjorde sin «Erving». No ja, Språket kunde, som du såg, brukast til *Æventyr* og «simple» Historier og no gjorde det eit Stig frametter og kunde brukas til «naive Vers». Eg trur det var Filosofen som her etter var ute. Lenger kunde det umogeleg koma. Til Politik og det meir samsette Tankeuttryk var det reint ubrukelegt. Ja men var det so. Det er med dette, som med somangt nytt. Fyrst er det umogelegt. So verdt det tvilsamt. Og so er det ingen Mann, som har voret imot det. Der stod me. Men so trur eg vist det var «Dølen», som kom, og det er ikke fritt for, at Filosofen klo seg bak Øyrat og meinte, at det nok kunde skapas til det og på ein Måte, men det vartt følt kunstigt og tilgjort. Lenger var det etter umogelegt at koma. Men so kom der Vers f. Ex. af Ivar Aasen, og Welhaven sagde, rigtignok privat, men likevel offentlig nok: «Den som hadde havt eit slikt Mål i sin Ungdom!» Ja han kunde so segja.

Og so ero me då her. No kann Målet brukas til alt, men ikke til offentlige Fyredrag. Det er, som eg har sagt, litet inspilat, i det minste i Munnen min. Men gjeng det frametter som hittil, Stig for Stig, so vil det

nok tala sine livande Ord over vår Grav.

Denne heile Tankerekka lagde eg ein Gong ut for vår Poet A. Munch, og han kunde ikke svara annat på det en det nokso naturlege for ein Mann, som lik os alle gjerne vil liva etter at han er daud: «Men om nu dette går frem, hvordan skal det da gå slige Folk som mig?» Ja, der stod eg og kunde berre trøsta os både two med den literaturhistoriske Kjensgjerning, at dei fleste Skribenter i Grunnen ikke liva lenger literært en likamlegt. Det heile Tankedrag verdt eit annat i ein ny Mannsalder, so at jamvel store Menn i dei Lånd, der Språket synes uforanderlegt, ikke liva stort ut over si Tid. Det kan vera slike Monarkar i Tankens og Diktningens Rike som vår Holberg, den franske Molière, og framfor alle Shakespeare, det kan vera, at slike Folk synes at liva nokot lenger, men det er likevel eit Slags Liv på Afstand. Dei verdt agtad og ærad, og der er Setningar i Ordspråksform etter deim, helst når det er viktig sagt; men det heile Tanketrain verdt nokot nytt for kver Mannsalder, so det meir er som Mönster for si Tid en for os dei liva. Det er Mönsterfolk og det er ein Mönsterstil, som ikke lenger er bunden til nokot serskilt Tungemål og Land, men er gjeldande for alle. Det er denne forunderlege Insalting af den menneskelege Tanke, som og verdt kalla det «klassiske». — Og er dette Omskifte sant om fyrste Rangs Folk, som på Jordi er likso fåe som Stjernor af fyrste Rang på Himilen, so er det endå sannare om Folk af lægre Rang nedigjenom. Nei, me må vera fornøgde med at kunna tena vår Tid og døy med den, og kunna me upnå so myket, at me stå som Språkprøver i ei Lesebok, so er det store Ting.

Og liksom det er med Tanken, soleids er det og med Språket. Om det seer nok so likt ut i det eine Århundrad som i det andre, so er det likevel med Tanken for si Tid liksom omgjort og umerkjande gjengjet over til eit annat. Det franske Språk er kjent for at vera det minst omskiftande i desse sidste 2—300 Ar. Men les ei fransk Literaturhistorie og dei franske Dictionairar og sjå på Literaturen sjølv, om du kan, og du vil finna, som det so tidt er sagt, at Tungemålet hans Corneille ikke er Målet til Voltaire og endå mindre til Alfred de Musset og

Victor Hugo. Det kan sjå likt nok ut, og det stend på den gamle Grunnen, men det er omsett og ny Ånd og Tanke komen in; og so nye Ord.

Den politiske Revolution i Frankrike var og ein Språkrevolution, utan at vita eller vilja det. Folkelivet trengde meir og meir fram. Og i Engelland, der Språket og er gammalt og fastnat, der verdt det sagt af Kritici, f. Ex. i Westminster Review, at Charles Dickens har si største Forteneste i den engelske Literatur som Målmann. Ord, som før vankad husville ikring på Gatorna, førde han in i the drawingrooms eller Salonerne. Tennyson verdt mest rosad for sin fagre Anglosaxon. Her er Målstræv i England og, ja i heile Europa, kan du segja. Og det er so rimelegt at vårt Målstræv må stå i Forhold til vår Utlendingstid. Det er mest likso sterkt som dette nygrekiske, etter at Grekarland som Norge vardt eit sjølvstendigt Land.

Desse two Lånd kver i sin Ende af Europa, nemlig Grekarland og Norge, dei hadde det beste Mål og det beste Bokrike i gamle Dagar, og desse deires gamle Tungegemål hanga enno på det beste saman med deires nyare Folkemål. Det er derfor so rimelegt, at desse two Folk hava dei beste Grunnar til eit sterkare Målstræv en dei Folk, som korkje hadde so gode gamle Mönster eller so gode yngre Landsmål, men derimot eit Bokmål, som er utviklad i Samanheng med den nyare Tid og Folket sjølv. Og det er dette sidste som Grekarland og Norge ikke hadde. Altso atter ein Storgrunn til Målstræv.

Og so må me minnast, at Holberg sette sin største Ros i at vera Målstrævare. Og det ero me allesaman mot eller med vår Vilje, anten me ero store som han eller mindre. Omrent dette sagde eg til Munch i denne vår Samtale, og dermed vardt me liksom forlikte og fann os i at liva med vår Tid og døy med den.

Men det er denne menneskelege Livslyst hjå våre Skribenter, som gjør, at dei ikke kunna vera meir norske. Dei hava vistnok ikke Forutsetning eller Underbygning til det, då dei hava lært for litet både af Folket og Bøker. Det er likevel endå Tanken om at vera Mönstermenn og liva til Domedag, som stend mest i Vegen. Men både Ibsen og Bjørnson f. Ex. ero norske langt

frametter. Dei tena si Tid og uttala etter Evne si Folkeånd. Det er gode Menn, og det vilde vera därlegt gjort at lata deim høyra ille, for dei ikke taka Stiget fullt ut. Kven gjør vel det? Dei ganga so vidt som dei kunna, og det vilde kan henda ikke vera godt, at dei gingo vidare. Det vardt nemlig då usant for deires eget Vedkomande. Og Bokriket treng netup til Overgangsfolk af alle Fargar, for at der ikke skal verda for store Sprang i den javne Utvikling, men at den eine Ledringen kan knyta seg til den andre under Framvokstren af denne Rygrad for vårt boklege Liv.

Det gjeng nemlig ikke til so som mange tru, at der er Hopp og Sprang i nokon god Framvokster. Det kan tidd sjå so ut; men i den store Samvokstren er det likevel ikke sant. Den, som ikke seer daglegt på Vokstren, han synes, at der liksom er gjort Sprang og utrulege Framstig. «Nei, so du har vokset sidan ifjor,» segja me til ein Ungdom, som me ikke har seet på eit År. Og so med vår Literatur. Frå Mauritz Hansen og hans Felagar eller Kamerater og til den wergeland-welhavenske Afslutning synes eit Sprang. Og so er der eit Skifte lenger framme med det asbjørnsenske og moeske Æventyr, og so fylla Keyser og Munch ut eit Millomrum; og jamvel A. Munch, som no er, og helst so gjerne vil vera ein gamal Bokspråksmann, jamvel med honom er det eit litet Framvarp, so danske Skribenter alt mange År sidan hava sagt, at der er eit og annat so norskt i hans Skrifter, at dei her og der må slå etter i ei Ordbok. Livet er sterkare en Mannen, må vita, og han kan med sin beste Vilje ikke riva seg laus frå det Samfund, han liver og andar i. Mange af Munchs Samtidige har det gjengjet likeins med. Exempelvis kan eg nevna H. Ø. Blom, C. R. Monsen og Sylvester Sivertson.

So kjem då den literære Ledring eller Skiftet med Ibsen og Bjørnson, om just ikke so rett i Tid, so likevel i Sambygning med den boklege Utvikling. Det er eit Led-system og kver af alle hine Menn eller boklege Afslutningar er liksom ein Kvirvil i denne Rygrad. Ibsen fører, som dei fleste andre, Strid mot den literære Framvokster i national Retning. Han spenner imot og er sinnad, men han verdt sogjen med af det norske Fosse-

drag, som du ikke stengjer med den flate Hånd af ein einstak Mann. Seer du etter, so er der myket norskt i hans Vendingar og Ordalag, om han so stavar eit og annat Ord burt i Villska. Med Bjørnson er det nokot likt, endå han fører ikke so open Strid mot vår språklege Framgang som Ibsen. Han er og meir norsk i Tone og Tanke. Og desse two Menn hava attåt sine Framvarp i norsk Bokveg gjort stor Nutte ved det, at dei hava lært Danske og Svenske til at sjå vårt Målstræv og liksom finna seg i det. Det er vel ikke danske og svenske, me fara etter, men det er likevel nyttigt, at desse utlendske Folk fylgja med os og venja seg til Omskiftet.

Det er sagt, sovidt eg veit blandt andre af Geijer, at der er tri Slags Folk i den historiske Dag, nemlig Morgenmenn, Middagsmenn og Kveldsmenn. Det er då Middelsfolket eller dei, som i Politikken verdt kallad justemilieu, nemlig dei praktiske Folk, som taka litt af deim, som ganga for langt fram, eller dei radikale, revolutionære, og so litt af deim, som fylgja for litet med, eller spenna tilbaka, eller dei reaktionære. All Framgang i Literatur som Politik verdt utgjord af desse tri Slags Folk. Framstiget er liksom Dampmaskina, dei praktiske Menn eller Middelvegsfararne er liksom Styresfolket, og Atterhaldsmennene eller dei reaktionære er Vatnet, som held imot Farten og alt som dreg tilbake. Dei må til alle-saman; Livet må hava alle desse tri Folk, og ingen kan godt vera den andre forutan. Men det er Dårskap at gjera Millommannen og Atterhaldsmannen til dei største og mest nyttige. Det er Framgangsmannen, som er den dragande Magt, og utan denne måtte Samfendet stå stilt eller rettare, det vilde fara tilbake og veksa nedetter liksom Istappen frå Taket. Men derfor skal Framgangsmannen setja den rette Pris på desse two andre Menn og vedkjenna, at han lærer mangt af deim. Morgenon må få sin Middag og so må Kvelden koma. Det verdt ingen heil Dag utan dette.

So er då Målstrævet med alle sine Skribenter Morgen- eller Framgangsmannen eller dei revolutionære. Lat meg bruka det Navn, og eg godkjener det på meg sjølv. For andre kan eg ikke svara. Men eg kan ikke gjera annat en eg gjør, og so segje eg då som so: Her er god Råd på

Millommenn og endå betre Kåd på Atterhaldsmenn, so Livet treng godt til Framdrag, og ved denne Samdratte af alle desse tri Slags Folk vil vårt Bokrike koma fram på høveleg Måte, og Nationen koma til seg sjølv, og det folkelege Språk i si Tid koma til sin Rett, liksom i gamle Dagar, men likevel med det naturlege Omskifte, som vår millomliggjande utlendske Tid og det framveksande Liv har ført med seg. Det er ikke vår Meining at vera gamalnorske, men livande og samvirkande med vår Tid, og derfor bruk me mangt eit Ord og Ordalag, som i den millomliggjande lange Tid er inført.

Det seer derfor ikke so farlegt ut som mange Folk meina. Vårt boklege Liv vil ganga sin Veg med sine Framgangsmenn og Atterhaldsmenn og dei som standa midt imillom og taka litt af desse two andre til høvelegt Husbruk. Målstrævet utviklar norsk Bokskrivning og norsk Omgangstale. So gjeng det sin harmlause Veg frametter, og so ganga desse Millommenn sin, og den største Mark for desse vil vera Bladliteraturen og Bøker af mange Slag. Der vil vera litet poetisk i denne Literatur; for det poetiske må altid vera folkelegt og vera det reinaste Uttryk for sit Lands Tungemål og Tanke. Men han vil vera til Nutte for det praktiske Liv og gjera, at Folk liksom ikke seer nokon Framgang, før det alt er ferdigt, eller med andre Ord, før denne praktiske Literatur umerkjelegt er gleden over og in i denne poetiske og nationale. Denne Literatur for Dagen, som han og kan heita, tek nemlig up eit Ord her og eit Ord der, alt til han er mettad af denne nationale Literatur, liksom det verdt sagt om Vatn, når der f. Ex. er upløyst so myket Sukker i det, som det kan taka in i seg.

Om desse Atterhaldsmenn eller reaktionære er det literært ikke stort at tala. Dei kunna naturlegvis litet eller ingen Ting skriva, som der er nokot vidare Værd i. Det er dei etterhaldande, dei skrikande, dei misnøgde Folk, som Framgangsmannen berre smiler åt; for dei ero i det lange Drag magtlause som alt det dårlege i dette Liv.

Eg må her vara meg imot, at eg skulde meina vår språklege Utvikling var afsluttad med det noverande

Målstræv. Langt ifrå. I ei vis Meining ero me alle Overgangsmenn og ikke minst eg sjølv. I ubunden Stil er Målet mit enno haltande, og jamvel i bunden Stil eller på Vers skriv eg ikke so reint norskt som mange etter meg koma til at gjera. Eg vågar meg ikke, som eg har sagt, til at draga ut alle Stemmer på dette Orgel og spila med fullt Verk. Ivar Aasen skriv alt reinare en eg, og desse sokallad bergenske Målstrævarar likeins; og det er godt, at der er Grader eller Trappestig frametter med våre Målmenn. Det syner fram, at Språket er inne på ei Utviklingsrekka. Det kan ganga fort eller seint med denne Utvikling, og di fortare di betre. Her er ingen Ting at venta på. Der denne Rekkja vil stansa veit enno ingen. Men stansa kan den ikke før en det heile norske Tungemål er upteket i vårt Bokrike og inspirat so godt som den beste Fela hans Ole Bull.

Det kunde synas underlegt, at nokon Mann skulde vera uglad i slik ein Framvokster af vårt folkelege Bokrike og ei slik Godkjenning af det nationale Tungemål. Men dei fleste skrivande Folk bilda seg som sagt in, at dei æveleg skulle liva og vera Mönstermenn til alle Tider. Det er naturlegt dette, men det er flirande, og det visar, at desse Folk ikke hava den minste Kunnskap om Vilkoret for menneskeleg Utvikling, men at det er den fåfengde Sjøvelsk og det ukjærlege Hjartelag, som vilde, at det heile Liv skulde døy med deim sjølve.

Og so er det den likso ukloke Tanken, som trur, at det vilde vera til åndeleg Skade for vårt Folk, om det fekk sit eget Tungemål til Bokspråk og ikke lenger lånte eit annat. Dei tru, at Kulturen ligg uppi Bokhylla og ikke in i det livande menneskelege Hovud, og at me ved at brukta vårt eget Mål vilde ganga Glipp af den Uplysning, som er os tilførd med Fallesliteraturen. Liksom me ikke skulde lesa Holberg og Wessel og Wergeland og Welhaven og alle dei andre, for det om her vartt skrivet og talad eit reinare norskt Tungemål! Me lesa alle desse gilde Menn, so vidt som det svarar til Kravet i vår Tid, og so vidt som me finna, at der er nokot for os at læra af deim. Og Skilnaden imillom Tungemålet til desse Skribenter og dette reinare norske Tungemål er ikke større en at den, som kan lesa

det eine, han kan og lesa det andre. Det er eit reinare Bokstavljod eller Vocalisation i denne nyaste Literaturutvikling eller i Målstrævet, og der er fleire norske Ord, men alt heng so ihop med den fyrre Ledringen, at Overgangen er mindre en han seer ut til at vera. Det var alt lagad til, so Målet liksom af seg sjølv måtte glida over i den reinare Toneart. Men om Overgangen var større en den er, so måtte me då vel som eit myndigt og sjølvstendigt Folk brukta den reinare Form i vårt eget Tungemål, om so dette ikke var so godt som det er; men Ivar Aasens språklege Arbeid og våre beste norske Vers visa, at dette vårt norske Språk er myket betre og meir alsidigt en det danske. Den, som talar nokot annat, han må beint fram bli afvisad som ein Fåkunning eller Ignorant.

Nei, me missa ingen Ting af det gamle ved at veksa fram i det nye. Det gamle dør ut, som eg her framme ettervisad, om so det ytre Språk for det gamle Tankeinholt seer ut til at vera det sama. Den eine Mannsalder tek up i seg Tankeinholdet frå den fyrre Mannsalderen og omseter dette til sit Bruk og til Kravet for si Tid. Det er liksom med den likamlege Maten dette; den skal ikke liggja som Gråstein i Magen, men bli omsett til Safter og Blod og Livsnærings i det heile. Den, som derfor trur, at Uplysning, Cultur, ligg i dei gamle Boksamlingar og stend der uppi Hylla og ikke verkar i Tankelivet for Dagen og Timen, han er lik den Mann, som ikke vilde smelta Maten sin, men berre ganga og dragsa og bera på den som ein annan Steinpose. Det er naturlegvis urimelegt eller absurd at tala med slike Folk, men då det er mange af deim, so verdt du nøydd til det.

Og skulde ein Mann ikke hava meir en den dansk-norske Literatur til at læra af, so vardt han forlitet klok. Han er likso god som mange andre denne Literaturen, det er ikke for det; men likevel so verdt han for liten for den, som ikke riktig skal vera Heimføding. Den heile Verdensliteraturen må til for ein Mann, som skal hava Rett til at tala om slike Saker. Den nye europeiske Literatur må han i det minste vera heime i. Heimeliteraturen er til Husbruk for det store Folk, og i den

må me finna våre finaste Tonar, og i den omsetja våre beste Tankar; men det store, breide Tankeliv må me samla frå alle Literaturer på sama Måten som Bia finn si Honning ved at suga nokre Safter frå den eine Blomen her og andre Safter frå den andre Blomen der. Derfor læra me og andre Språk for at kunna bruka desse fremminde Literaturer. Veksa me derfor so langt frametter i vårt store norske Tungemål, at det vesle danske verdt os nokot fremmed, so stilla me det i Klasse med dei andre europeiske Tungemål, og det er ikke godt at skyna, at det skulde koma nokon Skade for norsk Cultur af dette. Den uplyste Mannen sopar med seg alle Literaturer. Og det kan ikke vera om andre en uplyste Menn me tala her. At vårt norske Folk i det store ikke skulde hava best af sit eget Tungemål i sine Skrifter, det kan då vel ingen tvila på.

Men det er ingen Fare med det. Dansk ligg os likso nær som Svensk, og desse tri nordiske Språk ero berre store Bygdarmål eller Dialekter til kverandre. Det er berre ein Tame eller Øvelse i Lesnad, so forstend kver nokonlunde vitug Confirmant på Landet desse tri Språk. Det er lykkelegt at det er so, og det er til Uplysning og Tenkning for Almugsmannen, at han har desse tri Bygdarmål at lesa. Sit eget må han kunna fyrst og fremst, og han treng ikke til fleire, men det er altid godt, at han so lett kan taka med det svenske og det danske. For os uplyste Folk er det ingen Ting at tala om; me lesa det heile Europa, so dansk og svensk er det aldri rødande om.

Men no i denne Overgangstid, før so kallad uplyste Folk hava lært Oldnorsk og sit eget Landsmål, no er det enno litt leidt frametter for desse villfremminde Folk i sit eget Land. Det støyter deim at sjå ein ny Stavemåte, eit nytt Ord, og det er mang ein god Mann af desse Gjester i sit eget Hus, som ikke kunna overvinna seg til at lesa norsk. Ak ja, Synet er ein påhaldande eller conservativ Sans, og dei stiga på Alder desse Folk og hava det gjerne godt, so dei kunna taka seg ein Lur. Og so slengja dei då ifrå seg den norske Bok og det norske Blad, og dersom dei ikke alt hava sovnat, so mala dei upatter alle dei gamle gjendrivne Grunnar

mot eit norskt Tungemål. Dei fylgia ikke med si Tid, må vita; for gjorde dei det, so vilde dei no for det fyrste kjenna Ivar Aasens Arbeid og sjå der det, som du ellers lett måtte kunna tenkja deg til, nemlig, at våre Dialekter er ein Rikdom for Språket, då dei alle ero Greiner på det same Tre. Generalnevneren for desse Brøker er alt given, so nær kanske som i eit og annat smått, f. Ex. med nokre fåe Pronomen. Det skal litt Tid til at arbeida up til mjuk og lett Framstilling i Skrift dette gode Talespråk, men at kvekkja tilbake for dette, for det ikke alt er gjort, det vilde vera som ikke at rydja up eit jordgodt Åkerland, men i Staden derfor berre bruka den vistnok meir upbrotnne, men mindre gode Akren. Og so om denne nye Akren ikke var betre en den eldre, men det er greidt nok at den er det; men om den ikke var betre, so er den vår eigen, og det ligg i Naturen vår, at me heller vil sitja som Sjølveigarar en som Leiglendingar, om so Bruket er mindre. Det er ellers ikke Spursmål om stort eller litet Bruk i denne Vegen. Denne europæiske Tanken om Nationaliteter godkjener den minste af desse og finn, at den etter sin Landslagnad liksom har sit sereigne Instrument at spila i den store Folkeconcert. Der er ein sereigen Klangfarge i Tonen hans, og denne må vera med til at gjeva det heile Samspil Afveksling og Fylde. Det er derfor likesovel ei Pligt som ein Rett for ein so utprægad Nationalitet som vår norske i Sanning er, at utvikla det sereigne i sit Folkeliv og likso litet som nokon annan Skapning ganga burt og gjeva Ende på seg. Det kjem snart den Dag, og den er alt komen for dei beste Ander, då Dansken og Svensken koma til at segja til Norsken: «Broder, du må ikke upgjeva deg sjølv; me kunna ikke vera deg forutan i dette nordiske Samlag. Det er litet nok, om ingen af os gjeng burt og afkortar sine Dagar. Me draga fram kver vår Stein og våre Strå til den store nordiske Bygning, og du, Nordmann, må af Naturen vera den mest originale af os. Det er ikke deg sjølv at takka for dette, det er dit alsidige Land, det er din Skog og di Mark, di Slett og din Dal, dit Fjell og din Fjord.»

Her stod ein Mann på denne Staden ifjor og talad om, at vårt Folkemål var «fossile Levninger» eller stein-

giengne Rester af eit utdøydt Liv. Men du kan ganga her på Gata og høyra, at dette Tungemål ikke er fossilt. Det har sin Poesi, og det i tykke Bøker. Det verdt meir og meir talat på Torg og Ting af Bonden sjølv, no då han vågar seg fram med det. Det har no ei Ordbok og Språklære, rikare og større og betre lagd ut en nokot dansk og svensk Verk af sama Slag. Her verdt dagleg tekjet up i Bokspråket Ord og Ordalag af dette Tungemål. Den heile Literatur stevner, som me hava seet, mot dette Mål, og den har alt mange gode Bøker i si Tunga. Og Almugen er glad i desse Bøker, no då han ikke lenger verdt utskjelt for han brukar sit eget Mål, og når han verdt uplærd i at lesa det. Det skal litt Vane med dette og. Nei, det er ikke fossilt dette Mål, men Folk, som kalla det so, dei må vel heller høva til Navnet «fossile Levninger». Det er steingjengne Rester frå denne eldre Tid, då vår Ombodsstand var liksom ein utlendsk Koloni utan Samliv og Samvirke med sit Folk. Dei forbaud sine Born at tala Bondens Mål eller at «bondske», og her er rundt ikring os slike «fossile Levninger», som vilja taka sine Søner heim frå Skolen, om dei fara til med Målstrævet, og som sjå seg «nøydde» til at gjeva det sama med sine Døttrar, sosnart ein Lærare på Pigeskolen talar om Landsmålsliteraturen eller brukar litt norsk i si Tale. Det er fint dette, men det er fossilt, og det dryp då heller ikke myket feit af desse Folk.

Ja, det er fossilt. Den nye Nationalitetslæra har i dei sidste tretti År omstøyt den gamle Ringeagt for eit Folks Liv, og ropat ut Retten for det til at liva. Det er dette, som no er den europæiske Politik; og det er dette, som dei beste Ander i vår Tid setja i Stil.

Politikken er no liksom trøyt af si gamle fåfengde Gjerning, at kippa mange serskilde Folk ihop til eit stort Rike. Dei sokallad Universalmonarkier hava spilat Fal-lit; og er enno eit stort Rike liksom nøydt til at hava mange Nationaliteter under seg, so godkjenner det Retten for kver af desse til at liva sit sereigne Tinkeliv med Tungemål og alt, som dertil høyrer. Dette er no Politikken i Østerrike; og jamvel Rusland må nok bøygja seg for denne europæiske Folkemeining og for den Krig på Kniven, som det ellers må føra med sine underlagde

mindre Folkeslag. Polen f. Ex. verdt nok Polen i denne Meining, og Finnland likeins. Og er ikke dette slesvikske Spursmål eit nationalt, dette som våre unorske Folk sjølve hava slik Samhug med? Men det var eit annat Slag det, sa Mannen beit af Kurven (Pølsa) i hinom Enda. Politikken heldt lenge på med denne Ihopkipping af serskilde Folk, etter at den store Samstøypstanken var upgjeven med Hensyn til Tungemålet. Dei nyare Literaturer i Europa gjorde Uprør mot Latinen, som i Middelaldren var Kulturspråket for alle Lånd og vardt trutt at skulle vera so all sin Dag. Men kvert Folk måtte få sit Bokmål, og det er nokot sorglystigt at lesa om dei lærde Menn, som trudde, at all Kultur måtte døy ut med Latinen og når desse europeiske Folk fingo sine Landsmål. Jamvel so seint som ikring 200 År sidan førde ein lerd Skotlender, Buchanan, Strid mot sine skotske Målstrævarar om dette. Han skrev ein makalaus Latin, men Målstrævet vann. Og var det kanskje ikke mot denne Dårskap, som Holberg måtte føra slik ein Strid? Er ikke kanske Magister Stygotius ein Mann med Kulturspråk? Det er altso lenge sidan upgjevet at hava eit sams Tungemål for alle Folk. Det vardt alt upgjevet so tidleg som i Babel. Der må eit heimelegt Mål til for sjælelege Uttryk og Folkets Tankeliv; men til Handel og Vandel derimot kunna me jamvel gjerne bruka Telegrafteikn f. Ex. Eit heimemål er altso godkjent gjenom Historien og af alle tenksame Folk. So er det og her tillands. Eg vågar meg til at segja, at våre største og beste yngre Menn stå på denne nationale Sida; og vist er det, at dei beste literære Kræfter gjera det, om ikke altid med so likevel mot sin Vilje. Der er haldne Slag inne i Kristiania om dette. Kanonaden har spilat frå Bakkar og Berg, so det liksom berre er ned i Dalen blandt Fotfolket dei puffa og skjota; med andre Ord: dei beste Kræfter hava afgjort denne Målsak i Pressen og i Studentersamfundet, alt i Samanheng med den mest uplyste europeiske Folke meinings. Og det kan fritt bli sagt, at denne nationale Sak no er at likna ved den upkomande Ungdom, og desse fossile Folk med den dalande Alderdom. Men det er med dette som med so mange andre Magtstillingar. Den eldre Mannsaldren siter inne med Magti frå si Tid,

so det «offisielt» seer ut som alt det gamle stod ved Lag; og desse eldre styrande Menn tru, at der ingen Ting nytt er komet in i Tanken og Livet. Det var ikke gamle steingjengne Folk, dersom dei kunde uptaka i seg det nye. Dei liggja sine gode tretti År tilbake i Tenkning og heile Livsupfatning. Derfor skal der ein ny Mannsalder til, før desse nye Tankar koma til den utvordes Magt.

Derfor må det, som sagt, enno sjå ut som vår eldre nationale Upfatning stod ved Magt, i Motsetning til den yngre, eller at dette fossile enno hadde sit gamle Liv. Soleids er, for at nevna det største Exempel, Ministeriet enno fossilt. Det må vera kjent for Alle, at Fyrsteminneren, Stang, med two andre Ministrar i fjar skrev til Storthinget eit dissenterande Votum imot, at Oldnorsk skulde koma in i dei hægre Skolar, og han ankad der over, at her blandt vår upveksande Ungdom heller var for myket en for litet af national Tankemåte og Huglynde. Frå hans Standpunkt måtte det so sjå ut; for her er myket af det Slaget, og det er attåta fælt godt det, som er. Men so gjeng det med alle Folk, som eldast af. Når her no kjem ein Fyrsteminister med vår Tankemåte, som ikke lenge kan lata venta på seg, so kann det somen gjerne henda, at det nationale Liv har vokset seg somykt lenger fram, at han i Likning med Stang no må hava sin Ræddhug for, at den sterke nationale And, som var grodd fram etter at han ikke lenger var med, snart kunde koma til den ytre Magt i Staten. Det er nemlig ikke sagt, at han verdt klokare han, men fæler liksomhet for dei nye Ideer. Og dei ero farefulle dei for aflegs Folk. Berre ein einaste Mann kan uptaka Kampen mot det heile Riksstyre, når han gjeng med Gneisten til Elden for den store Folkeskogen.

Men her er eg liksom komen in på den politiske Sida af denne Sak, og til den er her ikke Tid i Kveld. Og so vilde eg her heller ikke tala om annat en det, som me alle må vera samtykte om. Politikken er altid ei sår Sak, blandt annat for han er so gruseleg praktisk og kjem so snart in på Skillingen og Matfatet. Det einaste af dette såre, eg derfor vil røra ved, det er, at her i vår Politik liksom er Drag burt ifrå vårt sjølvstendige nationale Liv og aust mot Sverike og sud mot Danmark. Me

nationale, me vilja og liva i Fred med våre Grannar og halda våre Contracter som ærlege Folk; me vilja verja om Nordens Liv og ikke stengja os inne i ein blind Norskdom. Men norske vilja me vera heilt ut, i Politik som i Literatur og alt Heimestell. *La logique de la chose*, eller Tingens Logik må ganga sin Gang og koma til sit Endemål. Men desse «fossile Levninger» eller desse gamle Kolonister, som ikke vilja samveksa med det store Folk, dei synes at kjenna si koloniale Sjølvstendigheit trugad af Moderlandet eller af Norges Krav på at vera seg sjølv i eit og alt, so her ikke lenger verdt det gamle Bruk for slike Fremmindfolk; og det er derfor ikke fritt for, at me sjå uhyggelege Merke på, at dei lik upskræmde Fuglar leita etter Trygd og Skjerming i desse Granneland. Den som ikke vil halda seg til Heimefolket, må sjå seg om etter Hjelptroppar ute. Ein Ombodsbolk, som ikke vil samvirka med sit Land og syrgja og gleda seg med det, men liva innestengd for seg sjøly utan Kjendskap til dets Mål og åndelege Livskrav, den måtte stå seg på, at Regjeringssætet låg lenger burte, so den kunde vera ein Millommann millom Riksstyret og Heimefolket. So var det før under vår gode Dansketid, og ei Prøve med at få etter denne gamle Tilstand kunde nok vera værd eit Æventyr. Men her er eg inne på nokot, som eg på andre Stader skal leggja betre ut. Det faer vera nok her berre at klunka på denne Strengen.

Men, lat os tru på vår gode And, og meina, at me alle vilja vera med til at setja i Stand eller restaurera vårt gamle norske Liv, likso vel som våre gamle Minnesmerke, so som denne Kongshall og dette Tårn. Her er mangt forfallet i vårt nationale Liv. Her er infallne Glasskarmar og Glugg; her er danske Flisar klinde in i den gilde Bygning. Her er Rottor og Mus, der som skulde vera den strålande Gildehall for fagre Folk. Men Grunnmuren er god, og her er Stein i dei norske Berg til at hogga ut og fella in. Her er Kunst og Vitenskap til at få alt i den rette Stil og Samanheng. Det var ein Tanke, og inkje eit Tilfelle, at der kom eit Selskap i denne vår Upvaknings Tid for at verja om våre gamle Minne. Det var Nationens Livsinstinkt, som og i dette Stykket braut

fram, etter at gamle Kyrkjemurar våro burtkjørde og den fine Steinen med inhogene Rosor og Liljar brukad til Låveklopper og Florar. Der vart stelt med dette som med somangt frå vårt gamle historiske Liv; men Tun gemålet var ikke so lett at riva ned og kjøyra burt. Der er liksom eit evigt Liv i det, for det er Folket sjølv og Uttrykket for dets originale And. Og for dette, at det norske Mål livde på Folketunga, so er Almugen no so glad, når han seer, at det ikke lenger er vanagtat, men kjem fram i fine Bøker. Det er ikke sant, at han ikke vil hava sit eget Mål, men det måtte vera sant, so lenge han vart utskjelt for det og gjord Narr af. Det gjekk med honom som med Hindufolket, når Brahminerne eller dets Prestar lærde, at ei Bøn af dei gamle Veda-bøker eller deires Bibel vart meir og meir heilag, di mindre Folk forstod den. Det heilagste var, når du ikke forstod eit einaste Ord, men mumlad i Myrkret. Som det var i Indien med Sanskrit, var det i Middelaldren med Latinen, og derfor vilde heller ikke det arme Folk missa sit heilage Kyrkjemål. Det er denne Heilagdommen i det ukjende og uforståelige, som enno heng i, når det verdt trutt at vera mindre heilagt, og ikke so gudelegt, at bruka Norsk som Dansk til Salmer og på Prækestolen. Og merkjeleg nok, det er mest Prestarne, som læra dette no likso vel som før i Indien og sidan i Middelaldren. Men Almugen vil hava sit Mål, når alt verdt uplyst. Derfor er dei fåe Prestar f. Ex., som tala sit Landsmål, so framifrå vel likad, og derfor er her slik Framgang med desse nationale Høgskular. Det er liksom ein Guds Lagnad, at all denne vitenskaplege Upreising af Målet kjem fram no, då det kunde sjå ilt nok ut for det med dette nyare Skolevæsen og alle dei Bøker og Blad og all Samferdsla. Men det gjekk som med Månen: når det sidste Ljosband på Næ sloknar i Aust, nører han seg den krumme Glansringen på Ny etter i Vest. Det var mange af desse fossile Folk, som hyggde seg med, at den gamle norske And skulde ganga i si Grav for dette nye Stell. Det var liksom Mefistofeles i Faust sagde:

Somangt eit Lik eg til Gravi bar,
og trudde, at snart det no Enden var
med Menneskelivets Alen.
Ved alle dei Bårer so glad eg stod.
Men endå so leikar det unge Blod.
Det er so du kann bli galen.

Nationens Ånd teiknar oss alle in i sine Rullor for si
Stridsher. Det er Folk, som billa seg in at kunna skulka
ifrå denne Hertenesta og jamvel reint ut stå imot denne
Herferd. Men det gjeng deim som Jutulen, då han
bygde Kyrkja og vart til Stein då Soli kom og han
høyrde si~~g~~ Namn.

Jutul gjør si Gjerning stor,
men på eigen Id kun agter.
So må Magti her på Jord
lydig tena Himlens Magter.

Aa Vinje

Aa. O. VINJE

I de første årene etter at Ivar Aasen hadde lansert sin landsmålnormal i "Prøver af Landsmalet i Norge" 1853 (s. 81), var han så godt som alene om å bruke den nye målformen. Men i 1858 fikk han følge av to skribenter. De trådte ikke nøyaktig i hans fotspor, men vek noe ut til hver sin kant.

Den yngste av dem var stud. med. Jan Prahl. Han syntes at Aasens målform ikke var aristokratisk nok, og i sin bok "Ny Hungrvekja" la han målet nærmere opp til gammelnorsk eller rettere sagt islandsk enn til nynorsk målføre, - både i formverk og i ordvalg. Men Prahl kom ikke til å få mange med seg på denne veien. De fleste som har tatt landsmålet i bruk, både da og seinere, har heller veket av i den andre retningen og nærmet seg til det tradisjonelle skriftspråket. Den første var Aa. O. Vinje.

Ivar Aasen hadde imøtekommot et behov som mange følte, når han presenterte en målform som hadde sine mest iøynefallende fortrinn når det gjaldt nedtegning av folketradisjon (jfr. s. 61). Riktignok hadde Aasen i sitt første, utrykte oppsett fra 1836 vist at han hadde et langt videre sikte (jfr. s. 28-30), og det gav han også seinere klart uttrykk for (s. 101). Men han har aldri selv direkte uttalt at hans målform var ment å skulle erstatte den tradisjonelle. At det normaliserte bonde-målet skulle bli en virkelig konkurrent for det tradisjonelle skriftspråket, - det kunne man foreløpig ikke se noen fare for.

Situasjonen ble en annen da Vinje stod fram. Hans ukeblad med den karakteristiske tittel "Dølen" gav straks foranledning til en livlig språkstrid, - den første større avispolémikk om landsmålet. Dikter-journalisten førte en farlig skarp penn, og noen hver kunne nok se på ham med samme avsky-blandede beundring som Ibsen gir uttrykk for i Kjærlig-hedens Komedie:

Ej Hver, som ynder at haandtere Sølen,
maa derfor tro sig Ligemand med "Dølen".

Og selv om hans leserer ikke va. mange nok til å holde ham klar av sulte-

grensen, rakk "Dølen" fram til ledende kretser i hele landet.

I 1860 behandlet Stortinget et forslag fra Vinje som Johan Sverdrup hadde tatt opp og lagt fram: Gammelnorsk bør opptas på den lærde skoles leseplan (jfr. s. 71). Forslaget ble vedtatt og deretter nektet sanksjon; men det ble foranledningen til den visstnok første språkdebatt i Stortinget. Og her gav Ketil Motzfeldt klart uttrykk for at landsmålet var blitt en fare:

"Vi leve i en Tid, hvori der er gjort Forsøg paa at tilintetgjøre det Sprog, vi har. Det almindelige Sprog, som forstaas i hele Landet, har man gjort Forsøg paa at tilintetgjøre, og istedet derfor satte et andet - man kan gjerne sige - barbarisk Sprog, som er sammensat af Dia-lekter snart fra en af Landets Kanter, Snart fra en anden."

Den yngste DaleStudGard 35-36. Men Prahl SkardFraDølen 85 note 2.
Ketil Motzfeldt InnstOmSpråks s. 57, jfr. 56.

Overgangen til landsmålet

Allerede på seminaret hadde Vinje reagert mot den fordanskingen som ble drevet på disse skolene (jfr. s. 58); det man skulle lære, var "ikke bare rent dansk, men til og med et temmelig foreldet dansk". Da Aasens hovedverker forelå, begynte Vinje å utnytte nynorsk måltifang, særlig fra sitt Telemarks-målføre, i det han skrev på det tradisjonelle skriftspråk (jfr. s. 101 petit). Den språkblanding som ble resultatet, markerer et overgangsstadium på hans vei til litterært nynorsk; i sin private korrespondanse ble han stående ved denne kompromissformen hele sitt liv.

Det var nynorsken som frigjorde dikteren i ham, derfor falt det naturlig at det ble i poesien han først gikk over til den nye målformen. Det skjedde gradvis fra nyåret 1858, og overgangen er fullført da han den 10. oktober 1858 tar landsmålet i bruk fra første nummer av "Dølen".

Allerede i mars 1858 hadde Vinje - etter samtaler med Aasen - kunnet si: "Jeg skriver [...] paa mit og Ivar Aasens Normalsprog." I ukebladets første nummer uttaler han seg riktignok litt annerledes om "Dølen": "Fullnorsk torer (tør) han dog ikki vera, for det at Mange ikki vilde forstaa honom. [...] Talar han dansk, so forstaa heller ikki Alle honom, [...].

Eg vil derfor prøva paa med Maal, som ligg midt imillom det norske og danske, riktig høla (caressere) meg fram som med Smaaborn."

Dette ble ikke Vinjes endelige standpunkt, selv om han hele sitt liv eksperimenterer med språket, på stadiig leting etter den form som best tjener hans kunstneriske behov. Det er i første rekke kunstneren i ham som skaper hans språk, ikke målmannen, sier Waschnitius. Og utviklingen i hans språkform - fra en blodfattig kansellistisk stil bygd på snevert fremmed grunnlag til en fri, personlig uttrykksform, som forente den klassiske arv med hans eget hjemlige tilfang - foregikk naturlig som uttrykk for den organiske vekst i kunstner-personligheten.

Særlig i de første årene var Vinjes målføring famlende og usikker. Ikke bare i ordforråd, men også i syntaks og stil er den temmelig dansk-preget. Etter hvert blir han støtere. Da han hadde begynt med "Dølen", nærmet han seg sterkere til Aasens normalisering, og særlig fra våren 1860 til våren 1863 skriver han et klassisk, harmonisk nynorsk som kanskje ikke noen gang verken før eller seinere. Det gjelder ikke minst "Ferdaminni". Selve tittelen kan nok være uttrykk for hans trang til å bygge landsmåls-normalen på et bredere dialektgrunnlag enn Aasen hadde gjort: Særlig er han på denne tid interessert i å gi sitt eget telemål en bredere plass, og formen minni er da også hentet fra hans eget bygdemål; Aasen hadde minne i ubestemt form pl. Men tilslutningen til Aasen er nå hovedsaken. Under Englandsoppholdet 1862-1863 lot han Aasen og Hans Ross lese korrektur på det han skrev hjem til "Dølen". De fikk lov til å rette f. eks. vi har til me hev, enda Vinje selv mente at man foreløpig burde ta mer hensyn til at leserne var vant til dansk: "Det er tidsnok at auka paa med slik Classisitet, naar vi hava fengit Fotfeste", sa han.

Når ikke annet er sagt, gjelder henvisningene Waschnitius.
foreldet dansk" 163. Den språkblanding 165-166. i sin
private korrespondanse 168. Det var nynorsken som frifjorde
172. Det skjedde gradvis 170. Allerede i mars 1858 173. I uke-
bladets første nummer VinjeSkrI Saml I 227-228. Det er i første
rekke 162-163. Særlig i de første årene 175. Da han hadde begynt
180-184. Under Englandsoppholdet 183.

Danskpreget intermesso

Men etter Englands-oppholdet kom ytre forhold til å gripe inn i Vinjes arbeid med språkformen. Waschnitius taler om en slapphetsperiode; det er en tid da han er i tvil om sin livsoppgave.

Under det perspektiv utenlandsoppholdet gav, hadde Vinje fått et sterkt inntrykk av hvordan hans nynorske språkform stilte seg hindrende

mellanom ham og hans leserere. Han får en følelse av at han hadde gått altfor langt i retning av et genuint norsk, og han tar konsekvensen av det. På en rekke punkter vender han seg nå - høsten 1863 - bort fra de særnorske formene.

Snunaden skaper en utbredt inkonsekvens i hans målføring. Hele hans formverk vakler.

Det merkes i substantivbøyningen:

For sterkt femininum bestemt form bruker han nå ikke bare -i (Soli), men også midlandsmålenes -e og østlandsmålenes -a, ja til og med danskenes -en. Substantivenes flertall ender oftest på -er, ikke bare av i- og u- stammer, men også av a- stammer, som Jomsvikinger, og svake hunnkjønnsord: Greider (tidligere Greidur). Danske endels er Penge, Kunstnere.

I sine tidligere dikt gjør han nå til dels voldsomme inngrep: ho hever kvilt kan bli hun har blot hvilt. Eldre former skiftes ut i vanlige småord: fyrst, fyr, yvir, um, hja blir nå først, før, over, om, hos; me hev ikki blir vi har ikke.

Karakteristisk er et vers i diktet "Til Guten min!" I 1858 lød det:

Pre dine Åtlir¹⁾ stend du haagt,
som raut i Røt²⁾
og Verdi ser du liggja laagt
som flate Fløt³⁾
med merknadene: 1) Åtla, Plan, Forehavende, at åtla seg til nokot.
2) rjota i Røt, styrte i Ruiner. 3) Fløt, ei Slett, Flade.

I 1864 er merknadene fjernet som unødvendige, og diktet lyder:

Du paa Ruinerne maa staa
af Livet dit,
først riktig daa du rett kan sjaa
ikring deg vidt.

Henvisningene gjelder Waschnitius. slapphetsperiode 184-189. nå
- høsten 1863 - 184. Hele hans formverk 184. Substantivenes fler-
tall 185. I sine tidligere dikt 187. me hev ikki 185. Karakter-
istisk 188.

Mot personlig språk og stil

Da Vinje 1. mars 1865 endelig fikk en fast avlønnet stilling og dermed tryggere livsvilkår, vendte hans livsmot tilbake. Slapphetsperioden er slutt. Artikkelen "Det eg vil med aa vera Døl" samme høst er en ny bekjennelse til landsmåls-tanken, og samtidig et program for hvordan han forestiller seg den realisert.

"Det er soleides det Norske Maal, som det ligg meg det største Lag paa. Eg veit vel, at det maa ganga langsomt med vaar Maalreinskning, og eg veit likeins vel, at heller ikki eg skriv det so reint og godt, som Andre efterdags koma til at gjera, naar det rett verdt uppmøykt; men endaa trur eg, det er det beste, eg kan gjera, at leggja al mi Magt i dette Maalstrøv."

Og når han nå etter nærmer seg mer til Ivar Aasens normal, er det med enda mer bestemte reservasjoner enn før. Han begynner på den vei som gjennom flere utviklingsstadier skulle føre ham fram til hans egen, særmerkte målform.

De første par år bruker Vinje en variant av Aasens normal. Tilnærmingen til Aasen har sin grunn i at han vil bygge sin målform på en bredere basis enn sin egen dialekt; derfor blir telemarksinnslaget svakere. Flertall av substantiv er som hos Aasen (Gutar, Gjester), likeens bruker han flertallsformer av verber (ero, skulo, toko). Enda er det et sterkt innslag fra dansk og dansk-norsk: Vinje skriver foreløpig vi har, og feminine fremmedord får gjerne dansk endelse: Litteraturhistorien, Ideer. Men den danske fargen minker etter hvert. Fremdeles er Vinjes poesi mer norsk enn prosaen. Det er særskilt tydelig i "Storegut". Den kom ut i 1866, og fra da av trenger de norske formene fra poesien mer og mer inn også i prosaen.

Henvisningene gjelder Waschnitius. Da Vinje 1. mars 1865 189. De første par år 190, 193. "Storegut" 192.

Vinje mellom Aasen og Fjørtoft

Men selv om Vinje midt i 1860-årene fjerner seg fra hjembygdenes målform og igjen nærmer seg Aasens, kommer han i sine siste år til å bruke en målform som etter ligger noe lenger borte fra Aasens og er sterkere preget av den formlette målføring hos den unge Sunnmørs-studenten Olaus Fjørtoft.

I sin leting etter et tilfredstillende språklig medium hadde Vinje mer og mer tatt i bruk former som stod den faktiske uttale nærmere, mens han fjernet seg fra Aasens etymologiserende rettskrivning. Selv om han unngikk de mest avstikkende former i sin dialekt, tar han i "Storegut" opp former som Hestann', og fra 1867 bruker han mer og mer av slike assimilerte former i flertall av substantivene.

Midlandsrålene begynner å få større plass hos ham. Vinje har nok ment at de kunne danne bro mellom øst og vest; og hans målform i de seinere år får innslag fra dialekten i de daler som fører opp til Jotunheimen, hvor han de siste somrene ferdes så mye.

Fra midlandsrålene innfører han i sterkt fem. best. form sg. -e for Aasens -i: Jorde, Verde (Jorden, Verden), og tilsvarende i n. pl. best. form: Smaaborne.

Tilnærmingen til østnorsk øker i hans siste år (1869-70). Han har før vaklet m.h.t. sterkt fem.sg. best. form; men i 1869 forekommer igjen former som Jorda v.s.a. Jorde, og snart seirer -a-formen.

Etter at han igjen en tid hadde skiftet ut vi har (jfr. s. 126, petit) med me hev(e), bestemmer han seg for vi har; og han innfører -a i best. form pl. av neutrale ord: Borna, svarende til Tida i f. best. form sg.

I flertall av substantiver er det usikkerhet like til slutt. Mest konsekvent gjennomfører han formene på -ane: Gudane, Grunname; og endelsen -a fra f. av subst. er nå overført til adj.: ho er lita.

Vinje hadde begynt med å bygge på sitt hjemlige bygdemål og etter hvert normalisert i retning av Aasen. Denne framgangsmåten gav et eksempel for seinere landsmålsskribenter.

Da han begynte å skrive nynorsk, så han - som Ivar Aasen - Vestlandet som norskhetens egentlige basis, og han har nok selv følt seg som vestlending. Etter hvert kom han til å vende seg bort fra det han følte som ensidig vestnorsk, og det ser ut til at hans språkform fikk preg av folket i de dalene som Jotunheimens skyttere og reinjegere kom fra. Men viktigst var det at etter hjemkomsten fra England og Sverige (1863) ble hovedstaden ham kjærere enn før. Han kom til å føle seg som østlending, og et år før sin død kunne han bruke et uttrykk som "me austlendske".

I Kristiania fant Vinje venner som delte hans syn på politikk, kultur og språk, selv om han stod noe friere overfor målformen hos Ivar Aasen og den krets i Kristiania som i 1868 etter initiativ av H. E. Berner (jfr. s. 70) dannet "Det Norske Samlaget".

Den som nå får betydning for Vinjes språk, er Fjørtoft. I 1868 hadde Fjørtoft begynt å utgi brosjyrer, lærebøker og artikler hvor han kjempet for sine sosialradikale politiske ideer og for landsmålsbevegelsen. Både Fjørtoft og Vinje hørte til en krets av landsmålsfolk som sluttet seg sammen allerede før Det Norske Samlaget ble stiftet. Dette er "Døle-ringens" tid (jfr. s. 70), og Vinjes innsats får betydning både for Sars og hans historiesyn (jfr. s. 72-73), for kampen mot forslaget til revisjon av unionsvilkårene (jfr. s. 70) og i det hele tatt for sammenknyttingen av språklig og nasjonal frigjøringspolitikk.

Nettopp i denne tid er det at Fjørtoft opptrer i "Dølen" (1868), og her er det han i 1869 krever at man i den planlagte landsmåls-ABC skal godkjenne former som mora, husa v.s.a. de gamle formene moderi, husi, likeledes assimilasjonen i substantivenes flertallsendelser i bestemt form: -anne for -arne. Det er neppe noen tilfeldighet at Vinje fra og med det samme nummer av "Dølen" konsekvent bruker -a-formen i best. f. sg. på samme måte som Fjørtoft. Her avviker han fra Aasen og vil legge landsmålets formverk nærmere opp til dagligtalens.

Henvisningene gjelder Waschnitius. Men selv om Vinje 192, 200.

Mer uvant for de fleste virker genitiv i bunden form av feminine substantiver. I poesi kan Vinje ha "den Syndis Mann", "Jordis Rund", "Konas Gjerd". Men genitiven fins også i prosa: "Folkeferdis Altår", "Folkeaandis beste Blom", "alle Verdis Aviser".

Men det som sterkest viker av fra språkbruken i de fleste norske målføre, er genitiv-s ved substantiver i bestemt form flertall. Eksemplene fra maskulinum synes å være de fleste. I diktet "Vaaren" heter det: "Fedrenes Aaddir eg trudde det var, som dansad' og sukkad'", tilsvarende i prosa, fra hans siste år: Han snakker om Schweigaard og om å "døy fraa Vitenskapen og Ideernes Rike". Og i Ferdaminni finns genitiv-s i prosa også ved et hunkjønnsord: "Bygdarnes Framgang".

Dermed har Vinje - tross alle omskiftinger i sin språkform - på det syntaktiske området fra først til sist holdt fast ved en særegenhetsform som skulle bli grunnlag for en sterk tradisjon innen det nye idiom.

En rekke forfattere - riktig nok i første rekke hjemmehørende i vedkommende landsdel - har tatt opp og gjennomført denne språkbruken, om enn i forskjellig utstrekning innen de forskjellige kategorier.

I skriftmålet hadde Ivar Aasen fulgt den regel som gjaldt i nynorsk talemål: Personlig pronomen som står tilbakevisende, retter seg i kjønn etter det ord det viser til (Månen, han...); bare hvis pronomenet hadde sterkt trykk, bruktes det demonstrative den visende til både hankjønn og hunkjønn. Aasen skrev: "for dei gav oss ein Arv til aa gjøyma, han er større, en mange vil tru.", og: "Kom, lat oss nøyta Tidi, som ho skrider".

Men Vinje følger her tradisjonen i det danske skriftspråket og bruker det demonstrative pron. den selv om det ikke står trykksert: "eg har inført ordet Matstræv og lagt meg etter Maten paa alle Kantar utan sjølv at hava fengjet stort af den". "'De Unge Forbund' heiter ei Komedi af Ibsen, [...] Her er ein livleg Strid om den, idet some lova og andre lasta den." Denne språkbruk har fått atskillig utbreuelse i nynorsk skriftmål.

ein Manns Alder AasenNoGr s. 297. Vinje har i "Ferdaminni" IV 108, 131, 122, bunden form ... maskuline ... i poesi V 158, 172, IV 189, 27. "Skulegutens Friskleike" IV 148. Intetkjønnsord V 229, I 233, 242, 334. Aasen anbefalte IV 106. bunden form av feminine V 313, IV 33, 189. Men genitiven finns også i prosa I 230, 240; VinjeSkrIUtV I 67. bestemt form flertall V 148, II 7, IV 103. Aasen skrev AasenSkrifter II 34 og I 27. Men Vinje VinjeSkrIUtV IV 477 og 185. Denne språkbruk BeitoNynGr s. 239, BerulfsenNoGr 19-20 og 22.

Stil.

Slik har Vinje hatt stor innvirkning på nynorsken både når det gjelder formverk, ordtilfang og syntaks. Likevel er det kanskje stilistisk han har betydd mest.

Normalprosaen inntil 1850-årene bygde stort sett på den

klassiske. Det hadde nok til en viss grad foregått et stilskifte i 1830-årene, da den retoriske stil mistet makten (jfr. s. 37). Men normalprosaen og avhandlingsstilen fortsatte i det gamle spor: Mønsteret var det dansk-tyske kansellispråks tunga latinske setningskonstruksjoner (jfr. s. 49). I 1840-årene hadde Astbjørnsen og Moe innvarslet noe nytt; men foreløpig gjorde det seg mest gjeldende innen et ganske begrenset område.

Denne dansk-klassiske tradisjonen er bakgrunn for Vinjes vekst stilistisk. Allerede mens han skriver det dansk-norske litteraturspråk, er han på leting etter en norsk litterær stil: folkelig, men ikke derfor noen reproduksjon av bondetalen. Det han arbeider seg fram imot, er en overbygning over den. Det ligger i hans folkelige stilprogram at han bruker korte setninger, mest hovedsetninger, og arbeider seg bort fra de lange periodene. Hele hans uttrykksform blir naturligere og muntligere enn hos noen annen av våre forfattere i 1850-årene, Bjørnstjerne Bjørnson alene unntatt, sier Francis Bull. Og likevel blir det ikke noen eventyrstil: Enda i det siste han skriver før overgangen til landsmål, kan han gå ut over det munnrette. Hans mer forgrente konstruksjoner kan være uttrykk for en personlig stilvilje som skulle komme til å innvarsle noe nytt innen landsmålet.

Det Vinje hadde forsøkt å få fram i det tradisjonelle skriftspråk, slår ut i full blomst i det nye idiom. Den arv fra klassisk kansellistil som han hadde med seg fra sin skoleopplæring, fører han med over i det nye mål, - sammen med sin folkelige uttrykksmåte. Det er i fullt monn et nynorsk kulturmål han vil skape - etter de små tilsprang som før var gjort.

Vinje har selv stilt "Dølen" på plass i denne stilistiske utviklingen: Først kom eventyrne med sin "huslige" stil, så den "naive" versdiktning, og så endelig kommer et språk som høyde for "Politikk og det meir samansette tankeuttryk", høyere diktning og foredrag. Han spotter dem som tror at det folkelige er uttømt i og med Astbjørnsens "Tussestil og Haugebu-Tale"; her skal det være alvor i leiken, ikke idyll eller plankekjørerbråk. "Dølen" skal slett ikke tale som noen "riktig" døl, men slik som en døl ville ha talt "dersom han havde lært litit meir, en han vanleg veit." Han skal "hevja Bondens Maal hægri upp, so at det, blandat med det gode i Bokmaalet, kunde verta ein Reidskap, som det fortener for det Djupsinn og Storvit, den Finleik og Lettleik, som dei lærdeste Menner hava". Og på alle områder hvor han på denne måten går

ut over folkelige tradisjon, griper han naturlig tilbake til det han hadde opparbeidet av stilformer i det kulturmål som hadde vært med og båret hans egen stilutvikling, og som han enda i 1865 "i de fleste Materier skriver lettere [...] end [...] dette endnu ubearbeide Norske", som han uttrykker det i brev til statsminister Sibbern.

Slik går det hos Vinje alltid side om side en trang til folkelig, enkel uttrykksform, og til en klassisk, "adlat" høgstil slik som et norsk riksmål trenger det. Målet skal være "aal gjengelegt", ikke underkastet subjektivt godtykke. I 1858 avviser han med harde ord forsøkene på ren bygdemålsdiktning: Det ser ut som et villmannsmål når en skriver bygdemålet etter uttalen. "I sin ytre isolasjon trong han intenst å kjenna at han likevel åtte det nye målet saman med andre 'fornuftige Folk'", sier Sigmund Skard. Og den lange rad av skiftende rettskrivninger som han forsøker og slipper igjen, kan ses som bevis på denne drift til språklig klassisitet: "forskyvningane skjer kvar gong med same ålvor, som eit merkeleg uttrykk for hans normvilje."

Ut fra dette stilistiske sikte er det naturlig at Vinje så ofte unngår den syntaktiske overbestemmelse av substantivet, - dette målmerke som dels kjennetegner muntlig stil i motsetning til litterær, dels dansk språk i motsetning til norsk. Valget vil i hvert enkelt tilfelle avgjøres av stilistiske krav. Dermed kommer Vinje også her til å innta en mellomstilling mellom landsmål og riksmål, om enn på andre premisser. Men at han også her prinsipielt hører hjemme blant de nynorske, kan en se av at det hos ham ikke synes å være noen forskjell på forfatterens eget språk og det språk han lar sine personer føre. Landsmålsforfatterne er prinsipielt folkelig-muntlige og prinsipielt u-danske; dermed er bruken av overbestemmelsen gitt. Hos riksmålsforfatterne derimot optrer overbestemmelsen mest hos de personer som siteres - i folkelig stil.

Verken i den høyere stil eller den konverserende vil da Vinje helt ut "holde sig [...] til Jorden med Munden", og ofte går han temmelig langt ut over det folkelige vokabular. Det gjelder f. eks. ved substantivering, hvor den intellektuelle stiltonen tvinger ham til å utvikle abstraheringsevnen i nynorsken stikk i strid med den verbaliseringstendens som preger folkelig prosa.

Dette fører til at han bruker både subjektiv og objektiv genitiv på en måte som nynorsken ikke har kunnet følge ham i: "vaar Upplysnings og Tids Krav", "ingen rett Domare af Livet". Også i bruken av passiv går han videre enn det er blitt vanlig i nynorsk, f.eks. ved upersonlige verb: "Og naar Bordet verdt breidt af, dansas paa det utvegne Colvet, og Bjelkarne spennes uppunder".

Trangen til konsentrasjon og aktualisering kan føre til at Vinje ofte bruker lange foranstilte attributt-konstruksjoner, gjerne partisipiale: "Dei fleste Lesarar [...] finna [...] Poesien at ligga i den umogne og derfor misnøgde Mannens sunderskjerande Skrik." [...] "den stillhøyrande og sidan klappande Mengden." Her kommer bruken av presens partisipp så sterkt inn at det blir et særmerke for Vinje: "Ein ser Axvalla-Heidi med Hus og Lundar og Hermennarne kokande og steikjande ikring Elden og leikande og dansande og lydande paa Presten, standande paa Tromma; [...]."

I slikt har nynorsk prosa forlatt Vinjes linje og frigjort seg fra fortiden mer dristig enn han gjorde, slik at mange av de mest karakteristiske stilmerker er avskallet. Men i andre og viktigere drag har utviklingen videreført den assimilering han begynte på og som har knyttet norsk folkmål til almen-europeisk tradisjon med rot i antikken.

Når ikke annet er sagt, gjelder henvisningene VinjeSkriSaml. Mönsteret var SkardVinjeOA 326. Allerede mens han skriver Skard-VinjeOA 333. sier Francis Bull BullOPNLH IV l. 138. et nynorsk kulturmål SkardVinjeOA 340. Målet skal være "aal gjengelegt" SkardVinjeOA 351. I 1858 avviser han VinjeSkriUtv I 140. "I sin ytre isolasjon SkardVinjeOA 351. Hos riksmålsforfatterne derimot LundebyOverbS 238-239. "holde sig ... til Jorden med Munden SkardVinjeOA 354. subjektiv og objektiv genitiv IV 100 og II 129. passiv I 248. attributt-konstruksjoner II 21, VinjeSkriUtv I 178 og 44. I slikt SkardVinjeOA 369.

Resyme

Lyrikeren Aasmund Olavsson Vinje gav landsmålsdiktningen et rikere register. Han inspirerte vår største komponist slik at Vinje-dikt til Grieg-melodier sang seg inn i hjertet - selv hos dem som stod fjernt fra landsmålet (Vaaren, Ved Rundarne, Du gamle Mor o.a.).

Journalisten representerte innenfor Aasens landsmål den første modernisering og samtidig den første ekspansjon: i formverk og ordtilfang, i syntaks og stil, i selve emnevalget. Han sprengte grensene for den forestillingsverden som bygger på landsens liv og tenkemåte. Dermed økte han landsmålets uttrykksevne, gav det nye dimensjoner.

Stilisten har hatt betydning for begge målformer.

Edvard Beyer sier om ham: "Han kom gjennom sin journalistikk til å virke mer for en muntlig og levende framstilling av tidsspørsmål enn noen annen. All god norsk journalistikk og populærvitenskapelig framstillingsmåte står i gjeld til ham."

Men journalisten var også kulturfilosof og politisk skribent. Og kanskje har hans sterkeste språklige innflytelse skjedd indirekte.

Målreisingen - i videste mening av ordet - er den sammenhengende linje gjennom hele hans liv. Og i den politiske strid som med økende intensitet kom til å fylle tidsrommet 1860-1905, bidrar Vinje sammen med sine venner - "Døle-ringen", Johan Sverdrup, folkehøgskolemennene - til at den ny-norske målreisingen blir del av det demokratiske gjennombrudd og den nasjonale frigjøring.

Han sprengte grensene DjupedalFerdam s. V, VII, XIII.
Edvard Beyer BeyerNLH 166.

Utviklingen i Henrik Ibsens stil gjennomløper en rekke faser fra 1850 til 1899. Med hans voksende evne til å beherske sitt språklige medium får denne stilutviklingen etter hvert en økende betydning for mediet selv: Ibsen demonstrerer overgangen fra et skriftspråk som i debutverket ikke avviker fra dansk, - til et som bærer mange merker av fornorskning. Dette foregår parallelt med hans overgang fra dansk romantikk til norsk realisme.

Det vil være naturlig her å behandle Ibsens stilistiske utvikling først, og til slutt resymmere hans betydning for norsk språkutvikling.

Sagastil og folkevisestil

Den dramatiske stil som forelå da Henrik Ibsen debuterte, var utformet av de danske romantikere. Den forsøkte å skape en opphøyet poetisk atmosfære, bl. a. ved å unngå alt som smakte av hverdagsspråk. Stilens verdighet forlangte arkaiske, danske former og en ordfølge som det vanlige talespråk hadde vokst seg bort fra, med retoriske spørsmål og utrop som Ha!

I Catilina (1850) har Ibsen opptatt disse stilistiske elementene, og han utnytter dem både bevisst og energisk. De utkast som er bevart, viser hvordan han har fulgt dette mønsteret i sine rettinger. Det gjelder både ordstillingen, den rikelige bruk av Ha!-utropet og ordvalget: Det heter f. eks. hvo for "hvem", sjunke for "synke" og vorde for "bli". Scene-anvisningene er det tale om å gå og stå; men hans personer på scenen sier gange og stande. Her fins knapt et eneste særnorsk målmerke, men mange særanske: et lille Agerland, de drage deres Dolke.

I de forskjellige versjoner av Ibsen-verker som fins i uferdige utkast og i trykte utgaver, kan man ofte skritt for skritt følge dikteren i hans arbeid med å søke seg fram til det helt dekkende uttrykk. Derved kan de forskjellige varianter sammen gi et levende inntrykk av veksten i hans uttrykksevne. Et sted i

Kiellands bruk av overbestemthet er karakteristisk. Denne særnorskheten hadde i Kiellands tid kommet mer og mer i bruk i den realistiske litteraturs gjengivelse av muntlig norsk (jfr. s. 146). Den yngste av "de fire store" bruker den ikke mer enn de andre, men minst av dem alle. Likevel kan den alminnelige utvikling spores også hos ham.

Forholdet er undersøkt spesielt for to av hans verker, "Skipper Worse" fra tidlig i hans forfatterskap (1882) og "Jacob" fra sein (1891). Det viser seg en klar forskjell.

I "Skipper Worse" står samtlige eksempler i replikker; overbestemtheten er et middel til å karakterisere den djerke, folkelige uttrykksmåten hos skipperne:

"Det er denne Kjærligheden og disse Kvindfolkene [...] som altid har været en Spedalskhed for dig." I "Jacob" derimot har konstruksjonen trådt ut av det snevre bruksområdet som den direkte tale utgjør og er glidd over i personalt farget framstilling: "Denne Sikkerhed slog Manden, der var noget i denne Gutten."

Men Kielland lar aldri slike konstruksjoner opptre i de dannedes passiar; der heter det f. eks.: "han kan tygge Smaasten - det Afskum!" Heller ikke fins overbestemthet i Kiellands forfattertale, bare en enkelt gang uttrykket i løse Luften.

Folkelige og muntlige ApelandKiell 92; Garman og Worse I 245.
Muntlige og særnorske Else, II 216; St. Hans Fest IV, 283. Apeland nevner s. 93 to eksempler på konstruksjonen, os sier at den ikke forekommer i vanlig direkte tale hos K. Men Fløgstad viser s. 27 til Skipper Worse, II 371: "Nyrer!" raahte Randulf haansk, "Sivert Jespersen sine Nyrer! - det var ogsaa noget at ransaer!" I folkelige replikker FløgstadKiell 27; ApelandKiell 93; Arbeidsfolk II 168. Kielland bruker oftest FløgstadKiell 28; II 208. Forholdet er undersøkt LundebyOverb 216.

SPRÅKET I ALLMUESKOLEN 1850-84

Det var ikke først i 1850-årene at skoleundervisningen ble gjennomgått med en viss grad av omstyrke. Etter at den nye skoleloven ble vedtatt i 1847 ble det ettersluttende et forsøk med å innføre en ny skoleordning i 1850.

Det var ikke først i 1850-årene at skoleundervisningen ble gjennomgått med en viss grad av omstyrke. Etter at den nye skoleloven ble vedtatt i 1847 ble det ettersluttende et forsøk med å innføre en ny skoleordning i 1850.

Det var ikke først i 1850-årene at skoleundervisningen ble gjennomgått med en viss grad av omstyrke. Etter at den nye skoleloven ble vedtatt i 1847 ble det ettersluttende et forsøk med å innføre en ny skoleordning i 1850.

Den nye situasjoner fra 1850-årene

I det brevet Bjørnson skrev til studentforeningen "Fram" julekvelden 1883 (jfr. s. 164-165) nevnte han at helt siden sin tid i Bergen (jfr. s. 121-123) hadde han "holdt paa og etter øvne støttet [...] at børn beholdt og utviklede det hjemlige sprog i skolen." Han mente at barna i den første tiden på skolen burde få lov til å bruke sitt eget bygdemål både muntlig og skriftlig, og at de først etter hvert skulle læres til å bruke det alminnelige skriftspråket. Tanken hadde han fra Knud Knudsen (jfr. s. 111).

Her er Bjørnson inne på et spørsmål som gjennom den siste mannsalderen hadde fått en stadig økende aktualitet.

Målet for undervisningen i allmueskolen - mer eller mindre uttrykkelig formulert - hadde vært at barnet skulle lære å bruke det alminnelige skriftspråk ikke bare i skrift, men også i tale (jfr. s. 57 og II s. 78-79 og 102-103) - her som i den lærde skole (jfr. II s. 126-127).

Skolen hadde tidligere hatt liten mulighet for å realisere et slikt krav. De første lærerne hadde ikke hatt stort annet av kunnskap enn den de hadde fått fra klokker og prest i bygda, og språklig var det ikke annet enn sin egen dialekt de virkelig behersket. Johannes Skar forteller:

"I det heimelege var ein skulemeistar som anna folk; men var han i tenesta, då var han som umsnudd og braut på målet. Bispen gav seg i røde med ein skulemeistar i prestegarden. Han var ugift, mannen; men han hadde gard. So måtte han hava 'husholder' då, sa bispen, men nei:

'Jeg haver ingen husholderiske pigi', sa han, 'Taddeiv okko studdrar', sa han."

Men etter hvert hadde forholdene forandret seg. De faste lærerskoler (stifts-seminarer) : om det ble fler og fler av fra 1830-årene,

hadde gitt bedre opplæring, og fra 1850-årene er hele allmueskole-vesenet i sterk framgang. Omkring 1860 har de fleste lærere fått sin undervisning på en fast lærerskole (jfr. s. 65), og skoleloven 1860 gav skolen en hittil ukjent effektivitet (jfr. s. 66).

På det språklige området måtte denne utviklingen bli en styrking av dansk-norskens makt (jfr. s. 66-67). Men samtidig forelå det - fra midten av 1850-årene - et alternativ til den i og med de nye veier: Ivar Aasens og Knud Knudsens.

Knudsens lå nærmest for hånd. Og Knudsen stod personlig i nært samarbeid med lærerstanden ledende mann Ole Vig (jfr. s. 96). Sammen redigerte de "Folkevennen" og seinere "Den norske Folkeskole", som brakte Knudsens tanker ut til lærerne.

Aasens landsmål var forløpig lite kjent. Først da Vinje i 1858 begynte å utgi "Dølen" (jfr. s. 122), ble det for alvor klart at det nye idiom pretenderete noe langt mer enn å være et hjelpemiddel ved nedtegning av folketradisjon. Den geni-pregede kåsør-journalisten tok etter hvert for seg fler og fler av de emner som et framtidens kulturspråk måtte kunne anvendes på. Og i en tid da bøndene gjorde seg svært lite gjeldende i det offentlige liv og åndslivet, syntes han å være et eksempel på de latente krefter som kunne utløses dersom bonden fikk høve til å uttrykke seg på sitt eget mål. Og mens bøndene enda stort sett leste svært lite, måtte den folkeopplysnings-innstilte lærer spørre seg selv om det ikke ville være lettere å rekke bonden med lesning på hans eget mål.

At Aasens alternativ nå var blitt aktuelt, viser f. eks. Motzfeldts ord i Stortinget 1860 (jfr. s. 123). Fra nå av er det fler av de dyktigste lærere som slutter seg til Ivar Aasens retning.

Til en viss grad måtte alle anerkjenne at læreren i den første undervisningen var nødt til å bruke ord som elevene forstod, gjerne fra barnas eget bygdemål. For så vidt hadde barnets talemål allerede fått sin godkjente plass i skolen, - godkjent ikke bare av landsmålsfolkene, men av framstående menn utenfor deres krets, som Knud Knudsen og Bjørnstjerne Bjørnson.

Men om man kunne være enig om forutsetningene for elementærundervisningen, så rakk ikke enigheten særlig langt. Selv om en innrømmet dialektene en viss plass som et pedagogisk hjelpemiddel, kunne en stå fjernt fra landsmåls-forkjempernes syn: at dialektene var uttrykk for

landets rette, norske mål, det som skulle bli framtidens litteraturspråk.

Nettopp skolen kunne bli et brennpunkt i språkstriden.

"I det heimelege SkarGamalt I 396.

Fra administrasjonens side ble det i 1868 innskjerpet at de som skulle bli lærere, skulle snakke "det alminelige Bogsprog". Det ser ut til at dette pålegget har vært tolket på strengeste vis: Ved seminarene har det faktisk vært forbudt elevene å snakke sitt bygdemål.

Lærermøtene (jfr. s. 65-66) er i stigende grad opptatt av språkproblemet i skolen. Og mer enn noen annen yrkesgruppe er det nettopp lærerstanden som rekrutterer målmennenes fylking. Det hadde flere grunner: Folkeskolens lærere møtte hver dag de vansker språkforholdene skapte. Og de fleste lærere kom fra den landsdel hvor dialektene stod landsmålet nærmest: Vestlandet.

På et møte av vestlandslærere i Bergen 1868 synes man å ha vært enig om at læreren bør bruke "det norske mål", men at han ikke fullt ut kan greie det så lenge han ikke har lesebøker og andre hjelpe-midler i denne språkform. Spørsmålet var hvordan man skulle skaffe lærerne grundigere kunnskaper i norsk.

Etter hvert begynner man å formulere kravene. Seminarene må gi opplæring i gammelnorsk slik som gymnasiet (jfr. s. 71), - og i landsmål. På lengre sikt må elevene - i alle fall på landet - lære både norsk og dansk, og selv få velge hvilket mål de vil skrive.

Fra administrasjonens side SkardFråDølen 10, 41. På et møte Burgun II 80. Etter hvert SkardFråDølen 41.

Norm

Et slike valg forutsatte at begge målformer hadde en fast norm.

Det dansk-norske skriftspråket hadde. Det bygde på tradisjonen fra den dansk-norske felleslitteraturen, etter hvert kodifisert i en rekke grammatikker og hjelpebøker av forfattere som Jacob Baden (jfr. s. 59-60, II s. 98, 101, 126), Lyder Sagen (jfr. II s. 126-127), Mauritz Hansen (jfr. s. 7) og Johannes Musæus (jfr. s. 60). I 1855 hadde en norsk grammatiker - den språklig konservative Jakob Løkke - som den første i "Modersmaalets Formlære" (jfr. s. 106-107)

pekt på at det som danske grammatikere fremdeles kunne kalle "vort Modersmaal", nå også hadde gitt plass for særnorske elementer. Men de var ikke så mange at de kunne true systemet. Det radikale språksyn som Knud Knudsen gav uttrykk for i sin "Haandbog i dansk-norsk Sproglære" 1856 (jfr. s. 108-109), var ikke alminnelig godtatt. Det er karakteristisk at den første offisielle rettskrivningsforandring utelukkende beskjeftiget seg med problemer som i strengeste forstand var ortografiske (jfr. s. 110). Først i 1870 ble det i Aars' rettskrivningsregler (jfr. s. 113-115) antydet en reform innen lydverket: en forsiktig utvidet bruk av harde konsonanter. Men selve formverket i dansk-norsken var foreløpig nokså uberørt av reformkravene.

Vanskligere var situasjonen for den andre målformen.

Under utarbeidelsen av landsmålsnormalen hadde Aasen møtt kritikk fra samtidens store autoritet P. A. Munch fordi han ikke i tilstrekkelig grad hadde bygd på gammelnorsken (jfr. s. 86-88). Og den første - etter Ivar Aasen - som skrev en bok på landsmålet, syntes å helle mer til P.A. Munch enn til Aasen: Jan Prahl's "Ny Hungrvekja" var mer gammelnorsk enn nynorsk (jfr. s. 122).

Men i 1860-årene hadde vinden snuett seg. Kritikken ble enstemmig: Landsmålet er lagt for nær opp til gammelnorsken, idealet er "stillet for høit", Aasen-målet er fjernt fra levende norsk tale og fullt av gamle norske ord som ikke brukes lenger.

Det er riktig nok at Aasen i pakt med sin tids språkvitenskap hadde foretrukket former som best svarte til de opphavlige (jfr. s. 84), - selv om han ikke hadde villet gå så langt som P. A. Munch. Sammenlikningsgrunnlaget måtte naturlig nok være gammelnorsken, som hadde en litterær tradisjon. Dialektene, som manglet litterær bakgrunn, stod for så vidt alle like sterkt eller like svakt. Men hvorfor da ikke forsøke andre målføre? Nå begynte kritikken mot Aasen å komme fra dem som ville legge andre dialekter til grunn.

Vinjes språkform hadde til tider hatt et sterkt innslag av telemålet slik han kjente det fra sin egen heimbygd. Men selv om hans språk viste betydelige variasjoner til og med innenfor sentrale form-kategorier (jfr. s. 124-131), skrev han i alle fall sine hovedverk - både i poesi og prosa - på et klassisk Aasen-nynorsk. Og selv om han også i sine siste år reserverte seg overfor mangt i Aasens mer etymologiserende rettskrivning, var hans grunnlag alltid Aasens normal.

Det var da også denne normalen som ble fulgt av de mest produktive blant landsmålsfetterne, som Kristofer Janson (debut 1865) og Henrik Krohn. Og de to litterære landsmålselskapene som ble stiftet i 1868, Vestmannalaget i Bergen og Det norske Samlaget i Kristiania, kunne begge få ros av Aasen for den målformen de brukte, - Vestmannalaget med størst rett.

Men de forfatterne som ville bygge landsmålsnormalen på andre dialekter enn Aasen, kom til å skape atskillig uro omkring den nye målformen.

Blant de som nå begynte å utarbeide hjelpebidiller for undervisningen på landsmål i barneskolen, var O. J. Høyem den mest produktive. Til grunn for sin målform la han dialekten i heimbygda, Bynes ved Trondheim, - og delvis østlandsmål.

I 1866 utgav Werner Werenskjold en fortelling fra "Tusen og en natt" i en målform som bygde på Seljord-målet. I 1868 ble dialekten i Hol i Hallingdal brukt ved utgivelsen av en sagssamling. Språkmannen Hans Ross gjorde flere forandringer i Aasens normal i sine antologier fra 1867 av, og sammen med Steinar Schjøtt gikk han enda lengre bort fra Aasen-normalen da de to redigerte et landsmålstidsskrift fra 1869 av.

Men lengst gikk Olaus Johannes Fjørtoft (jfr. s. 127).

Opprinnelig hadde Fjørtoft forlangt at landsmålet i Aasens form skulle innføres i de lærebøker for folkeskolen som nå måtte utgis. Men allerede i 1869 vender han seg bort fra selve normalen og til dialektene: Heller enn Aasens form bør man bruke et bygdemål som f.eks. Seljord-målet. Man måtte ha flere forskjellige utraver alt etter forskjellene i dialekt, i alle fall en for Østlandet og en for Vestlandet. Og snart utvider han kravet: Det bør bli en særskilt dialekt-utgave for hvert enkelt prosti i hele landet.

I 1871 begynte Fjørtoft å utgi et tidsskrift, "Fram". Her hevdet han først at enhver burde skrive sitt eget bygdemål, og så etter hvert normalisere det i retning av Aasens målform. Men snart oppgav han også denne siste reservasjonen: Det nyttet overhode ikke å forsøke å sette opp noen normal. Ivar Aasens arbeid er uvitenskapelig, sier Fjørtoft, hans ordbok gir jo ikke opplysning f. eks. om hvor utbredt de forskjellige former av infinitiv er, og den oppfører "tenkte former" som oppslagsformer (jfr. s. 86-87).

Fjørtoft fikk en viss tilslutning blant målmennene. W. Werenskjold

tok i bruk Telemarks-mål i den oversettelsen han gjorde av Johannes-evangeliet i 1871, og Steinar Schjøtt oversatte i 1870-årene Snorres Kongesagaer til et landsmål som klart avvek fra Aasens. Og forfatterne i Det Norske Samlaget skilte seg nå ikke bare fra hverandre innbyrdes i målform, men også fra Ivar Aasen.

"Hvis Fjørtofts synsmåter hadde vunnet frem til å bli grunnlaget for målreisningen, hadde vi i dag ikke hatt noe nynorsk normalmål i landet", sier Wilhelm Kaurin.

Striden om målformen spissett landsmålmennene opp førte til støfningsjø både i deres litterære produksjon og i arbeidet utad. Da det led ut i 1870-årene, kunne man få inntrykk av - som en avis skrev - at "Maalstrævets Rolle paa det nærmeste maatte være udsplilet."

I 1866 utgav Werner Werenskjold SkardFråDølen 20. I 1871 SkardFråDølen 21. Fjørtoft fikk en viss tilslutning SkardFråDølen 57. "Hvis Fjørtofts Synsmåter KaurinOJF 144. Da det led ut i 1870-årene SkardFrå Dølen 59.

Språkspørsmålet kommer opp i Stortinget. 1874

Opplösningstilstanden innen landsmålnormen og stagnasjonen i hele landsmålsbevegelsen gav gode argumenter for de konservative da Stortinget våren 1874 for første gang hadde språkspørsmålet oppe til mer inngående drøfting. Venstremannen O. A. Qvam la fram forslag om at lærerskolene (seminarene) skulle opta gammelnorsk og norsk landsmål som undervisningsemner ved siden av undervisningen i det alminnelige skriftspråk.

Forslaget hadde pedagogisk motivering: Hvordan skal læreren sikre seg at eleven har forstått det han har lest? En ordrett gjengivelse gir ingen garanti, det kan være resultat av det samme tankeløse pugg som man hadde sett bare så altfor mye av. Det som kunne gi sikkerhet for at eleven virkelig hadde fått tak i meningen, var at han kunne gjengi det med sine egne ord, ikke bokens. Det vil si at han fikk lov til å bruke sitt eget mål.

Men hvordan skulle eleven våge seg til å gjøre det, når han stadig fikk høre at de hjemlige ord og uttrykk som var naturlige for ham, var noe han måtte venne seg av med jo før jo heller? Det sikreste middel var at læreren viste respekt for barnets talemål ved selv å bruke det overfor eleven.

Den lokale dialekt hadde han liten mulighet for å lære hvis den ikke var ham medfødt. Landsmålet, som var en generalnevner for målførene, var det bare folkehøgskolene som gav noe opp-læring i. Gammelnorsken, dialektenes opphav, måtte man til de høgere skoler (jfr. s. 71) for å få et visst kjennskap til.

Men når denne debatten ble en av de største i stortingssesjonen,

var det fordi dette tilsynelatende rent pedagogiske spørsmål ble stilt inn i en stor sammenheng.

Allerede Qvam hadde pekt på at slektskapet mellom gammelnorsken og landsmålet engasjerer nasjonalfølelsen: "La langue, c'est la nation," siterer han, "det er ialfald Nationalitetens ypperste Aabenbarelsesform og sikreste Kjendemærke." [...] Hovedvægten maatte [...] lægges ikke på Oldnorsk, endmindre paa det officielle danske Skriftspråk, men paa Landsmalet, som i sig inneholdt alle Bygdemaalene. [...] Denne Sag inneholdt i sig det norske Folks Fremtidsprogram, Programmet for dets Fremtidsudvikling."

Enda sterkere blir dette betont av Venstres fører Johan Sverdrup. Vårt språk må forandres i retning av det nasjonale. Vi må vende tilbake til vårt oldspråk og vårt landsmål for å rense, berike og forskjønne vårt språk så det kunne bli det rette uttrykk for alt som norsk er. Det hadde reist seg en bevegelse, sa han, som ville føre til "et levende, et af Alle anerkjendt, fuldtakkinge norsk Språk. Kunde nogen mere tvivle derom? [...] Saa langt, som det norske Maal klinger, er den Ivar Aasenske Bog en Generalnævner, og hvad der ikke egentlig slutter sig dertil, kan meget let indarbeides deri."

Hovedtaleren mot forslaget, O. J. Løvenskiold, pekte på at vårt språklige og litterære fellesskap med Danmark var truet dersom spåket skulle bli radikalt forandret. Høyres fører, professor T. Aschehoug, hevdet også at landsmålet er en fare, om enn heldigvis minkende. Skulle det lykkes å blåse liv i det, ville det føre til en farlig kløvning. Intet kunne være mer fordoverlig for vår nasjonalitet, sa han.

Etter hvert som debatten skred fram, ble det tydelig at forslaget i sin opprinnelige form ingen sjanser hadde. Qvam gikk derfor over til et kompromissforslag: Det skulle gjøres henstilling til Regjeringen, prinsipielt om å innføre landsmål og gammelnorsk som valgfrie fag på seminarene, subsidiært om bare gammelnorsk valgfritt.

Ved voteringen falt det prinsipiale forslag, men det subsidiære ble vedtatt.

Etter dette sendte regjeringen en rundskrivelse til seminarbestyrerne, stiftsdireksjonene (som bestod av biskop, stiftsamtmann og skoledirektør) + professor Sophus Bugge, med spørsmål om hva de mente om forslaget. Deres svar legger særlig vekt på de praktiske vanskene det ville medføre, men hos Sophus Bugge kommer frykten for målstrevet tydelig til uttrykk. Tilsammen var det et sterkt flertall mot forslaget, og Regjeringen fastslo i 1875 ved kongelig resolusjon at det i denne sak "ingen Forføining bliver at træffe."

Forslaget hadde ikke ført fram. Men under kampen for å stanse det hadde flere av talerne fra konservativ side måttet gjøre en innrømmelse som skulle vise seg å få betydning for seinere behandling av denne sak i Stortinget. Deres uttalelser innebar en offisiell godkjennelse av det krav at barna skulle få snakke sitt eget mål i skolen.

SkardFråDølen 42-1.).

Det har seinere ofte vært beklaget at det på denne måten "gikk

politikk i" språkspørsmålet. Men denne første gang har ingen stortingsrepresentant foreslått å avvise saken som noe Stortinget utedokkende. Det gjaldt et spørsmål av den største betydning for skolevesenet; man har sett det som naturlig at samfunnets styringsorganer måtte ta avgjørelsen. Og slik har det vært fra da av.

"Paa Børnenes eget Talesprog"

Men stortingsbehandlingen hadde ikke gitt noen endelig løsning av problemet, og diskusjonen fortsatte både på lærermøter og folkemøter.

Høsten 1874 møttes skoledirektørene og ekspedisjonssjefen i Kirkedepartementet, Nils Hertzberg, og utarbeidet normalplan for folkeskolen på landet. Her fikk det omstridte punkt følgende formulering:

"Læreren maa navnlig i Førstningen ikke blot tillade Barnet at bruge sit eget Maalføre, men ogsaa selv for at kunne forstaaes, saavidt mulig benytte sig af samme; efterhaanden opøves Børnene i at forstaa og selv benytte det i Bøgerne almindelig brugte Sprog."

I 1877 holdt en av skoledirektørene, J. Aa. Bonnevieu, et foredrag hvor han gjorde greie for hvordan normalplanens bestemmelser var å forstå. Han sa der bl.a.:

"Men hvilket sprog skal man undervise i? Jeg har allerede før uttalt, at man må begynne med at tale med børnene i deres hjemlige dialekt, men vi er vel enige om, at de må lære at forstå skriftsproget, og jeg tror også, at de efterhånden må lære at tale det; thi det kan ikke være tilfredsstillende, at det sprog, hvori sågodtsom alt, hvad de kommer til at læse, er trykt, står for dem som et fremmed sprog, hvori de ikke kan tænke. Dette vilde udelukke dem fra enhver inderligere forståelse.

Derfor bør man, når man har fået taleøvelserne vel igang - thi man må ved disse i begyndelsen ikke hefte sig synderlig ved sprogformen for ikke at hindre tankebevægelsen - ikke udsætte længe med at lære børnene at udtrykke sig på skriftsproget; et fremmed sprog er det jo ikke for dem, og det vil være lettere at begynne med at tale det end med at læse det. De må lære dette ved at høre læreren tale, og så selv sige efter, indtil de vinder evne til på egen hånd at udtrykke sine tanker."

Sagt med andre ord: Administrasjonen gjentok det gamle kravet (jfr. s. 175): Barna skal ikke bare lære å bruke litteraturspråket skriftlig, de skal også lære å snakke det, nemlig ved å gjenta det læreren sier.

Det var mange som syntes at dette stod i strid med det som

hadde vært Stortinget intensjon i 1874. Stortingsmann Lars Liestøl fikk da med seg 35 representanter - bl.a. Johan Sverdrup - på et forslag til forandring og tillegg i lov om folkeskolen på landet. Det gikk ut på at Stiftsdireksjonen - gjennom skoledirektøren, sognepresten og skolekomiteen - "har at paase, at Undervisningen i Almueskolen saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talesprog."

Stortingets Kirke- og undervisningskomité sa seg enig i forslaget, men kunne ikke se at det skilte seg så mye fra normalplanen at det skulle være nødvendig med lovendring; saken måtte kunne ordnes gjennom administrasjonen når normalplanen skulle revideres. Komitéen foreslo derfor at forslaget fra de 36 skulle sendes til Regjeringen med anmodning om at planen kom under fornøy overveielse.

I Stortinget førte saken til en lang debatt (1878). Det er karakteristisk for det forhold som nå var oppstått mellom Storting og Regjering, at man var i tvil om Regjeringen ville rette seg etter Stortinget eller forsøke å sabotere (jfr. s. 72). Og Sverdrup forbeholdt seg uttrykkelig at saken skulle tas opp igjen neste år dersom Regjeringen ikke imøtekomm Stortingets vilje. Om selve realiteten var det ingen uenighet; og komitéens forslag ble enstemmig vedtatt.

Det ble ikke nødvendig for Stortinget å komme tilbake til saken; Regjeringen gjennomførte rettelsene i normalplanen (1879). Den fikk følgende ordlyd:

"Undervisningen i Almueskolen bør saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talemål. Efterhaanden opøves de i at forstaa og skriftlig udtrykke sig i det almindelige Bogsprog."

Dermed var det slått fast at det barna skal lære, var å bruke litteraturspråket skriftlig. Undervisningen skal ikke lenger ta sikte på å få dem til å skifte talemål.

SkardFråDølen 63-71

1879-1884

Samtidig som den politiske striden kvesste seg til i årene omkring 1880 (jfr. s. 74), ble også striden om landsmålet mer intens.

Allerede i 1868 var det med atskillig rett blitt sagt at "Hovedstadspressem har belagt sig med censur mod alt, hvad der skrives for maalsagen", og i 1870-årene kunne dette sies både om de fleste og de største norske aviser. Målmennenes organ, "Dølen", forsvant 1870; men i 1877 begynte Arne Garborg å utgi sin avis "Fedraheimen". Her ble debattene

på lærermøter og folkemøter referert, og her kom landsmåls-bevegelsens program til uttrykk. Skolepolitikken har en framskutt plass. Og fra 1877 kunne ingen være i tvil om at målet på dette område var "om kortere eller lengere tid å gjøre det mulig - juridisk og praktisk - å innføre landsmål også som skriftspråk i skolen," som H. J. Dokka sier.

"Etter hvert som et slikt program fikk en realistisk karakter, måtte det nødvendigvis møte den aller sterkeste motstand. Å ville gi adgang til å stille landsmålet fullstendig i bokspråkets sted kunne ikke av noen betraktes bare som en pedagogisk reform. Den pedagogiske side av saken ble i virkeligheten relativt betydningsløs sammenlignet med dens sosiale og kulturelle virkninger.

Meget av motstanden bundet utvilsomt i en ekte og oppriktig frykt for at en realisering av målreisningens skoleprogram ville bidra til å gjøre den språklige og kulturelle splittelse bare enda større enn den alt var. Ville ikke resultatet på lengre sikt bli to litterære kulturer? Hvordan ville det gå med nasjonens enhet? Men selvfølgelig ble programmet avvist på det bestemteste av de "dannede" klasser først og fremst fordi deres sosiale stilling var betinget for en stor del nettopp av språksituasjonen. At deres språk var enerådende i skolen, i administrasjonen og i alt kulturarbeid, løftet dem kanskje mer enn noe annet over det brede lag, det stimulerte deres selvfølelse og gav dem betydelige faktiske fordeler. For dem var det meget lettere å erverve seg høyere utdannelse enn det var for de lavere klasser i samfunnet, særlig lettere enn for dem hvis talespråk lå nærmere landsmålet enn bokspråket. For de siste var tilegnelsen av de høyere klassers språk et vesentlig ledd i enhver utdannelse som gav adgang til høyere stillinger, og som altså skapte mulighet for sosial oppstigning. De sosiale forskjeller hadde således like mye som før sammenheng med det språklige monopol. Et hvert forsøk på å svekke dette måtte derfor bli oppfattet av de høyere klasser - bevisst eller ubevisst - som en trusel mot deres samfunnsmessige stilling."

Reformen stod i alle fall så sterkt i strid med regjeringspartiets interesser at den foreløpig måtte utsettes. Men det var helt klart at Venstre ville ta saken opp så snart det var politisk mulig.

Seieren i 1884 åpnet mulighetene. Systemskiftet ble hva H. Koht har kalt "det store målvende".

Allerede i 1868 SkardFråDølen 14. H. J. Dokka sier DokkaFraAllm 312-313.

FORHOLDET MELLOM TALEMÅL OG SKRIFTSPPÅK INNEN DANSK-NORSKEN OMKRING 1880

Realismens gjennombrudd - særlig i dramatikk og skuespillkunst - hadde gitt hverdagsspråket prioriteten framfor høytidsspråket og gjort uttalen mer naturlig. Den særdatnske uttalen (jfr. s. 99) forsvant fra scenen, og i løpet av 1860- og 1870-årene blir den danske norm for scenespråk avløst av en ny, som er mer folkelig og mer norsk (jfr. s. 150-151).

I 1873 hadde Universitetet fått Johan Storm som professor i romansk og engelsk filologi. Han ble en foregangsmann for den nye fonetiske retning innen europeisk språkvitenskap, og hans arbeid kom både norsk og fremmedspråklig undervisning til gode. På mange måter var han en skarp motstander av de ideer hans gamle lærer Knud Knudsen kjempet for; men på et viktig punkt kom han til å gi dem verdifull støtte: Han innprentet studentene - de vordende lærere i den høgre skolen - at det primære var talet, ikke skriftspråket.

Knud Knudsens bok "Den landsgyldige norske udtale" 1876 (jfr. s. 113-115) ble fulgt opp av andre arbeider: Både rektor J. Aars og K. O. Brekke utgav (1880 og 1881) hjelpebøker i dansk-norskens lydlære og uttale. Det førte til at man i den høgre skole temmelig raskt sluttet med å la uttalen slavisk følge skriftbildet.

På ett område hadde det danske skriftspråket holdt oppe en tradisjon som svarte til gammelnorskens, nemlig ved behandlingen av perfektum partisipp som predikatsord når betydningen var rent verbal: Han (hun) er kommen, det er kommet, de er komme. Vestnorsk talet (og nynorsk skriftmål) har også bevart denne samsvarbøyningen, men helt fra Peder Claussøn gir litteraturen eksempler på at man kan bruke intekjønn overalt: Han (hun, det, de) er kommet. Denne tendensen er sterkest i østnorsk talet, og når det gjelder Kristiania, ser det ut til at forenklingen har seiret i alle fall før 1870. Omkring 1880 begynte den nye bøyningstypen å få overtaket også innenfor litteraturen.

I 1877 ble det også for rettskrivningen trukket konsekvenser av en forandring som var gjennomført i talet. 1877-utgaven av Aars' rettskrivningsregler frarådet å bruke flertallsbøyning av verbene, og allerede i 1885 sier forfatteren at flertallsformene er "nu saa øiensynlig uddøende i vort skriftspråk [...] at jeg anser det overflødig at gjentage paavisningen af det urimelige i at fastholde dem."

I 1877 hadde Kirkedepartementet også kunngjort at de skoler som

ønsket det, kunne gå over til å bruke små forbokstaver i substantiver og substantivisk brukte ord. Fra da av begynte denne reformen å trenge gjennom i skolen. I pressen og i det praktiske liv gikk det langsommere, og de store forbokstavene holdt seg jevnt over til etter 1900.

Parallelt med at utviklingen gikk langsommere i skriftspråket enn i talemålet, stod fornorskningen stort sett svakere i bøkene enn i den allmennlige opinion. Situasjonen avspeilte seg i pressen: Vanligvis var venstreavisene velvillig innstilt til fornorskingen, høyreavisene ikke.

I 1873 NoBiogrLeks XV 77-78 (Seip 1966). På mange måter Burgun II 96. Knud Knudsens bok Burgun II 140. men helt fra Peder Claus- spøns StormNoRets II 172-173. Denne tendensen FalkTorpDNS s. 169. og de store forbokstavene holdt seg MoeNoDaSprdr 24. Parallelt med Burgun II 141.

ET FELLES NORSK SPRÅK?

Fordi "det dannede talespråk" delvis hadde sitt opphav i nordmenns uttale av det danske skriftspråk (jfr. II s. 92-93), måtte dette skriftspråket bli den eneste sikre rettesnor for korrekt talemål etter hvert som forbindelsen med det levende mørnsterspråk ble svakere. Det ble da den boklige lærdom og skoleutdannelsen som måtte trekke opp grensene for hva denne talemålsformen kunne tåle av norvagismer. De som behersket det riktige språk i tale og skrift, var først og fremst akademikerne og de som stod dem nærmest, særlig byenes handelstand.

Under stadig hardere politisk strid (jfr. s. 74) ble det tydelig at de språklige motsetninger stort sett falt sammen med de politiske og aksentuerte dem. Dansk-norsken rådde i de kretser som rekrutterte den politiske konservatisme, mens folkemålet ofte var den naturlige uttrykksform for de radikale.

Fra pedagogisk hold ble det gjort forsøk på å utjewne disse motsetningene. Rektor J.Aars's medbestyrer av Aars og Voss's høyere skole i Kristiania, rektor P. Voss, skrev i 1879 en artikkel under tittelen: "Er vort folkesprog vor høyere almenskole absolut uvedkommende?" Her er det sosiale moment framhevet.

I de høgre skoler kom elevene fremdeles nesten utelukkende fra de kretser som soknet til dansk-norsken, og de hadde liten eller ingen kjennskap til folkemålet, sier Voss. Men språket bør være hele folkets eiendom, og det beste middel ville være at den høye skole gav under-

visning i landsmål, - på det høyeste trinn støttet til gammelnorsken (jfr. s. 71).

Rektor Voss avsluttet sin artikkel med følgende spørsmål: "Maalstrævet har hos os vakt mange lidenskaber og bidraget til at puste ild i de sociale modsætningers tændstof: skulde det være for sangvinsk at haabe, at det kunde betage lidenskaben noget af dens bitterhed, om den høiere og den lavere skole, med andre ord: de forskjellige samfundslag, broderlig rakte hinanden haanden til fælles bestræbelser for man kalde det nu at udvikle eller at grunde et for by og bygd i alle grundtoner fælles folkeligt norsk tale- og skriftsprøg?"

Fordi NygaardFraDaNo 32-34. "Maalstrævet VossFolkespr 182.

Gustav Indrebø:

Einskap i rettskriving

Stykket "Einskap i rettskriving" skreiv Gustav Indrebø i 1929, upphavleg i Firda Folkeblad i Flora. Det kom i nr. 74, 77, 79 og 80. Sidan vart det utgjeve som serpent, og utgreiningi var med i artikkelsamlingi "Nynorsk og bokmål", Bjørgvin 1932. Det var ikkje på slumpr Indrebø valde Firda Folkeblad. Indrebø rekna seg helst for sunnfjording, og dette var ei leidande avis ikkje berre i Sunnfjord, men i Sogn og Fjordane, ei målaviser som nådde lenger ut enn målblad i Oslo, og som rakk vanlege målfolk i eit trygt målfylke. Frå 1917 vart det jamstelt i-mål og a-mål med parallelutgåvor av norskbøker, mange tillatne sideformer og stor valfridom i skulen. Den første tidi etter 1917 seig a-målet fram, men etter vekkjingsordi frå Indrebø um friviljug samling, vart det umvendt, noko som vart upplyst av Olav Midttun på landsmøtet i Noregs Mållag i 1936. Folk valde i aukande mun att i-mål og tradisjonelle former i skulekrinsane. Dette vara ved til kulturvandalismen på udemokratisk gjerd i røyndi sette framimot forbod mot i-mål i skulen med rettskriving i 1938.

Jostein Krokvik

I. Valfritt eller obligatorisk

I rettskrivingi for norske er det mykje ustøde. Det ser me kvar dag. Noko kann dette koma av at nynorsken er eit heller ungt skriftmål. Men når ustøda er større i dag enn for 12-15 år sidan, so kjem det fyrst og fremst av rettskrivings-resolusjonen frå 1917. Det er alle samde um. Dei fekk ikkje berre ei ny, litevetta umbøtt officiell rettskriving då (den "obligatoriske rettskrivingi"), men òg ei mengd med "valfrie" former. Når dei set desse "valfrie" formene i hop på ulike måtar, kann dei få ein heil her med "rettskrivingar". Og det høvet som soleis hev bode seg til at kvar mann kann få si eigi private rettskriving, hev vorte nytta i største mun. I ser dei yngre skriv no fælt ujamn.

Fyrstundes var det mange som såg eit stort framstig i at der vart løyst på dei strenge bandi, so at kvar mann kunde få skriva på sin måte, og ikkje turvte retta seg etter nokor fast form. Det er kanskje ikkje so fåe som tykkjer dette er ein fyremun enno.

Og fridomen hev sine fyremuner; det skal ingen neitta.

Like vel er det nok fleire no som tek til å verta leide av all valfridomen og vinglingi. Dei lengtar etter ein fast regel att, som kann ha autoritet. Dei tykkjer helst det vert brysamt med dei mange formene å velja millom, med dei ulike skriftbilæte som skifter frå bokmann til bokmann, frå blad til blad, og med rettskrivingar som ymsar frå herad til herad, ja frå skulekrins til skulekrins. Kann henda tykkjer dei òg det er harmelegt å høyra på det stendige motlegget frå motmennene, at "landsmålet har ingen rettskriving", so det er ubrukande i det praktiske livet av den grunn.

Me hev no halde på so lenge og røynt oss fram, at det visseleg kann vera på tide at me stoggar og spør oss sjølve um denne valfridomen i dei siste 10 åri hev gagna oss eller skadt oss; og det kann vera rett at me tenkjer yver kva veg me heretter helst bør gå. Bør me halda på med dei valfrie formene og dei mange slag rettskrivingar framleides? Eller bør me samla oss att um ein fastare skrivemåte?

Der kann vera mange grunnar som talar både for det eine og det andre, som nemnt. Etter mi meinig vilde det tvillaust vera ei vinning um me kunde få avskipa nokre av dei valfrie formene og koma yver til fastare skrivereglar att.

*

Rettskrivningsresolusjonen frå 1917 bygde på ein stor tanke. Det var at dei valfrie formene - både nynorsk og norsk-dansk - skulde vera ei bru millom dei to måli. Det skulde gjea vegen lettare yver frå dansk til norsk for deim som ikkje var god til å stiga heilt yver med ein gong. Bokmålsfolket skulde samla seg um dei valfrie norskdanske formene, og derifrå skulde dei marsera i flokk radt yver til norske med tidi. So var tanken.

Hev dette gjenge soleis?

Nei.

Det byrja med at ein nokso stor hop, ja ein retteleg stor flokk av dei norskdanske bygdene gjekk yver til dei valfrie bokmålsformene. Men byane gjekk ikkje yver. Administrasjonen, som hadde gjort upptaket til den nye rettskrivingi, Stortinget som hadde godkjent henne, sjølv rettskrivingshovdingane for bokmålet, som hadde tenkt henne ut, gjekk ikkje yver. Dei vart alle som ein ståande i det danskaste bokmålet som er lovlegt. Kyrkjedepartementet, Stortinget, rettskrivingshovdingane, laga isaman ei byrd for borni i Noreg, men sjølv rørde dei henne ikkje med ein finger.

Kva hev fylgja vorte? Jau, i fleire år hev no dei bygdene som hadde teke dei valfrie bokmålsformene, vore på mars i flokk, ikkje yver til norske, men attende til dansken. Det var ikkje so greidt for deim når dei vart ståande soleis åleine, og alle sveik deim som skulde ha hjelpt deim. Og attende gjekk dei, eller held på og gjeng.

*

Men dette vil etter segja, at fyresetnaden frå 1917 hev broste. Dei som laga ny rettskriving for bokmålet, og heile flokken deira, alle hev dei brote fyresetnadene. Dei peika på ein veg for andre og skipa til ei barne-krossferd av skuleborn; men dei gjekk ikkje vegen sjølve og vilde ikkje vera førarar på nokor ferd. Og so hev dei "valfrie" formene i bokmålet ikkje vorte nokor bru yver til norsk, soleis som dei skulde. Tvertimot, dei fleste som dagleg skriv bokmål, konsoliderar seg no meir og meir ikring det danskaste, obligatoriske bokmålet. Det som var tanken i 1917, vil dei ikkje vera ved. -

Då lyt målfolket spyrja seg: Er det nokon grunn for oss til å halda på våre "valfrie" former?

Eg kann ikkje tru at det er nokon grunn til det. Det upphavlege fyremålet - å vera bru - tener ikkje dei heller, når dei menn som stend i brodden på hi sida ikkje syner vilje i den leid. Og i seg sjølve gjev dei ikkje målreisingi nokor styrkjing so at det kunde gjeva deim tilværerett. Tvertimot.

Dei avlar kjekl millom målfolki. Dei dreg tanken burt ifrå hovudsaki og lærer folk upp til å festa seg ved alt slag pirk. I røyndi er dei ikkje til nokor nytte. Både born og vaksne lid under det at ordbilæti aldri fær festa seg.

Og so er det den store faren med denne lausskapen i målet, at han kann koma til å hemna seg verre sidan. Det er det ålvorlegaste. For dei "valfrie" formene hev no vorte eit våpen i hendene på dei kloke bokmålsfolki - *imot* nynorsken. Umtenk same bokmålsfolk hev beint fram teke til å spekulera i dei valfrie formene åt nynorsken. Dei freistar med plan å nytta deim ut til å få smuldra nynorsken upp etterkvart i mange provinsmål; desse provinsmåli kann kvart for seg ikkje ha nokor større slagkraft. Når so bokmålet på same tid samlar seg att og sterknar, so kann det ha ei større von - soleis er den kjærlege tanken hjå desse kloke folki. Og kven veit, - vert bokmålet sterkt nok, og nynorsken uppsmuldra og veik nok, kann mangt utenkt henda.

Det *kunde* t. d. gå soleis, at ein vakker dag fekk me eit maktbod um at frå no av skal det vera "samnorsk" i alt landet, det vil segja ein "samnorsk" som skulde vera bokmålet; kanskje med litt uppblanding av nokre måteleg norske element i Oslo-målet.

Tankar i denne leid, meir eller mindre klåre og brutale, er slett ikkje framande for dei ettertenksame hjå bokmålsfolket. Og det nyttar ikkje å svara her at dei kann slett ikkje få nokor skipeleg konsolidering i bokmålet, av di dei uppløysande kraftene er altfor sterke. Spørsmålet er berre um *dei* kann halda *bettere* i hop enn på den norske sida. Då er faren der like stor.

Den dagen bokmålet, eller ein "samnorsk" bygd på bokmålet, fekk yverhand att, på denne eller andre måtar, vart det nok ikkje spørsmål um provins-normalar lenger. Då fekk nok kvar vera so god og skriva som fyresett var, endå um det låg mykje lenger burte ifrå målføret enn det *nynorske* riksmalet gjer. Um dei "valfrie" formene på ei vis kann segjast vera "demokratiske" i augneblinken, so er det difor stor fare for at dei med tidi kann verta retteleg udemokratiske! Vingling og valfridom på den norske sida kann umveges hjelpa eit dansk riksmalet til å vinna.

Det er naudsynt at me hev augo opne for denne faren. - Og at me freistar møta honom. Den måten me kann møta honom på, er etter mi meinig at me *samlar* oss att, meir enn me hev gjort no på ei stund.

Kva skal me samlast um?

Eg trur at samlingi lyt verta kring *Ivar Aasen*. Hans riksform hev til denne tid synt den største indre krafti, - utan samanlikning.

Det er ikkje tvil um at ho framleides er den som hev største einingsmakti i seg, og som det er lettast for dei fleste å nærma seg til, kva kant dei so kjem frå.

Aasen-formi - no repræsentera ved den officielle "obligatoriske" rettskrivingi - femner utruleg vidt, mykje vidare enn nokon annan norm dei hev freista med.

Kann målfolket samlast att i fastare rekkjor um henne, vil det styrkja målreisingi mykje. Det skulde me visseleg røyna. Ei samla fylking er jamt sterkare enn ei sundkløyvd.

II. Færøyane

På Færøyane strider dei med dei same målproblem som me. Dei hev ei målreising, liksom me, og skal reisa att Færøy-målet, som er ei grein av norsk. Der òg hev dei fenge røyna at vingl med rettskriving og strid um den er ein pestilens for framgangsrikt målreisingsarbeid. Dei fekk ei fast normalrettskriving i 1850-åri. Språkmannen V. U. Hammershaimb sette opp ein sams norm for Færøy-målet um lag på same tid som Ivar Aasen skapte ein landsnorm for dei norske målføri her heime. Fyrstundes hadde dei berre denne eine rettskrivingi, og målreisingi var komi godt på veg med henne. Men so i 1889 kom ein annan språkmann, Jakob Jakobsen, med ei ny rettskriving. Han tykte Hammershaimb var for gamaldags, og vilde at dei skulde skriva meir etter daglegtala. Der vart ein stor strid.

Alle som no talar um den færøyske målrørsla, er samde um at denne rettskrivingstrætta vart til stort hefste. Ho lambde heile rørsla, sette ilt blod, og drap Føringafelag, det laget som dei hadde skipa for færøysk målreising og nasjonalitetsreising.

dag. Og i dei fleste andre målføre høver skrivemåten med *o* slett ikkje etter ljodverket elles. For Nordvestlandet t. d. er det ikkje det slag meir rett eller rimelegt å skriva *op*, *om* enn å skriva *homle*, *tunge* når dei meiner *humle*, *tunge*. For dei segjer nett den same ljoden i alle desse ordi: ein trong *o* (i sume bygder segjer dei endå til *humle* og *tunge* med *ðo*). Når dei skil på den måten at dei skriv *humle*, *tunge* med *u*, men *op*, *om* med *o*, er det ikkje norsk talemål dei fylgjer. Dei fylgjer ein skilnad som finst i dansk, og som kann ha grunnar fyre seg der (dei segjer "aapp" i dansk).¹

Men det var no ikkje tanken, at me skulde retta norsk etter dansk. Då kunde me greida oss vel med bokmålet.

Det er ikkje noko som er meir harmelegt å sjå enn at me ikkje kann få ein fast skrivemåte for slike småord som kjem so ovende ofte att. Det ser so evnelaust ut. I dette tilfellet skulde det vera so sjølvsagt kva me skal gjera. Då bør dei inkonsekvente skrivemåtane *op*, *om* kverva heilt so snart som råd er, og *upp*, *um* verta dei einaste formene alle stader. Med *upp*, *um* bør fylgia skrivemåten *burt*.

¹ Skrivemåten *op* fører gjerne til at dei les "åpp" i Noreg òg, imot vanleg norsk talemål.

2. *Bera - bere*. Millom infinitiv på *a* og infinitiv på *e* hev det òg vore mykje vingling. Eg trur skrivemåten med *a* - *bera* - er det som det er rettast å samla seg um. Det heiter *bera*, *kasta* i gamalnorsk, islandsk, færøysk og svensk. Einast dansk hev "bære", "kaste". I norske bygdemål hev dei endingi *a* i alle gjerningsord i bygdene frå og med Indre Sogn til og med Manndalen, og dertilvida i Nord-Noreg. I Trøndelag òg hev gjerningsordi i regelen endingi *a* eller *å* når dei i det heile hev nokor ending (oftast *bera* o.dil. der, men *kast* utan nokor ending). På Austlandet hev nokre gjerningsord *a*, hine hev *e* (*bera*, men *kaste*).

Einast Nordvestlandet og austegdemåli, og det sudaustlengste Austfold, hev *e* i alle gjerningsordi. Men dei fleste av desse "e-måli" hev òg att merke etter *a*'en; soleis alle målføri på Nordvestlandet. Dei segjer *berast*, *kastast* der, - aldri "bæres", "kastes".

A-endingi hev soleis eit godt grunnlag i målføri. Ho hev grunnlag i gammall norsk, og ho hev fenge ein sterk tradisjon i den nynorske litteraturen. Difor er det rimelegast å halda på henne. Og det er urimelegt at Nordvestlandet og sume andre bryt ut med ei serform. Ivar Aasen var sjølv nordvestlending, og hadde lært å segja *bere*, *kaste*. Like vel valde han *a*-formi. Landsumsyni og historiske umsyn vog mest for honom.

3. Fleirtal *visor - viser*. Etter mitt syn bør skrivemåten *visor* vera samlingsformi. Ho høver med gamalnorsk; der heitte det *visor* og *visur*, som kjem ut på eitt. Ho høver òg med islandsk og færøysk (*visur*) og med svensk (*visor*). Og i norske målføre hev endingi med *o* eller *u* halde seg godt gjennom heile midteigen av landet frå og med Indre Vestagder og Sætesdal til og med Helgeland, - altso um me skal rekna det upp: i Indre Vestagder, Sætesdal m.m. av Austagder, Telemark, Hardanger, Numedal, Hallingdal med Krødsherad og Sigdal, Valdres, Gudbrandsdalen, dalane i Sør-Trøndelag, Romsdal (*visu*, *viso*, *visa*), Nordmøre (*viså*, *viso*, *visa*), det meste av Nord-Trøndelag (*viså*, *visa*), Helgeland (*visår*). Dessutan hev dei fleirtal *visa*, som kjem av *viso*, mange stader i Lofoten og nordanfor der. På Austlandet utanfor dalane hev dei halde på *u* i sume ord, - t.d. *vikur*, *hosor*. Likeeins i dei bygdene i Trøndelag som ikkje hev *o* ell. dil. i alle ord.

Skrivemåten *visor* høver soleis med mange av dei norske målføri i notidi. Og denne formi gjev målet mykje meir klang.

For Vestlandet kann dei segja at skrivemåten *visor* ikkje høver so godt; - der segjer dei *vise* i fleirtal, so nær som i Hardanger og nokre fåre andre bygder. Men eg trur dei bør skriva *visor* like vel. "Vise" i fleirtal fær dei ikkje ha korso, m. a. fordi det er uteidelegt i skrift. Og då kann dei likso godt taka ei klangfull historisk form (*visor*) som dei tek *viser*; *viser* høyrest halvveges dansk ut, men det er slett ikkje mindre tungt for ein vestlending enn *visor*. Det er ikkje *o*'en som er hard for vestlendingane, det er *r*'en, og honom lyt dei ha med i alle høve.

Og so må me hugsa, at *visor* hev vore brukt av dei aller fleste som hev skrive nynorsk, ifrå Aasens tid og til no.

Det veg ikkje so lite.

4. *Soli - sola*. Skal me skriva *soli* eller *sola*? Ja, det er eit spursmål. Bøygjingi for dei sterke hokynsordi er eit av dei aller vandaste spursmåli i nynorsk. For der er so mange skiftande former i målføri: *soli* og *sole*, *solæ*, *sola*, *solo* og *solå*. Mange andre tilhøve òg spelar inn. Det er difor best at me talar roleg til kvarandre her, og ikkje ordskiftest med slengord, soleis som det altfor mykje hev vore gjort.

Formi "sola" hev størst folkestyrke bak seg. Det er eit argument som veg tungt for å skriva slik.

Like vel trur eg det er rettast å skriva *soli*, når ein veg alle sumsyn som er å taka.

I-formi hev ikkje noko ringt grunnlag i målet i dag ho heller, når ein ser på målet i samanheng. Dersom me reknar *e* og *æ* med (*sole*, *solæ*), og det lyt ein gjera, so vert desse bygdene heilt ut *i*-bygder: det

No hev dei kome seg ut or denne ugreida att. Dei hev vendt attende til Hammershaimb. Dei hev vraka både nystavingi åt J. Jakobsen og eit millomframlegg millom Hammershaimb og Jakobsen, som ei rettskrivningsnemnd hadde freista arbeida ut.

Etter det hev målsaki havt framgang på Færøyane. Einskapan hev gjort sterk. No nyst vedtok Lagtinget eit framlegg til Danmark um at færøysk skal vera hovudmålet i alle skular på Færøyane. Utviklingi på Færøyane er lærerik for oss.

Forvitneleg er det òg å sjå korleis dei hev løyst floken. Dei gjekk attende til det dei hadde byrja med. Dette endå det er sant som J. Jakobsen sagde, at rettskrivingi åt Hammershaimb er nokso gamaldags og lerd. Men ho var den fyrste. Ho hadde arbeidt seg opp ein autoritet og hadde sunge Færøymålet inn att i hjarto fyrr noko anna hadde kome til. Og ho var logisk og klassisk og stortenkt. Difor vart det ho like vel som det fall lettast å samla seg um.

Det liggein sterk lærdom i dette, tykkjer eg, um at me bør vera vare med å sleppa Ivar Aasen her hjå oss. Han var òg den fyrste. Hans namn hev den største autoriteten, både millom målfolk og millom dei andre. I hans form vart norsk mål fyrst kjært att for nordmenn. Rettskrivingi hans er klassisk, - greidenkt, fylgerett og vyrdeleg. Ho hev i same eller i høgre mun alt det som hev gjeve Hammershaimb slik merkeleg samlingsmakt på Færøyane. Og ho hev attå den store syremunen at ho ikkje er so gamaldags og tung som Hammershaimb si rettskriving. Ho er tvertimot i mykje den mest tidhøvelege som er til i norderlendske mål, formlett og lett å læra.

Vrakar dei Ivar Aasen, so kastar dei burt ei større styrkjingsmakt for den norske målreisingi enn dei fleste veit um.

III. Or dansk målsoge

Dansk hev og vore eit vanvyrdt mål ein gong. Det hev lote strida for retten sin imot tysk. Då var dei nett i same beiti der som me er no, eller dei hadde i minsto noko av same vanden. Ortografien vokst vilt. På Ludvig Holbergs tid var det ille. Holberg skreiv ei heil skrift um "den misorden" i rettskrivingi, "hvorover vi af fremmede saa ofte høre ilde". Det er forvitneleg å lesa korleis denne den største reisaren av det danske målet dømer. Eg vil herma nokre ord:

"Grammatica eller orthographie er bleven et ubekjent landskab udi det danske sprog". "Enhver indtil skriverkarle har ligesom ved hævd forhværvet sig en fuldkommen myndighed at vende op og ned paa ordene, og at sætte bogstavene udi orden, ligesom de finde for got. Ja den ringeste copiist hos os er derudi meer souverain end fordum keiser Tiberius".

"Hvad kand være haesligere end at enhver skriver og bogstaverer lige som det falder ham ind?"
Holberg ynskte at nokon for ålvor vilde hjelpe til med å få fastare reglar:

"Om visse autoriserede mænd toge sig for at give orthographiske regler, vilde jeg være den første at rette mig derefter, endskiøndt jeg, efter mit tyke, kunde give bedre raison til en og anden ting: Thi, ligesdom det er bedre at leve under harde love end under anarchie, saa er det smukkere at alle skrive paa een maade, skjøndt mindre bequem, end at enhver bogstaverer ligesom han faaer indfald til".

"Grunden udi vaart sprog", legg Holberg til, "er saa god som udi noget andet europæisk sprog". "Det fortiner all det arbeide man kand anvende derpaa".¹

Hadde Holberg livt no, og i heimlandet sitt Noreg, ja so hadde han tala nett på same måten no òg.
Ludvig Holberg var ein klok mann, når det galdt mål og måldyrking. Han betra sjølv mykje på den danske rettskriving.

¹ Ludvig Holberg: Arthographiske Anmerkninger. 1726. (Danske Grammatikere udgivet af Henrik Bertelsen. IV, s. 155 ff.)

IV. Nokre former

Eg vil nemna nokre einskilde punkt der me etter mi meinig no turvte koma burt ifrå sideformer og ustøde og attende att til ein fast skrivemåte. Det vert berre nokre fåe punkt; elles vilde det fylla for mykje teigane i eit

I nokon mun kjem eg til å skriva med serleg tanke på måltihøve på Nordvestlandet.

1. *Upp, um - op, om.* Dette er nokre av dei skrivemåtane som det hev vore mest vingl med. Me bør skriva *upp, um*. Det burde der ikkje vera noko tvilsål um.

Upp, um er skrivemåten i gammelnorsk, likso vel som i islandsk og færøysk i dag; *upp* hev dei òg i svensk, og det var ein av dei skrivemåtaane som heldt seg lengst her hjå oss i den tidi då dansk braut inn yver oss. Enno i jordebøker ei god stund etter reformasjonen skreiv dei jamvel *Up(p)dal* og dilikt; - namni og målet elles i desse bøkene hadde då vorte radt dansk i hovudsak. Kvifor skal me kasta den skrivemåten no når me skal til å taká upp att norsk mål? I norske målføre hev det halde seg rein *u* i *upp* og *um* ikkje so fåe stader radt til i

indre av Agder, Dalane i Rogaland, dalane på Austlandet frå og med Telemark til og med Gudbrandsdalen, Hardanger, Voss, Nordhordland og Indre Sogn og Sør-Helgeland. I adjektivi og participi gjeng *i*-formi ein god mun vidare. Dei segjer "ei *opi* dør" mange stader der dei segjer "døra", og endå fleire stader segjer dei: "stova er *nedrivi*" (*rivi* er mange stader nøytrumsform).

Ymse merke etter *i*'en hev dertil halde seg i namnordi vidt utsver i sjølve *a*-bygdene òg. Vida segjer dei "i skålinn(e)" (dativ) um dei so segjer "skåla" i nemneform. Og endå vidare hev dei ein *kj*- eller *gj*-ljod i ord som *sakja, sagja, (sakjo, sagjo)* til minne um at der hev vore *i*-ending fyrr.

Slik *kj* og *gj* hev dei i helvti av bygdene eller meir. På slike stader kjennest det hardt å skriva *saka, saga*, for då fær dei ein rang *k* og *g*. Skriv dei derimot *saki, sagi*, kann dei lesa med den *k* og *g* som er vane med (og hine kann lesa med hard *k* og *g*, dei som det høver for).

Mange stader som dei segjer "sola", hev dertil dei linne hokynsordi fenge endingi *å* eller *o*: *viså, viso*. Der skil dei soleis framleides greidt millom sterke og linne hokynsord, plent som i dei reine *soli*-bygdene. Det er slik i Møre fylke og i storluten av Nordlands fylke.

Det er brot på den nedervde målbygnaden i desse bygdene å slå både slag ord saman under *ei* ending. Skriv dei derimot *soli, visa*, so fær dei halda det nedervde systemet i målbygnaden uppe.

Skal ein bruka *a*-formi i dei sterke hokynsordi i staden for *i*-formi, hev det dessutan so lett for å verta ugreide med rettskrivingi elles. Det vil gjerne føra med seg at dei skriv *e* i infinitiv, og so fær ein til slutt slike fæle, unorske former som *bæres, kastes*. Sume "sola-menn" skriv verkeleg alt sovore! Og det vil gjerne verta ustøde med skrivemåten i ord som *open, riven* i hokyn. Folk veit ikkje anten dei skal skriva "ei *open, ei opa* eller ei *opi dør*"; og so skriv den eine det og den andre det, i vilt rot, soleis som me ser dagleg. Korkje "*open*" eller "*opa*" er godt i skrift. Skriv dei *soli*, fylgjer det av seg sjølv at det òg skal vera *opi, rivi*.

Ein kann òg nemna at skrivemåten "sola" er eit brot på den greide regelen me elles hev for det nynorske skriftmålet, at alle ord med *a*-ending skal ha tvostavings tonelag. Tenk på ord som *visa, hestar, ein fiskar, auga*; dei hev tvostavings tonelag alle i hop. "Sola" skil seg ut. Skal me ha *a*-ending der, misser me den rettleiding um uttala og tonelaget som det ligg i å skriva "soli".

Øg so vil eg nemna endå ein ting, som eg tykkjer hev ovende mykje å segja. Det er at me *fær ikkje den fulle norske tonen i skriftmålet vårt utan endingsvokalen kjem godt fram*.

Ser me på det germanske målvaldet under eitt, so gjeng der eit mål-skil i aust-vestleg leid. Det skil dei germanske måli i ei sudleg og ei nordleg gruppe. Sud for skil-lina hev vokalar i tonelette endingar vorte avveikte til *e*, eller dei hev falle radt burt; i tysk og riksdansk hev dei soleis vorte til *e*, i engelsk og jysk hev dei falle burt. Nord for skil-lina derimot hev dei fulle, fargerike endingsvokalane halde seg uppe i større eller mindre mun. Noreg høyrer til på nordsida, saman med Sverike og dei norrøne Vesterhavs-landi. Denne skilnaden millom sud og nord hev ovleg mykje å segja. Det er ein grunnskilnad, for han heng saman med sjølve grunnhåtten å segja ordi på, den ulike måten å akcentuera på hjå måli i nord og sud. Noko av den djupaste serhåtten i dei nordlege måli syner seg difor i desse endingane. Men då er det greidt at desse endingane må koma fram i skrift òg. I norsk taalemål hev me både *a, o* (skiftande med *u, å*) og *i*. Då bør alle tri endingsvokalane finnast i skriftmålet med, *i* likso vel som dei hine two; me bør gå ved serhåtten vår. Det er rett nok den ulukka at målføri hev ikkje alle saman halde like godt på endingsvokalane, og dei hev ikkje jamt halde uppe dei fulle vokalane på dei same stadene innan bøygjingsverket. Um me held oss til *i*, so hev dei han på Nordvestlandet t.d. i slike fleirtalsformer som *skålinne, vegginne*, i dativ eintal som "*i skålinne*", i bunde hankyn som *hestin* og i fleire endingar. I Oslo bymål segjer dei: "Hesten har *biti*", og hev *i*'en der. Andre stader finst han i andre endingar. Men sumstad i bøygjingsverket kjem han fram i dei fleste målføre. *Einkvan staden* må han då koma fram i skriftmålet òg, elles gjev ikkje skriftmålet eit sannferdelegt og godt bilæte av klangen i norsk mål. *I*-endingi hev i røyndi fenge eit heller snaudt rom i normal-landsmålet, etter so populær som ho er i taalemålet. Å strjuka henne ut der som ho finst er å gå range vegen, og det er å taka ut ein tone som faktisk finst i det meste av norsk taalemål. Det er å døyva eit hovud-sermerke ved norsk mål. Det bør me ikkje gjera. Det er liti meinung i å gjera skriftmålet fatigare i klang enn norsk taalemål i røyndi er. Me fær ikkje gjeva oss på å få eit skriftmål med sannferdeleg og fullgild norsk klang for di um det kann vera ein grand vanskar med det, - vanskar ved at målføri ikkje hev vakse likt og dermed ikkje gjer det radt endeframt på kvart punkt å få sett opp den beste samlande skriftformi.

At *i*-endingi høyrer til likso vel som *a* og *o*, ser det ut til at sume av deim òg kjenner som skriv "sola". For dei hev teke til å skriva; "han har *gripi*" i staden for *gripe*. Dei set *i*'en inn att på ein annan stad. Men kva skal det vera til å gjera slike uturvande brigde? Kann me ikkje skriva *i* der som me hev skrive han fyrr, og ikkje liggja og tukla soleis? Desse brigdi fører til vingling og ustøde og ikkje noko anna. - Sume skriv *i* i adjektiv og particip av hokyn: *døra* er *opi, uppbroti*. Det er betre enn *open, uppbroten*. -

Når eg hev skrive so langt um "soli" og "sola", so er det for di dette spørsmålet er mykje uppe, og mange stend uvisse. Eg vilde at denne gjenomgåingi skulde syna at det er eit ihopfløkt spørsmål; det rører ved so mange ting i målbygnaden. Ein lyt vera varsam, og me kann ikkje avgjera det utifrå einsidelege umsyn, og

ikkje tankelaust kasta det me hev.

Etter mitt skyn gjer me rett imot norsk mål, både imot målføri tekne under eitt og imot skriftmålet, med å halda på *i*-formi "soli". Det er, alt medrekna, den beste formi. Um ho kom burt, vilde det vera eit stort tap for målet; det skulde koma til å sannast.

Denne formi hev òg tradisjonen i seg frå gamalnorsk (*sólin* og *sólen*), ifrå folkevisone, og ifrå Aasen, Vinje, Garborg, Blix.

Altso: dette bør vera samlingsformer:

**upp, um
bera. kasta
visor
soli**

Og elles skriv me etter den obligatoriske normalen [d.e. den obligatoriske *læreboknormalen* frå 1917. J.Kr.]. Det er ikkje det grand for tidleg um det no kunde verta ende på lettlyndt fikling med norsk mål.

So fær kvar mann heller *lesa* som han tykkjer; det er det fyrebils mindre skade i.

[Gustav Indrebø sa fleire gonger seinare at han ynskte valfridom millom i-former og a-former, m.a. på umframårsmøtet i Noregs Mållag i 1938 der han tala um "Målreising eller målblanding". Han vilde ha eit fredeleg samliv millom formene. J.Kr.]

V. Norsk riksmål

Me må hugsa, når me balar med målet vårt, at det nynorske skriftmålet, norsk riksmål, det krev respekt. Ikkje hev kven som helst lov til å fikla og tukla med det nett som han tykkjer! Bokmålet hev dei vyrndad for. Der er nokon kvar rædd for å skriva slikt som støyter eller ikkje er "rett". Kvifor skal det norske målet vera meir uheilagt?

Me må òg hugsa, at til nasjonalmålet skal kvar landslut gjeva tilskot og styrke. Dei skal koma kvar med sine ord og vendingar og tankar, og auka rikdomen med det. Men for nasjonalmålet lyt òg kvar landslut *ofra*. Dei lyt ofra av sine serformer, og bøygja seg for samlande riksmynster, og for tradisjonen. Og dei lyt vera viljuge til å læra av kvarandre. Ikkje pukka kvar på sin bygdenorsk, men tøygja seg alle saman etter å få den beste riksnorsk.

Og me må læra å sjå utifrå *rein norsk synsstad*. Døma ord og former utifrå norske måltihøve, utan sideumsyn til framandt mål og framand tradisjon her i landet. Ein tykkjest ikkje sjeldan merka at folk liksom reknar det for eit objektivt framstig når dei kann koma næmre godkjend dansk med ord og former. Agen hjå mindremannen for ein gammal yvermann sit djupt og lenge. Men det me lyt sjå etter, er kva som høver med norsk målbruk og tradisjon. Det lyt vera rettesnori. Det er grunntanken i målreisingi. Og den kann me ikkje vika ifrå.

Slutord

Sagorna om andra världskriget

- *Ni är vidare skyldig till skuld.*
- *Skyldig till skuld?*
- *Jag antecknar att ni inte förstår anklagelsen.*

Ingmar Bergman
(dialog ur *Smultronstället*)

det av Tyskland” 1914–1945. Det brittiska imperiet tolererar inte att en enda stormakt behärskar hela kontinenten. Enbart om detta scenario hotar går britterna – motvilligt – i krig i Europa.

Andra världskriget utgör imperiets sista strid.

Poängen är alltså att de västliga stormakterna inte går i krig 1939 för att stoppa nazismen som ideologi. Visserligen tycker de illa om nazistpartiet NSDAP, men, som historikern Alf W. Johansson skriver, var exempelvis Churchill ”i sitt förhållande till Tyskland i första hand brittisk imperialist”.²⁰⁹ Fast tiderna förändras. Under andra världskrigets gång blir antinazismen en allt viktigare anledning att kämpa mot Tyskland. Avskyn riktas inte bara mot Tredje rikets utrikespolitik utan även mot dess inrikespolitik. På samma sätt är antikommunismen ett skäl att tycka illa om Sovjetunionen, vilket Adolf Hitler söker utnyttja då han kallar anfallet österut för ”korståget mot bolsjevismen”. Ideologisk moralism är en viktig beståndsdel av utvecklingen fram till freden 1945, och det oavsett vilken stridande part vi talar om.

Ett av de bästa exemplen på denna debatt finner man i Sverige, eftersom landet förblir en neutral småstat i krigets norra periferi.

”Ett Sverige, som intet positivt gjort”

Kvällen blir sen hemma hos Per Albin Hansson, socialdemokratisk statsminister i den svenska samlingsregeringen.* Groggarna, spelkorten och askfaten är knappt bortplockade när Adolf Hitler klockan 3.05 på morgonen, söndag 22 juni 1941, sänder ut kodordet.

Dortmund!

Från Finland i norr till Rumänen i söder anfaller de tyska arméerna österut. Operationen kallas Barbarossa och Sverige är marginellt i sammanhanget. Men det hindrar inte att svenskarnas politiska vilja ska testas inför den tusenåriga nazistiska framtiden, som beräknas starta om några få veckor. Längre än så tror få att det kommer att ta för Tyskland att besegra rysarna i detta gigantiska *Blitzkrieg*.

Förintelsekriget – och Förintelsen – börjar.

Liksom den största moraliska debatten kring Sveriges roll i skeendet. Midsommarkrisen 1941. Fyra dagar som skakar Sverige.

Inför andra världskriget är den breda svenska politiska majoriteten överens om att Sverige ska förbli neutralt under den stundande konflikten. Men denna samstämmighet går längre än så.

* Samlingsregeringen tillkommer under det svenska politiska tumultet som följer finska vinterkrigets start, i slutet av 1939. Samtliga riksdagspartier är representerade i regeringen – utom kommunisterna.

Redan i april 1939 konstateras att de folkrättsliga reglerna är "förfallna" och att en strikt neutralitetspolitik inte är att rekommendera vid ett kommande storkrig.

För annars kan det gå som under första världskriget.

Då försökte Sverige – under den konservativa statsministern Hjalmar Hammarskjöld – att tillämpa bokstavstrogen neutralitetspolitik. Det innebar konflikt med Storbritannien, varpå Sverige fick mycket svårt att klara folkförsörjningen. Höga priser, ransonering och svält gav statsministern öknamnet "Hunger-skjöld" och 1917 tvingades regeringen avgå. Processen har en avgörande inverkan på Sverige under andra världskriget 1939–1945. För även om landet behåller neutraliteten (den var ju framgångsrik 1914–1918 som metod att slippa kriget) står det klart att en strikt sådan är orealistisk.

Och politiskt farlig.

Det intressanta är att denna böjliga neutralitet under andra världskriget krockar med en nyhet, som den politiska eliten inte är förberedd på: en aggressiv och utbredd moralism i synen på utrikespolitiken. Självklart har även tidigare krig diskuterats livligt, men nazismen i Tyskland och "bolsjevismen" i Sovjetunionen ger debatten en unik ideologisk dimension. Midsommarkrisen 1941 utgör det tydligaste svenska exemplet på krocken mellan flexibiliteten och moralen.

Grunden till krisen är en lista tyska önskemål, framför allt begäran om att få transportera en stridsutrustad infanteridivision (närmare bestämt 163:e infanteridivisionen, kallad "Engelbrecht" efter sin befälhavare, general Erwin Engelbrecht) på svensk järnväg i samband med operation Barbarossa. Divisionen ska underställas den finske överbefälhavaren Mannerheim.

Om svenska regeringen säger ja till förfrågan så innebär det

att Sverige blir uppmarschområde för tysk trupp, det vill säga att neutraliteten får en så kraftig tysk slagsida att den de facto upphör att existera. Ett beslut med stort symbolvärde. Ändå är midsommarkrisen märklig, eftersom den inte är nödvändig. Den svenska regeringen kan fatta beslut själv. Ja eller nej till tyskarna? Besked kan egentligen lämnas redan dagen efter Barbarossas start, då hela regeringen samlas. Men det sker inte.

Istället breder diskussionen ut sig i riksdagens utrikesutskott, utrikesnämnden och varje enskilt parti i samlingsregeringen håller överläggning i riksdagens partigrupper. Dessutom har även kungamakten, diplomater och militärer synpunkter. När beslutet småningom tillkännages bedöms det i pressen. Utmärkande är även att de bågge sidorna argumenterar på två helt olika sätt. På jasidan – som har initiativet i början – domineras retorik om att Sverige inte har något val i frågan. Intressant nog säger inte nejsidan emot detta i sak, utan svarar istället att det är principiellt fel att stödja Nazityskland. Oavsett konsekvenserna.

Därmed kan man förledas att tro att enbart nejsidan är moralister. Men moralargumenten används flitigt av bågge sidor i debatten. Den protyske svenska marinattachén i Berlin, Anders Forshell, ger en utmärkt sammanfattning redan på anfallsdagen.

Om detta nya krig kommer att tillsammans med Finland av Tyskland att föras till ett segerrikt slut, vilket jag personligen anser bliva fallet inom kort tid, utan att svensk insats i någon form görs för att medverka till vår arvfiendes likviderande – då är det också slut med Sveriges militära framtid. Om storkriget, vilket jag tror, vinnes av Tyskland, Europas nyordning kommer till stånd och dess militära struktur skall avgöras, då

kommer enligt min övertygelse ett Sverige, som intet positivt gjort under kriget, att sjunka ner till ett Danmarks status, Finland att tillgodoses på vår bekostnad i norr och vår krigsmakts saga vara all.²¹⁰

Observera moralismerna: det handlar om en svensk plikt att medverka i ödeskampen mot en ”arvfiende”. Att hjälpa Nazityskland har – underförstått sedan 1939 – varit något ”positivt” som Sverige har avstått från att göra. Finländarnas deltaande ger argumentationen ytterligare en moralisk dimension. Att hjältarna från vinterkriget släss tillsammans med Tyskland är både ett hot (de kommer att ”tillgodoses på vår bekostnad”) och ett löfte för jasidan. Utrikesminister Christian Günther argumenterar i regeringen för ett ”ja” till kraven:

Finland hoppades bestämt på hjälp från Sverige, eljest skulle stämningen bli hård. [...] Det gäller en] begäran om hjälp till Finland och det skulle vara fullständigt absurd om vi skulle ge oss i fara att genom ett avböjande svar om sådan hjälp komma i ett krig mot Tyskland och Finland och på Rysslands sida. [...] Det vore väl om vi i Sverige kom ifrån detta, som är ett svenskt självplågeri och som gör att vi tror att allt som sker från Tyskland är fientligt mot oss.²¹¹

Återigen är Finland ett hot, men också en möjlighet för den svenska opinionen att förändra åsikt om axelmakternas krig. Motstånd mot detta betecknas som ”självplågeri”, det vill säga som omoralisk narcissism i en allvarlig situation.

Motståndet Günther refererar till kommer framför allt från socialdemokrater, vars riksdagsgrupp också är den enda som röstar nej till de tyska önskemålen.²¹² Lika självklart är det att

högern och bondeförbundet röstar ja. Störst är splittringen hos liberalerna i folkpartiet, vars kval angående Nazitysklands krig har varit utmärkande under hela 1940. Sommaren 1941 är den folkpartistiska avskyn inför Stalin mäktigare än antinazismen och partiet sluter upp på jasidan.

Den borgerliga oviljan att säga nej gör att socialdemokraterna arbetar upp en kollektiv vrede, som syns mellan raderna i källmaterialet. Försvarsminister Per Edvin Sköld (som normalt inte hör till de arga i regeringen) säger att ”man skall ej godvilligt göra sig till träl, då gör man slut på sin moral”²¹³ medan finansminister Ernst Wigforss ger utlopp för sin legendariska ilska:

Vi äro nu i Tysklands händer. Frågan är blott: Skola vi böja oss för våld eller hot? Vi böra böja oss blott för våld för att på det sättet rädda vår moral.²¹⁴

Efter ett sammanträde i utrikesnämnden fortsätter debatten med gatugräl på Norrbro. Socialdemokraten Ivan Pauli anklagar högern för att ha kapitulerat för Hitlerkraven. Diskussionen är höjd över det vanliga partipolitiska åsiktsutbytet.

Nu handlar det om djupt kända moraliska principer.

Frågan blir varför statsminister Per Albin Hansson tillåter denna utdragna politiska process. Varför inte bara forcera ett regeringsbeslut?

Det finns ett strategiskt svar på frågan. Hansson har troligen från början bestämt sig för att det svenska svaret måste bli ”ja”. Men han kan inte öppet driva igenom detta inför sina partibröder, som bevisligen lidelsefullt vill säga nej. Han ser istället till att socialdemokraterna – som efter succévalet 1940 har egen majoritet i riksdagen – enbart driver sitt motstånd

om de får med sig de borgerliga, något som Hansson vet är en omöjlighet.

Per Albin Hanssons strategi lyckas och Sverige säger ja.

Men det går även att se midsommarkrisen som ett exempel på det antityska inflytandet i Sverige sommaren 1941, vilket baseras på moralism. Vid en tidpunkt då Nazityskland står på höjden av sin makt och nästan alla tror sig veta att framtiden är brun. Europa – och kanske världen – kommer att gå in i en epok dominerad av Adolf Hitlers ideologi. Då Tyskland och Finland ”höll på att avgöra Nordens öde för kanske tusen år framåt”, som den finske folkförsörjningsministern Henrik Ramsay säger då han skäller ut en svensk diplomat.²¹⁵ Ett ja till Tyskland är ändå så kontroversiellt i Sverige att inte ens Per Albin Hansson vågar ta beslutet utan bred politisk förankring. Och tack vare (eller ”på grund av” som de protyska skulle säga) moraldiskussionen öronmärks beslutet som en engångsföreteelse.

Detta sätts på prov efter bara några veckor, då Tyskland vill transportera ännu en division på svenska järnvägar. Även de protyska profilerna inom den svenska politiken – exempelvis utrikesminister Christian Günther, kung Gustaf V och högerledaren Gösta Bagge – svarar omedelbart nej.²¹⁶ Och nu spelar det plötsligt ingen roll att även Finland ansluter sig till de tyska kraven. Den tyskvänlige bondeförbundaren och justitieministern KG Westman skriver i dagboken:

Alla vore ense om att efter vårt avtal med tyskarna, att den första divisionens färd skulle vara en engångsföreteelse och vår förklaring att den vore att så betrakta inför riksdagen och allmänheten, vore ett bifall omöjligt.²¹⁷

Så stark är alltså den antityska moralistiska kraften i Sverige redan sommaren 1941, då Hitlers arméer segerrika rör sig österut. De som vill att Sverige ska visa god vilja inför tyskarna tar inte ens upp striden angående denna andra tyska division.

De vet efter midsommarkrisen att det är politiskt omöjligt.

Å andra sidan får den efterföljande tyska divisionen gärna åka båt – på svenska territorialvatten.

Exemplet med midsommarkrisen 1941 är intressant, både ur svensk och internationell synvinkel. För det första visar debatten att det sällan finns ”den enda vägens politik” i historien. Vi kan för ett ögonblick leka med tanken att den svenska regeringen omedelbart sagt ja till tyskarna – både angående den första och den andra divisionen (och möjligen även en tredje, och så vidare). Ett sådant tankeexperiment kallas på historikerspråk för ett ”kontrafaktiskt resonemang” och är något man bör vara mycket försiktig med.

Men vi provar.

Det är mycket troligt, utifrån erfarenheterna med europeisk historieskrivning, att eftervärlden hade dragit slutsatsen att ”den svenska regeringen hade inget annat val”. Detta utifrån den tyska militära och politiska styrkan sommaren-hösten 1941. Det är också så det svenska medgivandet till transporten av 163:e divisionen Engelbrecht tolkats traditionellt. För vid freden 1945 använder statsminister Per Albin Hansson all sin auktoritet för att sätta punkt för den livaktiga krigstida svenska moraldiskussionen. Och han gör det med stor framgång. Historikern Sverker Oredsson skriver att ”oppositionsmän rättade in sig i ledet när statsministern hårt drev linjen att regeringen i allt hade handlat rätt”.²¹⁸ Som i resten av Europa innebär freden en ny tid och Sverige måste hitta sin plats i kalla kriget. Visserligen tillsätts en utredning – Sandlerkommissionen – som är kritisk

"inte bara mot tjänstemän utan även, indirekt, mot direktiv till myndigheter som regeringen givit".²¹⁹ Men 1946 dör Per Albin Hansson, innan utredningen läggs fram, och det politiska intresset riktas istället mot framtiden.

Resultatet blir att Sverige grundlägger *myten om neutraliteten*.

Den krigstida politiken framhålls som ett val väglett av moralen. Sverige valde aktivt att inte delta i kriget, inte minst för att kunna hjälpa de ockuperade grannländerna Norge och Danmark. Alla ifrågasatta beslut som hjälpte Tyskland motiveras utifrån att de förhindrade en tysk ockupation. Den andra delen av sanningen, nämligen att breda politiska skikt ville gynna den tyska krigsinsatsen, tonas ner. Historikern Alf W. Johansson sammanfattar i sin bok *Per Albin och kriget*:

Att Per Albin – och med honom Sverige – hade tur under andra världskriget går inte att förneka. [...] Den neutrale kunde aldrig räkna med att vinna uppskattning från de stridandes sida för sin politik, men man behövde för den skull inte hemfalla åt självplågeri: "Det finns några som så gärna vill undervärdera sitt eget, det finns folk som går omkring med mindervärdeskänsla. Det finns för oss ingen anledning. Vi har gjort vårt, vi har fört kampen på vårt sätt."²²⁰

Efter krigsslutet går Sverige liksom övriga Västeuropa in i 1950-talets tystnad.

Denna tystnad är alltså ett inofficiellt politiskt beslut, vars effektivitet underlättas av att både borgerligheten och socialdemokratin ställer sig bakom processen – om än av olika skäl. Högern liksom den svenska liberalismen hade ju bågge ansett att en tysk seger vore det bästa för Sverige under de mest

kritiska åren 1940–1941. Detta har man inget intresse av att framhålla. För socialdemokratin handlar det å andra sidan om vakthållning kring partiets store ledare, "landsfadern" Per Albin Hansson, och dennes politik.

Men minnen av andra världskriget skaver redan vid den här tiden.

Det svenska problemet är att kriget inte fungerat som en "positiv identitetsskapare", påpekar Alf W. Johansson.²²¹ Svenska folket skiljer sig därmed från folken i de ockuperade europeiska länderna, där man kan glorifiera motståndet. Detta syns redan på fredsdagen 1945, då det främst är norska flaggor som de jublande stockholmare viftar med på Kungsgatan. Ännu mer skiljer sig naturligtvis den svenska nationen från de allierade. Till och med axelmakten Finland lyckas skapa en positiv självidentitet utifrån striderna. Men vad har svenskarna att vara stolta över – egentligen?

Vilka är de svenska hjältarna?

Efter kriget – och ända in i nutidens Sverige – enas debatten om ett fåtal namn. Till att börja med Folke Bernadotte, som ledde insatsen med de vita bussarna i krigets slutske. Småningom tillkommer antinazisterna. Framför allt publicisten Torgny Segerstedt och underhållaren Karl Gerhard. Till sist även mannen som idag anses vara den störste hjälten av dem alla, diplomaten Raoul Wallenberg som räddade judar undan Förintelsen i Budapest. Problemet är att dessa män utmålas som extremt ensamma, vilket de alltså inte var. I exemplet från midsommarkrisen 1941 ser vi hur antinazismen både har bredd och makt i Sverige även under krigets mörkaste år. Segerstedt är en viktig röst – men han ropar inte själv. Folke Bernadottes insatser har problematiserats i den moderna diskussionen (inte minst i journalisten Bosse Lindqvists radiodokumentär

Ta judarna sist från 1998). Framför allt framstår Bernadotte främst som transportofficer i en operation som egentligen var ett svenskt regeringsinitiativ.²²² Men efteråt lyckas Bernadotte teckna sitt eget hjälteporträtt i boken *Slutet – mina humanitära förhandlingar i Tyskland våren 1945 och deras politiska följer*. Och eftersom Sverige vid denna tid desperat söker egna hjältar tas Bernadottes historia tacksamt emot.

Angående Raoul Wallenbergs insatser så dröjer de breda hjältehistorierna tills Förintelsen blir central för minnet av andra världskriget, efter visningen av den amerikanska tv-serien *Holocaust* på svensk tv år 1979. Men även Wallenberg verkade i ett sammanhang, som inte förringar hans insatser utan ställer dem i rätt perspektiv. Redan 1942 (innan krigets vändpunkt vid Stalingrad) började svenska utrikesdepartementet aktivt försöka sabotera Förintelsen – så gott det gick.²²³ Gränserna öppnades. Först för skandinaviska judar, senare för samtliga flyende judar. Diplomaterna Per Anger och Ivan Danielsson räddade judar i Budapest, långt innan Raoul Wallenberg dök upp 1944. Nationalencyklopedin skriver:

Om man skalar bort all mytbildning och propaganda som riktigt förekommit kring Wallenberg reduceras hans insatser betydligt. De är ändå tillräckliga för att inte minst i kombination med hans tragiska öde göra honom till en symbol i kampen mot förföljelse och omänskligitet under och efter andra världskriget.

Det viktiga sammanhanget är den dramatiska händelseutvecklingen kring de svenska myterna från 1970-talets början fram till 1991.

År 1973 kommer den svenska tv-serien *Någonstans i Sverige*.²²⁴ Den handlar om några svenska beredskapsoldater under kriget och framställer den svenska politiken som skamlig. De enda positiva svenska insatserna – räddningar av flyktingar – genomförs av de hedersknyffliga värnpliktiga på eget initiativ. Överklassen (som representerar den svenska samhällseliten) framställs som nazistisk, komplett med Hitlerporträtt i salongerna.

Tv-serien får ett massivt – närmast enormt – genomslag.

Regissören Bengt Lagerkvist berättar att den gick i tv över jul och nyår. ”På den tiden fanns det ju bara två kanaler, så hela svenska folket satt bänkat.”²²⁵ Ändå nämns oftast inte tv-serien i nutida genomgångar av den svenska historiesynens efterkrigstida förändring. Yrkesverksamma historiker uppmärksammar istället den samtidiga akademiska produktionen, framför allt standardverket *Svensk utrikespolitik 1939–1945* som kommer samma år som *Någonstans i Sverige*. Boken – skriven av Wilhelm M. Carlgren – intar en mycket försvarande och förstående attityd angående den svenska politiken under kriget. Men antalet män som läser Carlgrens verk är närmast mikroskopiskt, om man jämför med hur många som ser *Någonstans i Sverige* på tv.

Resultatet har blivit att tv-seriens betydelse för den förändrade synen på Sveriges krigshistoria underskattats. *Någonstans i Sverige* kan ses som 1968-generationens reaktion mot föräldrarnas historieskrivning. Det är även viktigt att understryka det samtidiga Vietnamkrigets roll. Moralismen gör comeback i svensk utrikespolitik, främst i opinionen men även officiellt. Året innan *Någonstans i Sverige* håller Olof Palme sitt berömda jultal, där han jämför USA:s bombningar av Nordvietnams huvudstad Hanoi med bland annat nazisternas förbrytelser:

Guernica, Oradour, Babij Jar, Katyn, Lidice, Sharpeville, Treblinka. Där har våldet triumferat, men eftervärldens dom har fallit hård över dem som burit ansvaret. Nu fogas ett nytt namn till raden: Hanoi – julen 1972.²²⁶

Talet leder till en svår diplomatisk kris mellan USA och Sverige, vilket Olof Palme bör ha förutsett. Möjligt kan utspelet ses som en ny generation politikers reaktion mot den realpolitiska svenska utrikespolitiken 1939–1945.

Strax efter Berlinmurens fall imploderar Sovjetunionen. Tiden runt 1990 markerar kalla krigets slut.

År 1994 röstar svenskarna ja till att bli medlemmar i EU.

Mitt under denna process – år 1991 – publicerar journalisten Maria-Pia Boëthius boken *Heder och samvete*, som är en relativt kortfattad men mycket effektiv debattbok. Måltavla är den svenska nationalistiska myten om neutraliteten:

Undertexten i den historien är att Sverige handlade som om det vore ockuperat, utan att vara det. Utan vare sig ultimatum eller militär intervention gjorde Sverige vad tyskarna krävde för att bistå den nazistiska krigsmaskinen.²²⁷

Boken kan ses på två sätt. Den är dels en summering av omvärvärderingen angående den svenska neutraliteten under kriget. Men den är också – vilket är mer intressant – ett exempel på hur en liten stat i norra Europa försöker finna sin roll i en ny europeisk gemenskap, där kalla kriget plötsligt oväntat tagit slut och den gemensamma identiteten utgår från andra världskriget. Kriget utgör både nationell identitetsskapare och bärare av en europeisk självförståelse. Men vad ska Sverige göra för att betona

sin egen viktighet i Europas historia – då landet ska styras in i framtiden? Icke-deltagandet i kriget gör det omöjligt att skapa en nationell kollektiv hjälteroll, särskilt efter omvärvärderingen av neutraliteten som startade under 1970-talet.

Och vad återstår då om inte – skurkrollen:

Länge lovordades de ledande svenska personerna under kriget och den politik de förde. Från 1990-talet har berömmet bytts till sin motsats. Det verkar inte vara någon måtta på alla fel de gjorde.²²⁸

Så skriver historikern Sverker Oredsson. Den svenska nutida populärkulturen är överens med kulturdebattens konsensus om historiesynen. Sverige agerade omoraliskt från 1930-talets början fram till 1940-talets slut. Före kriget var Rasbiologiska institutet i Uppsala idégitivare åt den tyska nazismen. I sak är detta korrekt och debatten kring ”rashygien” sammanfattar på många sätt det fruktbara i 1990-talets förnyade debatt. Ett decennium då moraldiskussionen kring kriget är inriktad på *ansvar*. Men under 2000-talet blir istället *skulden* viktigare. Diskussionen kring Rasbiologiska institutet, J-stämplat i juridiska pass – och så vidare – antyder ibland att Sverige var mer nazistiskt än Nazityskland. Denna överbetoning är felaktig (den svenska nazismen nådde aldrig en procent av rösterna i valen). Men ännu mer intressant är att överbetonningen av Sveriges betydelse kan tolkas som nationalism, utifrån ett omvänt perspektiv:

Vi var inte bra – men vi var väldigt viktiga!

Efter kriget följer skamliga händelser som baltutlämningen och flatheten gentemot Sovjetunionen angående Raoul Wallenbergs försvinnande. När SVT år 2008 sänder ett historieprogram om 1900-talet²²⁹ listar redaktionen de tolv viktigaste hän-

delserna i Sverige under andra världskriget. Sverige utmålas som extremt protyskt och undfallande – de facto en axelmakt. Inget positivt hände i landet 1939–1945, med ett enda undantag.

Raoul Wallenbergs räddande av judar i Budapest.

Märk väl att detta – liksom de godhjärtade väpnpliktigas insatser i *Någonstans i Sverige 1973* – handlar om enskilt hjältemod. Sverige var uselt men det fanns ett enda undantag. Återigen den ensamme hjälten. Denna myt fyller viktiga syften för den allmänna svenska skuldmedvetenheten – men också för dess motståndare, som uttrycker förståelse för Sveriges politik under kriget:

- Den kritiska skolan vill förstärka antinazistens ensamhet för att framhålla det övriga Sveriges moraliska härdsmälta.
- Den förlåtande skolan vill visa att motstånd var ett undantag, som inte kunde tas på allvar i samtiden.

År 2009 inviger Armémuseum i Stockholm utställningen *Hjältar*. Besökarna erbjuds att stiga in i ”hjältarnas värld” samt möta Robin Hood, Pippi Långstrump – och Raoul Wallenberg.

Den svenska erfarenheten sedan kalla krigets slut visar hur snabbt ett land kan omvärdera sin egen historia.

Visserligen är situationen i Sverige ett undantag på många sätt. Landet var – trots allt – neutralt under kriget. Inte en axelmakt. Svenskarna har inga nära släktingar begravda på krigskyrkogårdar, vilket gör att uppgörelsen inte svärtar minnet av farfar eller morfar. De svenska moraliska tveksamheterna (framför allt försäljning av järnmalm och kullager samt tågtrafik) överväldigar inte på samma sätt som ett handgripligt stridande för nazismen. Den svenska uppgörelsen har även klara begränsningar, framför allt då den inte tillåts bli personlig.

För om Sverige känner skuld angående krigsåren – vem är då skyldig?

Det talas om ”Sverige under samlingsregeringen”. Men vad innebär det? Minnet av statsminister Per Albin Hansson tecknas oftast i ljusa färger av socialdemokratin, enligt modellen *landsfadern som grundade folkhemmet*. De borgerliga partierna – Moderaterna, Centern och Folkpartiet – talar tynt om hur deras partigrupper röstade i juni 1941, då Sverige sattes på prov av Nazityskland i samband med ”korståget mot bolsjevismen”. När dåvarande folkpartiledaren Lars Leijonborg konfronteras med detta 2006 svarar han med en osanning:

Alla partier i samlingsregeringen stödde den eftergiften gentemot Tyskland. Motståndet var större i folkpartiet än i de andra partierna.²³⁰

Återstoden av den svenska kommunismen tiger om entusiasmen för Nazityskland under Molotov-Ribbentrop-paktens dagar 1939–1941. Enskilda framstående svenskar som sympatiserade med mörkret får snabb förlåtelse, exempelvis möbelföretaget Ikeas grundare Ingvar Kamprad. Denne stödde fascistiska Ny-svenska rörelsen under 1940- och 1950-talen. Men Kamprad lyckas omedelbart efter avslöjandet skapa en offerhistorik. Dels om sig själv, dels – vilket är allvarligare – om den svenska protyska fascismen. När han intervjuas om saken 2008 ”kommer tårarna i Kamprads ögon”:

Det fanns olika riktningar inom den rörelsen. Det fanns män som var minst lika mycket anti-nazister som du och jag idag.²³¹

Frågan blir i vilken riktning den svenska uppgörelsen går idag. Historikern Bo Persson vid Stockholms universitet är bekymrad. Han möter många gånger en överförenklad syn på Sverige under andra världskriget hos studenterna som skriver in sig på kurserna. ”De vill alltför gärna ha tydliga och enkla svar”, säger han. ”De förstår inte proportionerna – genom att tänka som de gör hindrar de sina möjligheter att problematisera historien.”²³²

Ändå är den svenska självkritiken en nationell tillgång.

Ett exempel är den relativt generösa efterkrigstida svenska flyktingpolitiken. Författaren Ola Larsmo förklarar den delvis som en outtalad reaktion på ”tyst skuld” angående den restriktiva politiken under 1930-talet.

Mellan kristallnatten 1938 och krigsutbrottet 1939 gick debattens vågor höga i Sverige angående judiska flyktingar. Ofta sa vi nej. I chocken över ödet som de utestängda judarna därefter mötte i Förintelsen finns en viktig förklaring till senare tiders svenska moralism.²³³

Framför allt är det intressant hur snabbt en nationalistisk myt – glorifieringen av neutraliteten – har kunnat omvändas till sin motsats, under de rätta förutsättningarna. Det kategoriskt vita har bytts ut mot svarta på bara ett par årtionden.

Sverige har skapat sin roll och blivit en del av det nya Europa.

Om moralism och moral

Kritisk granskning av historiska skeenden möter oftast samma motargument.

Anklagelser om ”moralism”. I efterklokhetens backspiegel tittar någon (forskare, debattör eller journalist) bakåt och förderömer tidigare generationers handlingar.

Det är rätt att understryka problemen detta medför.

Beslutsfattarna under andra världskriget – framför allt i skräckslagna småstater – hade oftast att reagera på stormaktskrigets händelseutveckling. Beslut fattades många gånger snabbt och utan nämnvärd kunskap eller möjlighet till analys. Att många årtionden senare, bekvämt tillbakalutad, kritisera skeenden är relativt enkelt och har framför allt inte konsekvenser för miljoner människors liv eller död.

Men detta är inte hela sanningen angående historiska tveksamheter.

Anmärkningar om moralism görs ofta av debattörer som försvarar ett visst historiskt beteende, i detta fall angående andra världskriget. Det gäller oavsett om diskussionsämnet är axelmakter, neutralitet eller – för all del – allierade tveksamheter som atombomberna mot Japan i krigets slutskede. Poängen är att försvarare som anklagar motståndare för ”moralism” glömmer att även de gör en nutida moralbedömning av det förflutna.

De är själva moralister.